

690

ČEMU SU SNAGA I SLABOST SAMOUPRAVLJANJA
nagrađeni radovi sa konkursa

Dr. Jovan Arandžević
KRITIKA PRAKSE

Dr. Borivoje Pupiće
KRITIČKE OPSERVACIJE UZ PREDSTOJEĆU
USTAVNU REVIZIJU

Dr. Dušan Popović
PRILOG ISTRAŽIVANJU TEORIJSKIH OSNOVA
LIČNOG DOHOTKA

Dr. Miroslav Danilović
ŠTA OBELEŽAVA MLADU GENERACIJU DANAS

Dr. Dušan Stojanović
TRADICIONALNE I MODERNE FILMSKE ŠKOLE
I MODERNI FILM

Dr. Ivo Pondeliček
DRUŠTVENI KONTEKST MLADOG
ČEHOSLOVAČKOG FILMA

Dr. Milan Vlačić
DOMAĆA KNJIGA I DOMAĆI PISAC U SADAŠNJOJ
IZDAVAČKOJ SITUACIJI

ČASOPIS ZA DRUŠTVENU KRITIKU I TEORIJU

11

NOVEMBAR

1968.
GODINA IX

GLAVNI
I ODGOVORNI UREDNIK
božidar perković

ČLANOVI REDAKCIJE
života dorđević
jagoš đuretić
dr aleksandar kron
zdravko kučinar
rade kuzmanović
dr ljubomir madžar
miloš nemanjić
dr branko pavlović
milorad savićević
velimir tomanović
dr aleksandar vacić
vučina vasović
milan vlajčić
milan vojnović

SEKRETAR REDAKCIJE
dragan sabinović

LEKTOR
zora maksimović

KOREKTOR
olga martinović

KORICE
bole miloradović

gledišta

11

GODINA IX, NOVEMBAR 1968.

Časopis izlazi svakog meseca izuzev jula i avgusta. Rukopisi se ne vraćaju.

IZDAJE
Beogradski univerzitet i Centralni komitet Saveza omladine Srbije.

ADRESA
„Gledišta“, Beograd, Kralja Milutina 8, poštanski fah 830, telefon 24-481.

PRETPLATA
za 1968. godinu
Cena pojedinom primerku je 8 novih dinara. Godišnja pretplata: za našu zemlju 80 novih dinara, za individualne pretplatnike 40 novih dinara, za studente i učenike 25 novih dinara. Za inostranstvo 160 novih dinara. Narudžbine prima redakcija „Gledišta“, žiro račun broj 608-8-864-4.

ŠTAMPA
Grafičko preduzeće „Slobodan Jović“ — Beograd, Stojana Protića 52.

„rakovica“

U ČEMU SU SNAGA I SLABOST SA-
MOUPRAVLJANJA 1455

„sloboda“

U ČEMU SU SNAGA I SLABOST SA-
MOUPRAVLJANJA 1495

dr jovan arandelović

KRIKA PRAKSE 1533

dr borivoje pupić

KRIČKE OPSERVACIJE UZ PRED-
STOJEĆU USTAVNU REVIZIJU 1547

dušan popović

PRIOG ISTRAŽIVANJU TEORIJSKIH
OSNOVA LIČNOG DOHOTKA 1565

Z A P I S I

rajko danilović

ŠTA OBELEŽAVA MLADU GENERACI-
JU DANAS 1575

dušan stojanović

TRADICIONALNE FILMSKE ŠKOLE I
MODERNI FILM 1582

dr ivo pondeliček

DRUŠTVENI KONTEKST MLADOG ČE-
HOSLOVAČKOG FILMA 1590

H R O N I K A

milan vlajčić

DOMAĆA KNJIGA I DOMAĆI PISAC U
SADAŠNJOJ IZDAVAČKOJ SITUACIJI 1599

dr aleksandar kron

KORČULA 1605

P R I K A Z I

stojan bulat

DR VOJISLAV BOŽIĆ: MERENJE UKU-
PNOG POSLOVNOG USPEHA I KRI-
TERIJUMI RASPODELE DOHOTKA 1611

radojica savković

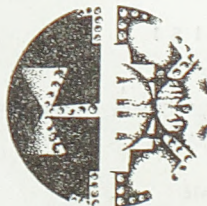
OSKAR LANGE: WHOLES AND PARTS
— A GENERAL THEORY OF SYSTEM
BEHAVIOUR 1614

miodrag ostraćanin

PROBLEMI PLANIRANJA U ZEMLJAMA
U RAZVOJU 1618

dorđe isakov

VINJETE

d r u g i

K O N K U R S

g l e d i š t a

časopis za društvenu kritiku i teoriju raspisuje opšti jugoslovenski anonimni nagradni konkurs za raspravu o temi

„ŠTA JE STALJINIZAM?“

Uslovi konkursa: Rasprava treba da na produbljen, originalan, teorijsko-kritički i jasno obrazloženi način odredi u čemu su istorijski i teorijski koreni i smisao staljinizma i objasni njegovo značenje za sudbinu socijalizma. Poželjno je da obim rasprave bude u granicama od 50 do 80 kucanih stranica novinarskog proreda. Radove, pod šifrom, otkucane u tri primerka treba poslati na adresu redakcije sa naznakom „za konkurs“. Šifra će biti razrešena podnošenjem kopije rukopisa posle objavljivanja rezultata konkursa. Radovi koji konkurišu za nagradu ne smeju prethodno biti objavljeni. Krajnji rok za slanje rukopisa je 1. VI 1969. godine.

Najuspelije radove redakcija „Gledišta“ će nagraditi sledećim novčanim nagradama:

I nagrada 10.000 N. din.

II nagrada 7.000 N. din.

III nagrada 5.000 N. din.

Pored toga redakcija će otkupiti radove koji zadovoljavaju kriterijume za objavljivanje u časopisu. Redakcija „Gledišta“ time preuzima pravo prvog objavljivanja nagrađenih ili otkupljenih radova.

REDAKCIJA

U broju 10. objavili smo saopštenje o rezultatima konkursa na temu U ČEMU SU SNAGA I SLABOST SAMOUPRAVLJANJA i pozvali autore nagrađenih i otkupljenih radova da se jave Redakciji.

U ovom broju objavljujemo nagrađene radove, podnete pod šifrom „RAKOVICA“ i šifrom „SLOBODA“. Do zaključenja broja Redakciji se javio autor rada pod šifrom „RAKOVICA“, dr Zoran Vidaković, dok autor rada pod šifrom „SLOBODA“ to još nije učinio.

Autor otkupljenog rada, podnetog pod šifrom „15. juli 1968“, koji ćemo objaviti u broju 12, je Zoran Vidojević.

„rakovica*“

1. TEORIJSKI OKVIR
KRITICKE ANALIZE I
KRITERIJUM VREDNOVANJA

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

orijsko mišljenje samoupravljanja u jugoslovenskom društvu prolazi, na izgled, paradoksalne mene. U toku više od jedne decenije, dok se zametak samoupravljanja sporo razvijao u porođajnoj košuljici političkog i ekonomskog sistema sa dominantnom ulogom državne vlasti i njenih od društva znatno osamostaljenih socijalnih agenata, teorijska misao beše sklona da nekritički afirmiše njegove vrednosti, da često egzaltirano pronosi ideju o njegovoj misiji za oslobođenje čoveka i društva, i da iz njegovih prvih nagoveštaja izvodi prividno razvijena saznanja i gotovo dogmatizovana normativna učenja. A kad samoupravljanje počne da odmotava, tačnije, da raskida i zbacuje sa sebe nepodnošljivi omotač takvog sistema i čini grčevite pokrete pokazujući — oko sebe i u sebi — svu dubinu realnih protivrečnosti društva u kojem se rađa, teorijska misao kao da zastaje zbunjena. Ta misao se razlaže u mnoštvo diferenciranih i divergentnih gledišta, od kojih neka manifestuju razočarenje u ovaj praktični medijum velikih ideja i klize prema dubokoj društvenoj skepsi, druga odriču priznanje gruboj stvarnosti tog medijuma i pribežište traže u svetu „neokaljanih“ ideja i socijalnih zahteva i anticipacija koje lebde u neodređenoj budućnosti, a neka treća ili četvrta okreću se prema stvarnosti samoupravljanja spremna da se pomire s njim takvim kakvo jest, da ga tretiraju kao jedan od mogućih načina

* Autor ovog rada je dr Zoran Vidaković.

funkcionalnog uređivanja savremenog „industrijskog društva“, koje — i tako uređeno — i u tom donekle humanizovanom vidu zadržava svoje fatalne dehumanizujuće konstante.

„RAKOVICA“

Iz tih struja mišljenja sporo se izlučuje i od njih s mukom razlučuje revolucionarno teorijsko-kritičko mišljenje samoupravljanja, koje bi bilo sposobno da opštu teorijsku afirmaciju njegovih vrednosti i anticipaciju njegove opšte istorijske perspektive izrazi i u konkretnoj istorijskoj analizi savremenog jugoslovenskog društva, da iz raznosmer-nih tendencija koje su se zaplele oko samoupravljanja izvede onu koja bi odgovarala njegovoj bitnoj sadržini i revolucionarnoj mogućnosti i da od te bitne sadržine razlikuje drukčije pa i oprečne sadržine koje se javljaju i u nominalno i iluzorno samoupravnim društvenim oblicima. Otud i kritička analiza i vrednovanje samoupravljanja, njegove „snage“ i njegove „slabosti“ stoji u procepu između opšte teorijske anticipacije i konkretne istorijske ocene sadašnjih zbivanja; stoga često zamenjuje i meša zbiljsku snagu revolucionarne tendencije samoupravljanja sa „slabostima“ društvenog uređenja u kojem se ta tendencija sukobljava i zapliće sa drukčijim i suprotnim tendencijama, kao što meša i zamenjuje stvarna konkretna istorijska ograničenja — „slabosti“ — revolucionarne tendencije samoupravljanja i njenih socijalnih nosilaca sa realnom snagom, i svim društvenim izvorima snage, suprotnih tendencija i njihovih socijalnih agenata i nosilaca. Iz tog procepa misao može izaći ako se domogne pouzdanog kriterijuma za kritičku analizu i ocenu, a takav kriterijum može da izvede i upotrebi samo u sklopu istorijske analize prošlih, sadašnjih i mogućih budućih promena u strukturi jugoslovenskog društva, u determinizmima strukturisanja i uslovima radikalnog menjanja osnovnih društvenih procesa. Mislimo da teorijski ključ za takvu istorijsku analizu može dati jedino poimanje klase, klasne strukture, uslova i mogućnosti radikalnog menjanja i ukidanja te strukture u socijalističkoj revoluciji, s punim uvažavanjem konkretnih istorijskih pretpostavki i obeležja te revolucije u jugoslovenskom društvu.

Rukovodeći se ovim stavom, smatramo da se bitno poimanje samoupravljanja odnosi na njegovu klasnu sadržinu i funkciju u revolucionarnom ukidanju klasne strukture. A dalje to znači da se misaoni okvir za kritičku analizu samoupravljanja i kriterijum za njegovu vrednovanje izvede iz takvog bitnog opredeljivanja njegove sadržine i funkcije, kao analize pretpostavki, mogućnosti i učinaka samoupravljanja u toku radikalnog menjanja klasne društvene strukture, i kao kriterijuma za ocenu nastalih, nastajućih i mogućih vidova i elemenata samoupravljanja sa stanovišta interesa i ciljeva revolucionarne (radničke) klase.

Ovaj pristup kritički se odnosi prema tri drukčija načina mišljenja, analize i vrednovanja samoupravljanja. Prvo: ne-

prihvata idealizovanu sliku, odnosno anticipaciju besklasnog samoupravljanja kao način pristupanja sadašnjim i neposredno budućim zbivanjima. Čini se da je takav način mišljenja dobio maha u „romantičnoj“ fazi idejne konceptualizacije samoupravljanja, kad se — i u težnji za afirmacijom istorijske perspektive samoupravljanja — svet ideja, socijalnih aspiracija i programatskih ciljeva, društvenih normi i vrednosti samoupravljanja stvarao u (tad nedovoljno shvaćenoj) koliziji sa stvarnim stanjem početnih impulsa i zametaka samoupravljanja pritisnutih celokupnom društvenom strukturom. Ne potcenjujući značaj ideja koje su težile da društvenu akciju istrgnu iz poznatih istorijskih zamki, valja priznati da je i ta poletna misao zapadala u zamku kad je i ukoliko je teorijske okvire i kriterijume za poimanje i vrednovanje samoupravljanja postavljala u izmišljenom vakuumu klasnih odnosa, tretirajući samoupravljanje kao vanklasnu kategoriju, odnosno kao koncept besklasnog uređivanja društva. Ta misao je faktički doprinosila ideološkoj konstrukciji za apologiju sasvim drukčijeg društvenog stanja. Upozoravajući na tu zamku, ne prihvatamo vrednovanje samoupravljanja sa iluzorno zamišljenog vanklasnog stanovišta i „opštedruštvenog interesa“, apstrahovanog od realne društvene strukture, odnosno ljudskih i društvenih vrednosti odvojenih od njihove klasne sadržine u samoupravnom društvu, i plediramo za analizu i ocenu snage i slabosti samoupravljanja pomoću kriterijuma izvedenih iz realnih klasnih odnosa i interesa.

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

Ugo: ovaj pristup kritički se odnosi prema analizi i oceni samoupravljanja sa stanovišta funkcionisanja postojećeg društvenog sistema. Funkcionalno-instrumentalne studije samoupravljanja pitaju se da li ovo povećava ili umanjuje produktivnost društvenog rada, proširenu reprodukciju činilaca proizvodnje, ekonomičnu upotrebu radne snage i sredstava za proizvodnju, efikasnost privređivanja, „poslovnost“ privrednih jedinica i t. sl.; da li je, odnosno da li može biti činilac „socijalne ravnoteže“ ili, pak, „socijalne napetosti“ i društvenih sukoba u „grupnoj dinamici“, da li doprinosi „socijalnoj adaptaciji“ učesnika društvenog rada i drugih društvenih procesa; da li se iz njega može izvesti uravnotežena politička struktura i funkcionalna veza između politike i ekonomije; da li je funkcionalno ili disfunkcionalno sa stanovišta „privrednog preduzetništva“, akumulacije i reprodukcije „društvenog kapitala“, tržišnih procesa i njihovih učinaka, političkog odlučivanja o različitim ekonomskim interesima itd. Ne osporavajući mogući doprinos funkcionalne analize svakog razvojnog stanja samoupravljanja i društva uopšte, smatramo da takva analiza sama po sebi ne odgovara na bitno pitanje, jer snagu i slabost samoupravljanja posmatra u odnosu na njegove efekte unutar postojećeg sklopa društvenih činilaca i procesa (mada samoupravljanje ispoljava snagu ili slabost, snaži se ili slabi, kao način menjanja postojećeg društvenog sklopa). I, još važnije, funkcionalistički pristup uzima za kri-

terijum, funkcionalnih ili disfunkcionalnih kvaliteta samoupravljanja njegove materijalne i socijalne učinke sa društveno „neutralnog“, instrumentalnog stanovišta (veća ili manja radna disciplina, veća ili manja „integracija radnika u preduzeću“, sporije ili brže rešavanje socijalnih problema urbanizacije, profesionalne i ekološke pokretljivosti stanovništva itd.), dok ostavlja po strani dejstvo samoupravljanja u pogledu situiranja i menjanja položaja i međusobnih odnosa delova društva, klasa i drugih velikih društvenih grupa. Putem sasvim različitim od humanistički inspirisane idealizacije i dogmatike samoupravljanja, funkcionalistički pristup takođe pruža šansu za apologiju konzervativne tendencije. Taj pristup osobito hvale privredni i politički „praktičari“, koji u samoupravljanju vide eventualno pogodan instrument za manipulisanje ljudima u privrednim i političkim procesima, i traže da se njegovo „ustrojstvo“ prilagodi i njegova racionalnost dokaže odgovarajućim efektima.

Takve funkcionalno-instrumentalne studije samoupravljanja zapadaju u ozbiljnu krizu i s ubrzanjem se približavaju zaključku o disfunkcionalnosti samoupravljanja, odnosno o neophodnosti da se samoupravljanje temeljno prepravi u stilu „grupnog preduzetništva“, zajednica privatiziranih interesa, akcionarskih društava u kojima se uloženi rad pretvara u neki vid participacije u reprodukciji kapitala, a s pojačanom vlasti rukovodilaca i stručnjaka, i t. sl. — da bi postalo funkcionalno po obrascu kapitalističke ekonomije. A i tako prepravljeno samoupravljanje bi, verovatno ostalo — po istom instrumentalnom kriterijumu — trajno inferiorno prema kapitalističkoj ekonomiji. Pokazuje se da je i analiza i ocena racionalnosti, produktivnosti, efikasnosti i sl. samoupravljanja moguća samo unutar njegovog bitnog poimanja. I još, da samo po kriterijumu za ostvarivanje njegove bitne sadržine može biti utvrđeno da li je samoupravljanje progresivan, konzervativan ili regresivan činilac u materijalnom i društvenom razvoju (da li je sposobno da razvije modernu tehnologiju, da li je spojivo sa efikasnom organizacijom, da li je u stanju da ubrza privredni rast i da zadovoljava ove ili one razvijene ljudske i društvene potrebe).

Odatle polazi naše protivljenje i trećem tipu mišljenja, analize i vrednovanja samoupravljanja. Mada ne teži za „funkcionalnom racionalizacijom“ samoupravljanja u horizontu sadašnje društvene strukture, ovaj tip analize polazi od mnoštva empirijskih obuhvatnih fenomena — koje vladaajući politički i ekonomski rečnik svrstava pod rubriku „samoupravljanje“ — i „objektivno“ istražuje njihove sastojke, međudejstva i učinke. Ocene koje bi se iz takve analize mogle izvoditi tiču se veoma različitih sastojaka i tendencija društvenih procesa, njihovih hibridnih spojeva i „kompromisa“, a često i negativnih rezultata njihovog uzajamnog potiranja. Iako je takva analiza neophodna sastojak svake studije samoupravljanja, iz nje, samo iz nje, ne može se izvesti konzistentna teorija samoupravljanja.

ljanja sposobna da pokaže vrednost te tendencije u društvu i da doprinese njenoj praktičnoj afirmaciji. Ovaj tip analize ne poznaje kriterijume za razlikovanje zbiljske tendencije samoupravljanja od mimikrije oprečnih tendencija.

Pledirajući za kritičku analizu i vrednovanje samoupravljanja sa stanovišta delatnosti i ciljeva revolucionarne klase, razmotrićemo:

prvo, ulogu samoupravljanja u sklopu ukupne strategije jugoslovenske socijalističke revolucije;

drugo, odnos između tendencije samoupravljanja i njemu oprečnih tendencija u savremenoj fazi razvoja jugoslovenskog društva, izvore snage i slabosti svih suprotstavljenih tendencija unutar sadašnje strukture jugoslovenskog društva.

reće, konkretne istorijske uslove i mogućnosti za dalji razvoj i prevagu tendencije samoupravljanja.

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

2. RAZVOJ SAMOUPRAVLJANJA KAO OPREDELJUJUĆA STRATEGIJSKA KOMPONENTA JUGOSLOVENSKE SOCIJALISTIČKE REVOLUCIJE

I konkretnom istorijskom kontekstu samoupravljanje posmatramo kao bitni sastavni deo jugoslovenske socijalističke revolucije. Polazimo od opšte-teorijske, marksističke premise da je socijalistički preobražaj društva u biti, u svim svojim sastavnim delovima i u celokupnom toku do krajnjih svojih ciljeva — revolucija radničke klase. Ovaj teorijski stav neprestano se potvrđuje, a isto tako neprestano mu se protive — mišlju i delom — svi prividni zastupnici revolucionarnog pokreta koji unutar tog pokreta uspravljaju ili guše njegov instinski duh i njegove stvarne pokretače i nosioce. Polazeći od teorijskog stava o klasnoj osnovi socijalističke revolucije, pitamo se:

prvo, u čemu je — sa stanovišta revolucije radničke klase — bitni smisao pokretanja radničkog samoupravljanja još u ranoj fazi socijalističkog preobražaja relativno nerazvijenog društva?

drugo, u kakvom odnosu se nalazi razvoj samoupravljanja u jugoslovenskom društvu prema promenama u protivrečnom biću radničke klase u toku ostvarivanja njene uloge kao subjekta revolucije?

reće, u čemu je i kako se ispoljava bitna revolucionarna sadržina radničkog samoupravljanja u nastupajućem razdoblju jugoslovenske socijalističke revolucije?

četvrto, najopštije, — šta znači pokretanje i razvoj radničkog samoupravljanja sa stanovišta ukupne strategije jugoslovenske socijalističke revolucije?

evolucija jugoslovenske radničke klase prolazi kroz veoma različite faze, što zavisi pre svega od njenog nosioca — radničke klase. I to, s jedne strane, od objektivnog, celo-

kupnim stanjem društva uslovljenog, društveno-ekonomskog položaja radništva, njegovog udela u društvenoj proizvodnji i njegovog sastava u odnosu na strukturu ukupnog društva; a s druge strane, od revolucionarne svesti i organizovanosti, od ukupne revolucionarne sposobnosti radničke klase, što uključuje i sposobnost radništva da revolucionariše druge delove društva. Mada druga strana zavisi i od prve, nikad revolucionarna sposobnost radništva nije bila prosto, mehanički određena njegovim objektivnim položajem u društvu, a sam položaj, veličina i struktura radničke klase menjaju se pod uticajem njene revolucionarne akcije. Da revolucionarna sposobnost radništva nije tako značajan, samostalan činilac društvenog razvoja, nikad jugoslovenska radnička klasa, i njena revolucionarna organizacija (KPJ) ne bi bile u stanju da uspešno započnu socijalističku revoluciju u društvu gde je radništvo sačinjavalo relativno neveliku društvenu grupu, gde su u ekonomskoj strukturi bili najviše zastupljeni elementi pretkapitalističkih odnosa, rane faze kapitalističke akumulacije i industrijalizacije, sa pretežno zanatskim, poluindustrijskim i poljoprivrednim proletarijatom. I pored toga, bio je klasni interes proletarijata, izražen i osmišljen u njegovog komunističkoj organizaciji, presudan činilac revolucionarnog preokretanja istorijskih zbivanja u oslobodilačkoj borbi. Gde god se javlja osporavanje radničko-klasne osnove jugoslovenske socijalističke revolucije, od njenog početka, posredi je duboko nerazumevanje ove istorijske epohe, nerazumevanje koje može dovesti do zablude i grešaka u kasnijem toku revolucije, sve do teorije i prakse koja zapostavlja radničko-klasnu sadržinu samoupravljanja.

Revolucionarna organizacija jugoslovenske radničke klase, okupivši u poznatoj istorijskoj situaciji većinu naroda oko svog socijalističkog programa, uspostavila je revolucionarnu političku i ekonomsku vlast i idejnu hegemoniju, koristeći se pri tome u početku centralizovanom i na sve oblasti društvenog života rasprostranjenom državnom organizacijom (rana faza diktature proletarijata u relativno nerazvijenom društvu). Komunistička organizacija postaće okosnica političke i ekonomske vlasti i državne organizacije, jer na drugi način ta vlast i organizacija nisu mogle biti usmerene ka revolucionarnim ciljevima, tj. bitnim radničko-klasnim interesima.

Promene u društvu od uspostavljanja ove revolucionarne vlasti do danas karakteriše koreniti preobražaj ekonomske, socijalne i političke strukture društva, a u tom preobražaju najvažnija činjenica je razvoj radničke klase i borba za realizaciju bitnih interesa i istorijskih ciljeva radništva. Za dalju perspektivu revolucionarnog pokreta, bitno je, prvo, da se utvrde glavni rezultati prošlog razdoblja socijalističke revolucije, rezultati koji mogu biti realno polazište daljeg revolucionarnog pokreta, i drugo, da se razjasne sve okolnosti prethodnog razdoblja koje su dovele do novih sklopova društvenih protivrečnosti, uključiv i protivrečnosti u razvoju radničke klase i samoupravljanja, i da se otvoreno prepoznaju tvo-

revine tih protivrečnih zbivanja koje su, ili mogu biti, u opreci ili na smetnji daljoj revolucionarnoj delatnosti.

Najvažniji pozitivni rezultat prošlog razdoblja revolucije je višemilionska radnička klasa, sastavljena pretežno od industrijskog i njemu bliskog radništva, koja u srednje razvijenoj industrijskoj privredi, sa osnovnim sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini, proizvodi četiri petine ukupnog društvenog proizvoda. Kao što dalji materijalni razvitak društva ne bi bio moguć bez industrijalizacije, tako revolucionarni društveni napredak ne bi bio moguć bez stvaranja takve radničke klase. Pre svega, bez industrijskog radništva, koje u društvenoj proizvodnji zauzima objektivno dominantnu poziciju, i s te pozicije može da opredeli ekonomsku, političku i idejnu hegemoniju radničke klase u društvu.

U CEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

Revolucionarna vlast, i komunistička organizacija kao njena okosnica, nisu samo pokrenuli i vodili višestruko ubrzani industrijski i privredni razvitak kojim je stvorena takva radnička klasa, već su bitno doprineli razvijanju u osnovi revolucionarne klasne svesti i organizovanosti celokupnog radništva, što je najviše izraženo u programu i praktičnoj akciji za ostvarivanje radničkog samoupravljanja. Komunistička avangarda, kao poverenik u početku malobrojne i po objektivnim socijalno-ekonomskim obeležjima nerazvijene radničke klase, nije se zadovoljila time da vodi ekonomsku, socijalnu i kulturnu politiku koja je u granicama datih razvojnih mogućnosti društva uglavnom odgovarala neposrednim interesima radništva. Uporedo sa takvom politikom, komunistička organizacija je snažnim idejnim uticajem i političkim delovanjem započela formiranje kritičke svesti radnika o toj početnoj fazi socijalističkog preobražaja društva, i praktičnom akcijom omogućila da se zasnjuju početni oblici radničkog samoupravljanja kao negacija, praktično osporavanje stvorenog stanja društvenih odnosa, privrednog života, vlasti, politike i same komunističke organizacije. Na taj način je komunistička avangarda razbijala iluziju da prve društvene promene u ranom socijalizmu rešavaju glavna pitanja oslobođenja radničke klase, razvijala svest klase o njenom najamnom biću koje tim promenama nije moglo biti odlučno izmenjeno, i upućivala radništvo da se jedino samoupravljanjem može osposobiti i organizovati za radikalnu izmenu proizvodnih i svih društvenih odnosa, za konačno ukidanje osnova klasnog društva.

anas je jasan osnovni smisao ove dvostrane revolucionarne orijentacije: na jednoj strani društvena akcija u oblicima nasleđenim od klasnog društva (državna organizacija, ekonomska vlast — državna svojina, političko posredovanje — predstavljanje klase), da bi se zaštitili neposredni interesi radništva i da bi se stvorili materijalni i drugi društveni uslovi za budući pokret moćne revolucionarne klase; a na drugoj strani, u sasvim novim društvenim oblicima (rad-

ničko samoupravljanje, pre svega), razvijanje svesti i delatnosti radništva kao revolucionarne klase, njene sposobnosti da ostvaruje svoje perspektivne istorijske ciljeve (interese).

Ne zapadajući u krajnost mišljenja koje bi ovaj način vođenja radničke klase smatralo jedino mogućim u datoj istorijskoj situaciji, i ne pretendujući da su jugoslovenski komunisti ovaj način revolucionarne akcije u svemu unapred promišljeno, dobro i dosledno sprovodili, ne može se osporiti da je takva revolucionarna politika u osnovi odgovarala istorijskoj situaciji radničke klase u relativno nerazvijenom društvu, koje je tek u toku socijalističke revolucije imalo da rešava bitne zadatke društvenog razvoja, inače postignute u kapitalizmu. Da je komunistička avangarda sve svoje snage upotrebila samo za pokretanje privrednog i društvenog razvoja sa onog nivoa na kojem se jugoslovensko društvo nalazilo, i pri tome se starala samo o neposrednim interesima radništva koje na tom razvojnem stepenu društva nije moglo biti radikalno oslobođeno najamnog rada, takva bi politika verovatno zadugo zadržala mnoga državno-kapitalistička obeležja sa socijalreformatorskim ruhom (tj. sa poboljšavanjem položaja radničke klase unutar najamnog rada i njegovog odnosa sa ekonomsko-političkim monopolom). Time bi bio potisnut, zagušen razvoj revolucionarnih svojstava radništva, postignuto njegovo „mirenje“, relativno zadovoljstvo društvenim stanjem koje tek najavljuje njegovo potpuno oslobođenje, vršilo bi se prilagođavanje radničke klase takvom društvenom stanju i umrtvljavala revolucionarna energija, samosvojna revolucionarna moć i akcija radništva, što bi sve moglo imati dalekosežne nepovoljne posledice za dalji tok socijalističke revolucije.

U slučaju zapostavljanja ili odlaganja perspektivnih revolucionarnih ciljeva, i komunistička avangarda bi — stalno vršeći patronat prema relativno pasivnom radništvu — okoštala u toj ulozi, gubeći revolucionarne impulse i veze sa klasom, zapala u jednostrana shvatanja socijalističkog preobražaja društva kao prevashodno tehničkog, privrednog i kulturnog razvoja, i u zarobljeništvu relativno konzervativne ideologije i prakse osporila radništvu sposobnost da sopstvenom delatnošću ostvari svoje istorijske ciljeve. Zanemarujući revolucionarna svojstva klase, komunistička avangarda bi bitno oslabila sopstvena revolucionarna svojstva. Bilo bi to zapadanje i radničke klase i njene avangarde u društveno stanje stvoreno na početku revolucije u zaostalom društvu, stanje koje nije moglo biti zaobiđeno, ali koje je trebalo kritički primiti i pripremiti se za njegovo prekoračivanje. A to znači: odmah razvijati njegovu negaciju — klice novog, budućeg — u celokupnoj društvenoj praksi, da to početno stanje ne bi opredelilo kasniji bitno jednostran, usporen i izopačen tok socijalističkog preobražaja društva.

Ali, takođe, da je radnička avangarda prenebregla realno stanje društva na početku socijalističke revolucije, i celokupnu politiku usmerila ka pokušaju da se odmah ostvare razvijeni oblici socijalističkog uređenja, u uverenju da se najamno biće tad sasvim nerazvijene radničke klase može namah ukinuti, odnosno da se razvojne faze koje je prošao kapitalizam mogu bez ostatka izbaciti iz istorije — i takav bi pokušaj mogao dovesti u pitanje perspektivne ciljeve radništva, čije ostvarivanje, nesumnjivo, zahteva znatno viši nivo opšteg društvenog razvoja, pre svega razvoja radničke klase. Istorija već pruža svedočanstva da takva „ultra-revolucionarna“ orijentacija takođe zapostavlja samodelatnost radničke klase i zaustavlja razvoj njenih revolucionarnih osobina.

Pogled unazad, sa današnjim iskustvom i znanjem, pokazuje da je dvostrana revolucionarna akcija bila veliki istorijski manevar u nerazvijenom društvu. To predstavlja bitnu odredbu ukupne strategije revolucionarnih snaga u jugoslovenskom društvu, strategije koja nije morala, a možda nije ni mogla, biti unapred u celosti proračunata, već je proizašla iz razvoja celokupne revolucionarne prakse, iz smelih rešenja u kritičnim danima revolucionarnog pokreta. Ta strategija danas može biti u celosti osmišljena da bi njome bio opredeljen dalji razvoj jugoslovenskog društva.

Dve strane revolucionarne akcije bile su izraz konkretne istorijske situacije u datom razdoblju revolucije, situacije koja je sama po sebi krajnje protivrečna (socijalistički preobražaj u slabo razvijenom društvu, revolucionisanje relativno nerazvijene radničke klase...). Stoga treba neprestano imati na umu da su iz takvog načina vođenja revolucije proizašle i duboke protivrečnosti unutar radničkog samoupravljanja i u njegovom odnosu sa drugim sastojcima društva. Te protivrečnosti su mogle i mogu dobijati takvu oštrinu da ugroze celokupnu revolucionarnu strategiju.

Perspektivno revolucionarna orijentacija, izražena naročito programom i praktičnom akcijom za radničko samoupravljanje, doprinela je ne samo razvoju radničke klase i njenih revolucionarnih osobina već je značajno uticala i na razvoj odnosa između radničke klase i drugih društvenih grupa, naročito u pogledu društveno-ekonomskog, političkog i idejnog približavanja radništvu društvenih grupa koje zasnivaju život i delatnost na društvenoj svojini. To približavanje se zbivalo na različite načine, a svaki od tih načina nema jednaku vrednost za budući tok revolucije.

U sklopu početnih revolucionarnih mera primenjena su, uglavnom pomoću državne vlasti, mnoga sredstva za delimično izjednačavanje pravnog, ekonomskog i socijalnog položaja radništva sa položajem službenika u državnoj upravi, tehničke inteligencije i drugih nemanuelnih radnika u privredi, kao i prosvetnih, naučnih, zdravstvenih i drugih radnika u delatnostima koje kapitalistički način proizvodnje i celokupan građanski društveni sistem odeljuje od radničke klase (klase najamnih radnika). Te značajne mere ipak su imale ograničeno dejstvo, jer nisu mogle ukloniti

ekonomske osnove društvenog razlikovanja, pa i suprotstavljanja, niti su vodile povezivanju, izjednačavanju i integrisanju društvenih grupa njihovom vlastitom delatnošću. Takođe, primena ovih mera u sebi je krajnje protivrečna, jer ih je ostvarivala državna organizacija, a baš ta organizacija obnavljala je osnove za bitno razlikovanje i suprotstavljanje društvenih grupa. Ovaj način davao je preimućstvo društvenim grupama koje vrše ili omogućuju vršenje vlasti i upravljanja, grupama koje su se i time odeljivale od radničke klase, pa se i delimično društveno integrisanje vršilo pod jakim uticajem a i hegemonijom tih društvenih grupa, što je slabilo revolucionarna svojstva radničke klase.

Bitno drukčiji efekat i budućnost ima integrisanje radničke klase sa drugim društvenim grupama u sklopu perspektivne revolucionarne tendencije (samoupravljanja). Mada su mogućnosti društvenog izjednačavanja bile veoma ograničene, a mnogi društveni procesi dobili obratni smer, u sklopu radničko-samoupravnih odnosa započelo je dubinsko, organsko, unutrašnje, iz same delatnosti društvenih grupa proizilazeće društveno povezivanje, zbijanje i izjednačavanje radničke klase sa drugim društvenim grupama u sferi društvene svojine. U tom smeru, pojedine društvene grupe su se više ili manje približile i urala u radničku klasu, što je zavisilo i ubuduće će zavisiti od temeljnih odnosa u procesu rada i društvene reprodukcije, od napretka radničko-samoupravnih proizvodnih i društvenih odnosa. Takvo dejstvo radničkog samoupravljanja, ma koliko bilo zasad ograničeno, pokazuje smer budućeg razvoja, i u biti se slaže sa objektivnim zakonitostima u razvoju proizvodnih snaga, proizvodne delatnosti i svih društvenih delatnosti; sa zakonitostima izraženim naročito u savremenoj naučno-tehnološkoj i industrijskoj revoluciji, koja radove naučnika, inženjera, nastavnika i drugih radnika u duhovnoj proizvodnji pretvara u sastavne delove ukupnog društvenog proizvodnog rada, i u samom procesu rada neposredno društveno povezuje, zbija i postepeno izjednačuje sve učesnike. A najznačajnija je tendencija, ili bar realna mogućnost da se u tom sklopu integrisanje društvenih grupa vrši pod hegemonijom radničke klase, koja kao nosilac radničkog samoupravljanja razvija proces rada i društvene reprodukcije prema svojim neposrednim bitnim interesima i istorijskim ciljevima, i oko tih interesa i ciljeva, svog revolucionarnog programa, ideja, društvenih normi i vrednosti okuplja sve učesnike materijalne i duhovne proizvodnje, integriše ih i asimilira, i kao dominantna društvena snaga u sebi razvija elemente i osobine buduće besklasne zajednice proizvođača.

Na taj način je — saglasno autentično revolucionarnoj strategiji — ne samo razvoj radničke klase i njene revolucionarne klasne svesti, organizovanosti i akcije već i razvoj njenih odnosa sa drugim društvenim grupama usmeren ka revolucionarnoj perspektivi. Ali otvaranje te revolucionarne perspektive, u ideji i na delu, u različ-

tim vidovima i pretpostavkama razvoja samoupravljanja, zbivalo se jednovremeno sa bitno drukčijim društvenim tokovima koje je uslovljavao privredni život društva u tom razdoblju, a iz kojih su proizašle tendencije društvenog raslojavanja i grupisanja, veoma različite od perspektivne revolucionarne težnje i akcije. Ti uporedni, a od revolucionarne tendencije različiti društveni tokovi dali su tvorevine prošlog razdoblja revolucije koje čine zapreku, smetnju i teret za dalji razvoj radničke klase i samoupravljanja.

Na početku revolucije razorene su osnove i uklonjeni bitni elementi kapitalističke strukture društva: eksproprisana kapitalistička svojina i iščezli vlasnici kapitala, a s njima i glavna uporišta kapitalističkog uticaja na društvene grupe situirane između kapitala i rada, kao privesak kapitalističke klase ili na rubu radničke klase. Međutim, preostali elementi pretkapitalističke strukture društva (seljaštvo sa sitnom privatnom svojinom pretežno radnog karaktera i odgovarajući gradski slojevi) i nakon dve decenije ostaje jako zastupljeni u društvu, jer revolucija nije mogla ni da ih razori niti da ih u kraćem roku preobrazi. Ovi elementi vršiće kroz čitavo razdoblje neprestani značajan uticaj na sva društvena zbivanja, ali manje kao aktivna protivteža revolucionarnim promenama, a više kao pasivan činilac koji ograničava raspon mogućnosti i domen društvenog razvoja i radikalnih promena.

Početni uspeh revolucije zavisio je od sposobnosti revolucionarnih snaga da društvene grupe iz pretkapitalističke strukture razdvoji od kapitalističkih elemenata i zadobije za revolucionarne ciljeve. U tom smislu je uspostavljen revolucionarni savez radničke klase i seljaštva. U prošlom razdoblju revolucije nije bilo dovoljno uslova da se taj savez razvije i ispuni odgovarajućom društveno-ekonomskom sadržinom u skladu sa perspektivnom revolucionarnom tendencijom. U toku industrijskog i privrednog razvoja društva neizbežno se preobražavaju elementi pretkapitalističke strukture društva, objektivno podružuju svi radovi, a pretkapitalističke društvene grupe pregrupišu zavisno od osnovne klasne strukture društva. Zato razvoj seljaštva i sličnih gradskih slojeva zavisi, na prvom mestu, od daljeg razvoja društvenih odnosa u industriji i drugim vodećim oblastima društvenih delatnosti. Pobjeda radničko-samoupravnih odnosa u tim oblastima može osigurati istinski socijalistički preobražaj svih sastojaka pretkapitalističke strukture, dalji razvoj revolucionarnog saveza radničke klase i seljaštva, i njihovo integrisanje i srastanje unutar samoupravljanja svih proizvođača. Sve tendencije suprotne radničkom samoupravljanju izazivaju i razdvajanje radničke klase i seljaštva i dovode u pitanje socijalistički razvoj preostalih elemenata pretkapitalističke strukture društva. Aktivna protivteža revolucionarnoj akciji radničke klase nije došla prvenstveno od pretkapitalističkih elemenata u strukturi društva, već je proizašla iz protivrečnih društveno-ekonomskih odnosa u toku ubrzanog privrednog i društvenog

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

razvoja, industrijalizacije i stvaranja radničke klase. Za tumačenje tih protivrečnosti nipošto nisu dovoljna površna saznanja o administrativnom i političkom birokratizmu, pa niti samo saznanje o opasnostima koje izaziva revolucionarna upotreba državne vlasti i organizacije, već su neophodna dublja saznanja o društvenim procesima u tom razdoblju.

"RAKOVICA"

Samim razaranjem elemenata kapitalističke strukture, nastalih pre revolucije, nisu u celosti i konačno ukinute osnove klasne podele i klasnog ustrojstva društva. Te osnove mogu biti konačno ukinute tek kada iščeznu sva obeležja rada kao najamnog rada, i od radnika osamostaljeno upravljanje sredstvima za proizvodnju i proizvedenim vrednostima (tj. svojinski monopol); a s tim i društvena podela između vršilaca ekonomske i političke vlasti i radnika; između umnih i fizičkih radnika; između učesnika u materijalnoj i duhovnoj proizvodnji, odnosno između učesnika različitih društvenih delatnosti koje pružaju bitno nejednake mogućnosti za razvijanje i ispoljavanje ljudskih sposobnosti i za razvijanje i zadovoljavanje potreba. Jedino ukidanjem odnosa između svojinskog monopola i najamnog rada, kao osnove klasne podele savremenog društva, može biti osigurano postepeno prevazilaženje drugih bitnih razlika i protivrečnosti koje su svojstvene klasnoj strukturi društva. U toku industrijalizacije i stvaranja razvijene radničke klase u revolucionarnom društvu došlo je do delimičnog, užeg ali i dalje značajnog obnavljanja tih osnova klasne podele društva, tako da je nastala struktura društva koja nema sve osobine klasnog društva, nema osnovne podele i suprotnosti između vlasnika kapitala i najamnih radnika, ali sadrži značajne razlike među velikim društvenim grupama.

Razlike među društvenim grupama nastale u tom razdoblju uslovljene su materijalnim životom društva i ne mogu se jednostavno izbrisati po volji revolucionarnih društvenih snaga, ali nisu tako postojane i čvrste kao u klasnom društvu, već dopuštaju različite mogućnosti razvoja društvenih odnosa. Zato iz takve društvene strukture izbijaju i različite razvojne tendencije: na jednoj strani, da se trajnije zadrže preostale osnove klasne podele društva, da se razlike među društvenim grupama ustale, očvrstnu i pretvore u trajnije društvene suprotnosti; a na drugoj strani, da se revolucionarno iskoriste objektivne mogućnosti za dalje sužavanje i postepeno ukidanje preostalih osnova klasne podele, da se, pre svega, uklanjaju one razlike među društvenim grupama koje bi mogle izazivati trajnije društvene suprotnosti i da se društvene grupe povezuju i ujedinjuju oko osnovnih zajedničkih ciljeva koji odgovaraju bitnim interesima radničke klase. Prva tendencija javlja se stihijski i nezavisno od volje ljudi, iz postojećih uslova materijalnog života društva, ali može biti izazvana i u svesnom delovanju, stavovima i vrednostima onih društvenih grupa koje postižu preimущества na račun radničke klase. Naprotiv, druga tendencija može se raz-

viti i pobediti samo svesnom društvenom akcijom za koju je najspremnija radnička klasa, pošto se na drugi način ne može potpuno osloboditi svih društvenih ograničenja i lišavanja koje joj nameću preostali elementi klasne podele društva. Veoma je značajna karakteristika ove istorijske situacije što radnička klasa za takvu akciju može pridobiti i sve druge društvene grupe, jer su njeni ciljevi u skladu sa opštim društvenim napretkom i bitnim interesima svih društvenih grupa osim kapitalističkih vlasnika, a nijedna društvena grupa nije bila u stanju da zauzme klasni položaj suprotan radništvu.

Delimično obnavljanje osnova klasne podele nije bilo karakteristično samo za kratko razdoblje revolucije pre radničkog samoupravljanja, već se u promenljivim oblicima nastavilo uporedo sa naporima revolucionarnih snaga da se razvije radničko samoupravljanje.

Tendencija odvajanja pojedinih društvenih grupa od radničke klase izlazi iz bitno suženih osnova klasne podele društva, tako da ni u ekstremnim oblicima nije dovela do formiranja klase suprotne radničkoj; jer, prvo, nasuprot toj tendenciji trajno dejstvuje revolucionarna politika sužavanja i ukidanja osnova klasne podele; drugo, svi tendencijski oblici monopola ekonomske i političke moći ostaju nepostojani, nesigurni, u osnovi pravno i politički nezaštićeni, već suzbijani; i treće, svi oblici upravljanja i vlasti u društvu, i kad se donekle osamostale od radnika, ostaju u osnovi zavisni od opšte političke podrške radničke klase i ne mogu se duže razvijati protivno interesima te klase. Najzad, i najvažnije, ova tendencija ima sve manje osnova u privrednom životu društva, ukoliko se u samom procesu rada i društvene reprodukcije, putem radničkog samoupravljanja ostvari radikalna promena u načinu ostvarivanja neposrednih i perspektivnih interesa svih učesnika u društvenom procesu rada.

Radničko samoupravljanje znači svesno suprotstavljanje radničke klase svim tendencijama da očvrsnu delimične osnove klasne podele društva i da se pojedine društvene grupe udalje i osamostale od radničke klase. U svojim početnim oblicima radničko samoupravljanje nije moglo korenito izmeniti osnove materijalnog života i razvoja društva i njima uslovljene ekonomske odnose, ali je značilo sve delotvorniju protivtežu društvenim tendencijama koje su odatle proizlazile.

Državana uporedo sa početnim oblicima radničkog samoupravljanja, značajna društveno-ekonomska funkcija države imala je dvostruku prirodu. S jedne strane, bio je to državni svojinski monopol u protivrečnom ekonomskom odnosu sa radništvom, iz čega je nicao i birokratski etatizam sa odgovarajućim društvenim grupisanjem. A s druge strane, ova ekonomska i politička moć sistematski je korišćena za ostvarivanje i zaštitu interesa radničke klase u datim uslovima. Bez ove druge funkcije, protivrečan ekonomski odnos bacio bi radništvo daleko na stranu najamnog rada, izazvao jaču tendenciju klasnog raslojavanja i onemogućio razvitak radničkog samoupravljanja. Ipak je ta značajna

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

revolucionarna uloga ekonomske i političke vlasti bila poremećena i delom iskrivljena usled narastanja protivrečnosti u ekonomskim odnosima i birokratsko-etatičkim tendencijama.

"RAKOVICA"

Kasniji opšti materijalni i politički razvitak društva omogućio je, a ujedno i tražio, da se bitno izmeni odnos između ekonomske moći države i radničkog samoupravljanja, da se samoupravnim radnim zajednicama poveri odlučivanje o pretežnom delu akumulacije i omogućiti njihovo samostalno privređivanje i razvijanje u tržišnim uslovima, sa punom odgovornošću za ekonomske rezultate. Ta korenita promena — koja još nije u celosti ostvarena — stvara mogućnost i za bitnu izmenu društveno-ekonomskog položaja učesnika u svim društvenim delatnostima i može da dovede do odlučnog suzbijanja suprotnosti između svojinskog monopola i rada. Mada se ne mogu brzo iskoreniti svi elementi najamnog rada niti jednostavno ukloniti njegove u prošlom razdoblju nastale tvorevine, moguće je sve ciljeve privređivanja, sve društvene delatnosti i celokupno upravljanje društvenim poslovima podrediti neposrednim i perspektivnim interesima radnika koji o tome neposrednije odlučuju. Rukovođeni svojim bitnim interesima, radnici su upućeni na što racionalnije korišćenje značajno razvijenih činilaca proizvodnje, na preuređivanje celokupnog društvenog procesa rada pomoću samoupravne organizacije i integracije i na udruženo racionalno upravljanje akumuliranim vrednostima. Na toj osnovi — punom radničkom upravljanju sredstvima za proizvodnju, radom i proizvedenim vrednostima — moguće je jednovremeno ubrzanje privrednog razvoja i dalje preokretanje ekonomskih odnosa u prilog radnika i integrisanje donekle odeljenih društvenih grupa sa radničkom klasom. Time se otvara izlaz iz sklopa društvenih protivrečnosti u prvom razdoblju revolucije.

U nastupajućem razdoblju revolucije ne iščezavaju uslovi i izvori dubokih društvenih protivrečnosti, već se menjaju uslovi i način njihovog razrešavanja. U oba razdoblja, prošlom i budućem, osnovni izvor društvenih protivrečnosti leži u materijalnom životu društva. Socijalistički način proizvodnje, nastao iz nerazvijenog društva, i u genezi „ponavlja“, delimično sledi determinizme i obeležja kapitalističkog načina proizvodnje, da bi ih zatim postepeno prevazišao na vlastitoj materijalnoj i društvenoj osnovi. U prošlom razdoblju „dug opštem istorijskom procesu“ plaćan je u vidu etatičskog odeljivanja ekonomske i političke moći od rada i radnika i u vidu društvenih suprotnosti i raslojavanja na toj osnovi. U narednom razdoblju radničko-samoupravni način proizvodnje stvara se i razvija u granicama proizvodnje vrednosti, i razvija robnu proizvodnju sve dok ne iscrpe njene istorijske mogućnosti a time konačno razreši i njene protivrečnosti. Sprega radničkog samoupravljanja sa robnom proizvodnjom je jedino moguća, nužna pretpostavka za prevazilaženje etatičskog odeljivanja ekonomske i političke

moći od rada i radnika i od odgovarajućih elemenata klasnog strukturisanja društva. Ali ta sprega sadrži vlastite protivrečnosti i obnavlja opšte protivrečnosti robne proizvodnje. Iz tih protivrečnosti još jednom proizlaze tendencije društvenog raslojavanja i uzajamnog suprotstavljanja društvenih grupa, održavanja rada kao najamnog i ekonomske vlasti nad radom, a na toj osnovi i ponovnog otuđivanja političke moći od radnika. Društveno-ekonomski položaj radništva i karakter njegove delatnosti ostaje i dalje bitno protivrečan, jer revolucionarne društvene promene radi oslobađanja rada i dalje izazivaju delimično obnavljanje najamnog bića radništva ili bar objektivnu mogućnost i tendenciju takvog obnavljanja. Stoga ima punu važnost i revolucionarna strategija usmerena ka razrešavanju ove osnovne protivrečnosti socijalističke revolucije. Ali opredeljujuća komponenta te strategije — radničko samoupravljanje — ubuduće dobija razvijenije i nove kvalitativne osobine.

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

ranijoj fazi socijalističkog razvitka radničko samoupravljanje je uvreženo u ekonomske, političke i idejne procese kao zapreka i protivteža birokratskoj degeneraciji socijalizma. Na taj način bitno socijalistička tendencija razlučena je od ekonomske, političke i socijalne strukture birokratskog etatizma koji u ranom socijalizmu predstavlja supstitut i surogat kapitalističkog načina proizvodnje i građanskog društva uopšte. I u narednoj fazi, radničko samoupravljanje sprečava kvazi kapitalistički razvoj odnosa u proizvodnji vrednosti i osigurava da se socijalistički usmerena robna proizvodnja razluči od supstituta i surogata kapitalističkog načina proizvodnje. U toj analogiji izražava se kontinuitet revolucionarne strategije. Odlučan napredak u nastupajućem razdoblju nalazimo u tome što radničko samoupravljanje nije više spoljašnji činilac negiranja i revolucionarnog prevazilaženja načina proizvodnje i društvene strukture sa jakim elementima klasnih odnosa, već opredeljujući unutrašnji činilac zasnivanja i razvijanja načina proizvodnje i društvene strukture, celokupnom svojom težinom upravljen na iskorenjivanje klasnih razlika i društvenih suprotnosti. Odatle proizlazi i sledeća razlika: u prethodnom razdoblju radničko samoupravljanje zasnovano je i razvijano uporedo sa etatističkim ekonomskim i političkim posredovanjem, kao najava revolucionarne samodelatnosti radnih masa; a u sledećem razdoblju privredni i društveno-politički razvoj u bitno socijalističkom smeru moguć je jedino na bazi takve samodelatnosti. I najзад, u ranijoj fazi samoupravljanje je suzbilo i ograničilo krajnje posledice suprotnosti između ekonomsko-političkog monopola i rada, ali se nije moglo protegnuti i na njihovo ukidanje; dok u nastupajućoj razvijenoj fazi samoupravljanje može potisnuti i isključiti kvazikapitalističke tendencije u proizvodnji vrednosti jedino na taj način što će iz korena iščupati sve viđove otuđivanja društvene moći od radnika i zatrti izvore najamnog rada. U tom smislu protivrečnosti proizvodnje

"RAKOVICA"

vrednosti mogu se nadmašiti jedino razvitkom neposredno društvenih, samoupravno uređenih veza i odnosa među radnicima i radnim zajednicama; usaglašavanjem i sjedinjavanjem i udruženim ostvarivanjem pojedinačnih i grupnih interesa na bazi zajedničkih bitnih interesa radnika. Zato razvijena faza samoupravljanja nije samo negacija nesocijalističkih tendencija u robnoj proizvodnji već od početka sadrži i razvija svojstva buduće zajednice slobodnih proizvođača i teži bitnom društvenom izjednačavanju ljudi koji stiču kontrolu nad materijalnim i društvenim uslovima svoje delatnosti i sabiraju proizvodnu i društvenu moć, potrebu da se zadovolje razvijene, bogate ljudske potrebe.

Rano samoupravljanje, usmereno protiv birokratsko-etatističke centralizacije ekonomske i političke moći, težilo je ka autonomiji osnovnih privrednih i društvenih subjekata, autonomiji koja se mogla ostvarivati jedino decentralizacijom i podružtvljavanjem pojedinih segmenata etatističkog ekonomsko-političkog monopola. Razvijeno samoupravljanje, usmereno protiv preobraćanja akumulirane vrednosti proizvoda samoupravno udruženog rada u kapital-vrednost, koja bi svoje socijalne agente i beneficijente nalazila unutar uzajamno društveno-ekonomski rastavljenih privrednih i društvenih jedinica, teži ka samoupravnoj integraciji radnika, radova i odlučivanja o uslovima i proizvodima rada. Zato se autonomija privrednih i društvenih jedinica ne zasniva kao protivteža i negacija integriteta centralizovane ekonomske i političke moći, već kao uslov i rezultat društvene moći udruženih proizvođača koji su autonomni i slobodni samo toliko koliko je njihova asocijacija ostvarila kontrolu nad materijalnim i društvenim uslovima zajedničke delatnosti.

Ova bitna promena uslova i smera samoupravljanja ima dalekosežne reperkusije u pogledu socijalnog, klasnog osnova i sadržine samoupravljanja. Mada je samoupravljanje i u svojoj ranoj fazi bilo pokrenuto i razvijano kao izraz fundamentalnih interesa radničke klase, i kao način njenog permanentnog revolucionisanja unutar protivrečnog istorijskog toka, opšti uslovi ograničenog ostvarivanja samoupravljanja pomoću konfrontacije sa etatističkim ekonomsko-političkim monopolom izazivali su parcijalizaciju delatnosti i partikularizaciju interesa radnika samoupravljača i, nasuprot matici samoupravnog konstituisanja revolucionarne klase, poticali struju njene dezintegracije. Tu verovatno nalazimo i jedan od objektivnih uslova nerazvijenosti teorije o klasnoj osnovi i sadržini samoupravljanja. U izvesnom smislu, ostvarivanje neposrednih interesa i revolucionarnih ciljeva radničke klase bilo je razlomljeno na dve polutke, uzajamno suprotstavljene: etatističko posredovanje i ograničeno parcijalizovano samoupravljanje; nijedna od tih polutki nije bila sposobna da u celosti obuhvati, izrazi i razvije revolucionarnu bit radništva i njegove potencije u socijalističkom razvitku. U razvijenoj fazi samoupravljanja predstoji dijalektičko ukidanje obe ograničene i uzajamno suprotstavljene „po-

lutke". Samoupravljanje ne može razviti i iscrpiti proizvodnju vrednosti, suzbiti nesocijalističke tendencije, neizbežno u tom istorijskom manevru, i zasnovati asocijaciju proizvođača, ako njegovu društveno-ekonomsku i političku kadržinu, njegov sistem društvenih vrednosti, normi i kriterijuma odlučivanja i njegov smer razvoja ne bi opredeljivao integritet revolucionarne klase, zasnovan na objektivno datom jedinstvu bitnih interesa svih proizvođača i na razvijenoj svesti i svesnoj akciji udruženih radnika, potrebnoj da bi se svi pojedinačni i grupni interesi privukli matici zajedničkih bitnih interesa. U tom smislu postoji objektivna istorijska uslovljenost daljeg jačanja radničko-klasne osnove i sadržine samoupravljanja i neophodnost ostvarivanja jače sprege između samoupravljanja i svih drugih društvenih institucija i organizacija koje izražavaju integritet i atributa radništva kao revolucionarne klase (kao što su: revolucionarna idejna i politička avangarda klase; klasno zasnovan sindikat; revolucionarna politička vlast zasnovana na jedinstvu neposredne radničke demokratije i proizvođačkog predstavnništva; sistem marksističke, autentično revolucionarne društveno-naučne i idejne delatnosti itd.).

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

ontinuitet glavne strategijske komponente u jugoslovenskoj socijalističkoj revoluciji izražava se i u tome što radničko samoupravljanje, njegova ideja i njegova praksa, trajno ostaju opredeljujući činilac revolucionisanja društvene svesti, formiranja i razvijanja neprestanog kritičkog odnosa radničke klase prema sadašnjim i budućim prelaznim društvenim stanjima u toku revolucije. Kao što pokretanje ranog samoupravljanja nije dopustilo radničkoj klasi da se pomiri sa etatističkom ekonomskom i političkom strukturom i tendencijom birokratizacije, ni njenom političkom vođstvu i njenim idejnim predstavnicima da se potpuno prilagode strukturi ranog socijalizma i sebe u njoj zatvore i onesposobe za revolucionarno mišljenje i delanje, tako i razvijeno samoupravljanje — njegov idejni koncept, revolucionarni program i praksa — trajno predupređuju urastanje radničke klase, i svih iz nje proizašlih i oko nje sabranih snaga društvenog napretka, u društvu kojim dominiraju jednostrane svrhe u proizvodnji vrednosti i odnosi među ljudima kao proizvođačima roba. Najveća snaga samoupravljanja kao revolucionarne ideje i prakse sastoji se upravo u tome što spaja i u jedan blok sažima konkretno-istorijski uslovljenu akciju za menjanje društva u spletu realnih društvenih protivrečnosti — dosledni revolucionarni realizam — sa dalekosežnim, parcijalnim rezultatima nikad zadovoljenim, uvek ka budućnosti okrenutim, radikalnim socijalnim aspiracijama. Rascep među ovim komponentama revolucionarnog mišljenja i delanja — veoma čest u istoriji — razvlačio je potencijalne revolucionarne snage između političkog pragmatizma, spremnog da prihvati birokratizaciju i druge degenerativne pojave, i nerealističkih revolucionarnih težnji koje se lako asimiliraju onim što Marks naziva „primitivnim

komunizmom" a još lakše odvajaju od stvarnog pokreta bazičnih društvenih snaga.

"RAKOVICA"

Kao trajni činilac kritičkog odnosa revolucionarnih snaga prema društvenim stanjima u daljem toku socijalističkog preobražaja društva, samoupravljanje pretpostavlja razvitak revolucionarnog mišljenja i saznanja. Dok je rano samoupravljanje još bilo u mogućnosti da društvenu svest revolucionariše i na pretežno empirijski način (stupanjem u samoupravljanje radnik je konfrontirao svoje neposredne interese sa etatiističkom strukturom), razvijeno samoupravljanje pretpostavlja i razvijenu teorijsku osnovu revolucionarne svesti ovih agenasa društvenog rada i razvoja (kritički odnos prema nesocijalističkim tendencijama u robnoj proizvodnji, saznanje o bitnim zajedničkim interesima proizvođača i o načinu njihovog ostvarivanja u asocijaciji itd.). Saglasno glavnoj komponenti revolucionarne strategije, razvijena svest radničke klase odbija, na jednoj strani, varku da je moguće zaobići i preskočiti protivrečnosti još uvek bitno ograničenog materijalnog života društva, a na drugoj strani zabludu da će se taj sklop protivrečnosti rasplesiti sam po sebi, da će samotokom privrednog života u kojem samoupravno organizovani radnici sudeluju isključivo kao robni proizvođači biti postignuti svi revolucionarni ciljevi. Razvijeno samoupravljanje traži, ali ujedno i omogućuje formiranje takve svesti revolucionarne klase. Mada se ta svest ne može prosto izlučiti iz empirijskih saznanja radnika samoupravljača, razvitak samoupravljanja izvodi radnika na arenu ukupnih društvenih zbivanja, da bi na toj areni mogao da se orijentiše i ostvari svoje interese — upućuje ga ka saznavanju fundamentalnih društvenih procesa.

Mada u samoupravljanju vidimo konstantnu i opredeljujuću komponentu revolucionarne strategije, zapažamo značajne promene na prelazu iz rane u razvijenu fazu samoupravljanja, iz prošlog u nastupajuće razdoblje jugoslovenske socijalističke revolucije. Baš na tom prelazu — koji hronološki nije lako omeđiti — dolazi do društvenog zapleta, do relativno dugotrajne krize revolucionarnog uspona. Na površini društvenih zbivanja ova kriza se manifestuje i kao zastoj i nazadovanje samoupravljanja; kao nemoć samoupravljanja (u njegovim ranim vidovima), da dalje pokreće materijalni i ukupni društveni razvitak; kao divergencija između (relativno nerazvijenog) samoupravljanja i razvojnih tendencija modernih proizvodnih snaga; kao zapadanje (ranih vidova) samoupravljanja u zamku preobraženih etatiističko-birokratskih i „grupnosvojinskih“ tendencija i delimična degeneracija njegovih nerazvijenih oblika u instrumentarij za birokratsko, tehno-birokratsko i kvazi — kapitalističko manipulisanje radnicima; kao kriza teorijskog osmišljavanja i idejnog orijentisanja prakse samoupravljanja. Pretežan deo „slabosti samoupravljanja“ tiče se pojedinih oblika ove krize revolucionarnog uspona jugoslovenskog društva i otkriva snagu i dejstvo svih činilaca u postojećoj strukturi društva koji pružaju

otpor — stihijski ili svestan i organizovan — razvijenom vidu samodelatnosti revolucionarne klase. Dalji tok socijalističke revolucije zavisi od razrešavanja sadašnjeg društvenog zapleta. Zato naučno-teorijska optika treba da se približi uzrocima i uslovima tog zapleta i pretpostavkama **raspleta**. Jedino na taj način mogu se pouzdanije utvrditi pozitivne vrednosti i istorijska ograničenja samoupravljanja u ovom razdoblju socijalističkog razvitka, a razlučiti od „slabosti“ koje nisu svojstvene samoupravljanju, nego su proizvodi oprečnog dejstva drugih društvenih činilaca.

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

3. DRUŠTVENI ZAPLET NA PRELAZU IZ RANE U RAZVIJENU FAZU SAMOUPRAVLJANJA

Zaplet je nastao u ekonomskoj strukturi društva, a prostire se i potencira sukobom uzajamno nepomirljivih tendencija u političkoj i idejnoj sferi. Osnovno obeležje zapleta je unutrašnje razlaganje ekonomske strukture, celokupnosti odnosa proizvodnje, na bitno različite i uzajamno suprotstavljene tendencije koje predstavljaju tri istorijski različita načina proizvodnje: etatistički (svojstven ranom socijalizmu), kapitalistički i razvijeni socijalistički (radničko-samoupravni). Ovaj duboki društveni sukob karakteriše jednovremeno i uporedo razvijanje i jačanje sve tri tendencije, njihovo sučeljavanje i uzajamno negiranje i potiranje u svim društvenim procesima i, usled toga, zaustavljanje razvoja materijalnog života društva i delimična paraliza materijalnih i drugih društvenih procesa. Usled sticaja određenih društvenih uslova za neko vreme nijedna od suprotstavljenih tendencija ne može da nadjača, a svaka je zapletena u sukobu tako da pruža i mogućnost ispoljavanja različitih i suprotnih tendencija. Sve tri tendencije izbijaju u sferi društvene svojine, a njihov sukob reperkutuje se i na sferu privatne, odnosno lične svojine. U vreme ovog zapleta formira se razvijena društvena svest, konstituišu društvene snage na strani bitno socijalističke (radničko-samoupravne) tendencije i pokreću radi radikalne društvene promene, prevage bitno socijalističkih odnosa proizvodnje. Ni ovaj pokret ne može biti potpuno oslobođen uticaja suprotnih tendencija, jer se nijedna snaga društvenog napretka ne može namah i potpuno emancipovati. Zato mogućnosti pozitivnog, revolucionarnog raspleta treba prosuđivati po glavnom smeru dejstva društvenih snaga u pokretu. U očekivanju prevage bitno socijalističke tendencije ne može se pretpostaviti da će time potpuno iščeznuti elementi drugih tipova odnosa proizvodnje. Njihovo potiskivanje i prevazilaženje može se protegnuti u toku dužeg razdoblja revolucije.

Elementi tri tipa odnosa proizvodnje u sferi društvene svojine nastali su razlaganjem socijalističkog etatizma koji je imao duboko protivrečan karakter.

S jedne strane, revolucionarna vlast koristila se monopolom ekonomske moći da bi razvila materijalne i društvene preduslove socijalističkih odnosa proizvodnje (industrijalizacija i stvaranje razvijene radničke klase), i da bi u toku stvaranja tih preduslova uspostavila elemente socijalističkih odnosa proizvodnje ili bar ograničila, odnosno suzbila elemente najamnog rada. U tom smislu, ekonomska moć revolucionarne vlasti upotrebljavana je da se obezbedi zaposlenost i socijalno-ekonomska sigurnost radnika i suzbiju za radnike najnepovoljnija dejstva tržišta radne snage; da se osigura neophodan dohodak radnika, smanje društveno-ekonomske nejednakosti, doprinese razvoju ostalih delova radničke klase i društva i suzbiju za radnike najnepovoljnija dejstva najamnine; da se osigura zdravstvena zaštita, penzije, školovanje i stambena izgradnja iz društvenih fondova, da se suzbiju za radnike najnepovoljnija dejstva otuđivanja viška rada i sl. Revolucionarna vlast upotrebljena je da se stvore uslovi za razvoj radničkog samoupravljanja, da se konstituišu početni oblici radničkog samoupravljanja i pravno-politički osigura njihov razvoj, da se zaštite radna i samoupravna prava radnika itd. U tom smislu, revolucionarna vlast poslužila je kao „porođajna košuljica” radničkog samoupravljanja, kao zaštitni omotač njegovih početnih oblika u kojima radnici još nisu bili u stanju da sopstvenim odlukama, na bazi autonomne ekonomske moći, ostvaruju svoje bitne neposredne i perspektivne ciljeve.

Bitno socijalistička tendencija u odnosima proizvodnje razvila se iz ove revolucionarne strane socijalističkog etatizma. Ova tendencija izražava se ukoliko radnici, udruženi u samoupravne organizacije, stiču kontrolu nad materijalnim i društvenim uslovima sopstvene i zajedničke delatnosti, u svom interesu razvijaju i racionalno se koriste činionicima proizvodnje, samoupravnim odlukama određuju raspodelu vrednosti i upotrebu akumulirane vrednosti, i u skladu sa proširenom reprodukcijom materijalnih i drugih činilaca proizvodnje unapređuju uslove svog života, razvijaju svoje sposobnosti i zadovoljavaju sve razvijenije potrebe. Saglasno razvitku te tendencije, razlaže se monopol ekonomske moći, a ekonomska funkcija revolucionarne vlasti usmerava ka stvaranju uslova za uspostavljanje ekonomske moći samoupravno udruženih radnika.

Međutim, socijalistički etatizam imao je od početka i drugu stranu, iz koje je proistekla tendencija suprotna bitno socijalističkim elementima u odnosima proizvodnje. Stvaranje materijalne osnove socijalizma u privredno nerazvijenom društvu tražilo je masovnu upotrebu radne snage sa visokom stopom viška rada. Za razvoj neophodna akumulacija velikog dela stvorene vrednosti vršila se u uslovima niske produktivnosti rada, pa su zato niske radničke zarade bitno ograničavale potrebe i sposobnosti, celokupnu delatnost i život radnika, a to je povratno uticalo na održavanje niske produktivnosti i niskih radničkih zarada. Ti ekonomski odnosi doveli su do razvitka i struktu-

risanja radničke klase slično njenoj formaciji u kapitalizmu, tj. do većih i trajnije obnavljanih razlika među različitim socioprofesionalnim skupinama radnika, pri čemu je veliki deo radništva trajnije zadržan u sloju nekvalifikovanih i polukvalifikovanih radnika, sa malim mogućnostima za poboljšavanje života i razvitak sposobnosti. Isti ekonomski odnosi doveli su i do toga da se iz društvenih sredstava i zarada radnika malo ulagalo za opšte i stručno obrazovanje radnika, za obezbeđenje dobrih stanova većem delu radništva, i za druge potrebe od kojih zavise razvojne mogućnosti radništva u sklopu opšteg društvenog razvoja.

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

Bitno ograničeni uslovi materijalnog razvitka, i napregnuta akumulacija viška rada bili su objektivni izvor birokratsko-etatističke tendencije u odnosima proizvodnje; ponikla iz tog izvora, ova tendencija dobila je, zatim, relativno samostalno dejstvo. Iz ekonomskih uslova koji bitno ograničavaju život i razvojne mogućnosti velikog dela radništva, proizlazi tendencija da se upotreba sredstava za proizvodnju, radne snage i akumulirane vrednosti vrši u suprotnosti sa radnikovim životom, njegovim bitnim aktuelnim i razvojnim potrebama. U tom slučaju ekonomska moć, koncentrisana u etatističkoj organizaciji ili i u njenim donekle osamostaljenim ograncima, odnosi se prema radniku kao kapital, održavajući na radnikovoj strani ograničenja svojstvena najamnom radu. Što je ta tendencija jača, sve je veće razilaženje između ciljeva privređivanja i svih društvenih delatnosti (ekonomsko-političke odluke i planovi; investiciona, poslovna i kadrovska politika u preduzeću; socijalna i kulturna politika itd.) i neposrednih životnih interesa velikog dela radništva. Razilaženje je naročito izraženo kad oslabi veza između ciljeva društvenih delatnosti, i perspektivnih interesa radnika; kad radnici ne mogu s pouzdanjem očekivati svoj budući napredak. Krajnje razilaženje nastaje kad se ciljevi (odluke, planovi) ne samo odvoje od sadašnjih i budućih interesa radnika već se i prilagode posebnim interesima drugih društvenih grupa na račun radnika.

Na različitim stupnjevima udaljavanja ciljeva društvenih delatnosti od interesa radnika — udaljavanja delom objektivno uslovljenog, a drugim delom proizašlog iz posebnih interesa drugih društvenih grupa — dolazi do osamostaljivanja organa vlasti i upravljanja u odnosu na radnike, i do upotrebe otuđene ekonomske i političke moći radi dominacije nad radom i radnikom. Otušena ekonomska moć, baš kao i kapital, traži osamostaljenog i zainteresovanog zastupnika i nosioca. Rad, ukoliko zadržava najamna obeležja, pretpostavlja vršenje vlasti nad radnikom. Ova društveno-ekonomska sadržina birokratsko-etatističke tendencije u odnosima proizvodnje razvijala se uporedo sa bitno socijalističkom tendencijom. Socijalistički etatizam razložen je na svoje protivrečne sastojke, na dve suprotne tendencije u odnosima proizvodnje.

Bitno socijalistička i birokratsko-etatistička tendencija u odnosima proizvodnje sukobile su se u toku protekle decenije,

naročito u procesu društvene reprodukcije. Bitno socijalistička tendencija stekla je uporište u pojedinačnim radnim telima (radničko odlučivanje o upotrebi sredstava za proizvodnju, i o međusobnim odnosima udruženih radnika), ali je etatistički odnos dominirao u pogledu svih značajnijih odluka o raspodeli uslova proizvodnje i dohotka u društvenoj celini, i obuhvatao mnogo veći deo viška rada. Na jednoj strani stoji radničko samoupravljanje bitno ograničeno, pretežno svedeno na raspolaganje dohotkom u granicama najamnine (i malim delom viška rada koji ne može korenito da izmeni karakter radnikovog dohotka kao najamnine), a na drugoj strani produžuje se upravljanje pretežnim delom viška rada odeljenim od radnika. Ta odeljenost nema samo institucionalni karakter (odlučivanje posredstvom političke vlasti), već se tiče osnovnih determinanti odnosa proizvodnje: upotreba akumulirane vrednosti nije u celosti podređena potrebama i interesima proizvođača vrednosti, nije dovoljno usmerena ka razvijanju sposobnosti proizvođača i ne podstiče ga kao agensa proizvodnje, a podleže kriterijumima koji se formiraju pod uticajem društvenih grupa odeljenih od radničke klase. U suprotnosti među ekonomski sputanim radničkim samoupravljanjem i etatističkim upravljanjem viškom rada reprodukovali su se elementi antagonizma između najamnine i viška vrednosti, najamne radne snage i kapitala, što je u velikoj meri uticalo na ekonomsko ponašanje radnika i organa radničkog samoupravljanja (sustezanje upotrebe radne snage, težnja da se ostvare što povoljniji uslovi nezavisno od rezultata rada).

Suprotnost dva elementa u odnosima proizvodnje izrazila se, naročito, u nemoći samoupravnih radnih zajednica da se društveno-ekonomski udružuju u celokupnom procesu društvenog rada i da društvene uslove svojih radova stave pod zajedničku kontrolu. Društveno-ekonomsko udruživanje radnika pretpostavlja njihovu razvijenu ekonomsku moć, pre svega suvereno upravljanje akumuliranim vrednostima i odlučivanje o bitnim činionicima društvene reprodukcije. A upravo tu pretpostavku potiralo je etatističko upravljanje. U tako protivrečne odnose proizvodnje uplele su se zakonitosti robne proizvodnje, tržišni odnosi među ograničeno samoupravnim privrednim jedinicama. Bar ograničeno oslobađanje robne proizvodnje bilo je neophodno radi konstituisanja i početnog razvoja radničkog samoupravljanja. Ali robna proizvodnja ostaje pritešnjena, i u osnovnim tokovima vrednosti iskrivljavana, ne samo usled etatističkih intervencija u oblasti cena, monetarnog sistema i novčanog prometa, spoljne trgovine itd. već naročito usled toga što su njeni subjekti — samoupravne privredne jedinice — veoma sputani kao nosioci privređivanja, nesposobni da se ekonomski povežu i udruže, da zajednički planiraju razvoj, proizvodne programe, racionalnu raspodelu i kombinaciju radova; da zajednički upotrebljavaju akumuliranu vrednost i zasnuju trajne zajednice interesa. Objektivno razjedinjene u procesu društvene reprodukcije, samoupravne privredne jedinice ne mogu se racionalno povezivati i usaglašavati.

vati svoje delatnosti i interese ni u razmeni svojih radova, pa se na tržištu javljaju kao odeljeni i suprotstavljeni subjekti, i privatnosvojinskim ponašanjem u robno-novčanim odnosima uzajamno potiru radove i interese. Pored etatističkih stega samoupravne privredne jedinice podležu stihiji tržišnih procesa koja proizlazi iz njihove nepovezane delatnosti, njihove ekonomske nemoći da se udruže kao samoupravljači objektivno podruštvljenim radovima i akumuliranim vrednostima. Zatvara se ciklus nepovoljan za bitno socijalističku tendenciju u odnosima proizvodnje: etatističko otuđivanje ekonomske moći radnika izaziva stihiju tržišnih procesa, a ta stihija pojačava etatističku intervenciju i obnavlja otuđivanje ekonomske moći; ograničeno samoupravne jedinice ponašaju se prema državi donekle kao subjekti najamne radne snage, prema sopstvenim uslovima proizvodnje kao prema tuđoj svojini, a prema drugim samoupravnim jedinicama kao privatni vlasnici.

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

tendencija da se ekonomski odnosi među samoupravnim jedinicama razviju kao odnosi među privatnim vlasnicima proizašla je iz etatističkog otuđivanja ekonomske moći radnika, ali je zatim dobila relativno samostalan značaj. To se izrazilo naročito posle pokušaja da se jače potisne etatističko upravljanje društvenom proizvodnjom, i potpunije oslobodi robna proizvodnja sa samoupravnim jedinicama kao subjektima.

a ostvarenje bitno socijalističke tendencije u odnosima proizvodnje neophodna je sprega radničkog samoupravljanja sa robnom proizvodnjom, jer je to jedini način da se utvrde objektivno postojeći odnosi u proizvođenju vrednosti, da se ostvari ekonomija rada u interesu radnika; da se opredeli racionalan razvitak uslova proizvodnje, raspodele i kombinacija radova u društvu; da se najamni radnici preobrate u agense proizvodnje za vlastite interese; da se na bazi objektivno utvrđenih odnosa u proizvodnji vrednosti postigne trajnije usaglašavanje interesa radnika i samoupravnih radnih zajednica; da se ostvari puna odgovornost svih subjekata rada i samcupravljanja za rezultate rada i za celokupnu delatnost u skladu sa objektivnim mogućnostima društvenog razvoja i potrebama svih drugih radnika u društvu; i da se ekonomija rada, unapređivanje uslova rada, sklad radova i odgovornost svih radnika postignu bez ekonomske i političke dominacije i eksploatacije. U tom smislu postoji neophodna potreba, i mogućnost, da se robna proizvodnja uredi saglasno bitno socijalističkoj tendenciji u odnosima proizvodnje.

preduslov takve robne proizvodnje je ekonomska moć radnika, udruženih u celokupnom procesu društvenog rada i reprodukcije, a naročito u pogledu razvojnog planiranja, upotrebe akumulirane vrednosti, i kretanja društvenog rada iz jedne u drugu oblast delatnosti u skladu sa neprestanim promenama materijalno-tehničke i tehnološke komponente radova u društvu. Ako taj preduslov nije dat, robna proizvodnja teži ka svojim privatnosvojinskim, odnosno kapitalističkim vidovima, i u tom slučaju potire bitno socijalističku tendenciju u odnosima proizvodnje: rastavlja i su-

protstavlja samoupravne privredne jedinice kao što bi zastavljala privatne vlasnike; zasniva i produbljuje društveno-ekonomsku nejednakost među odeljenim učesnicima društvenog rada, koji nisu u stanju da se udruže radi zajedničkog napretka; proizvodi i robni oblik (najamne) radne snage i kapitalistički oblik akumulirane vrednosti i sredstava za proizvodnju, i suprotnosti među njima u procesu rada i društvene reprodukcije; oko ovih polova antagonističkog odnosa proizvodnje i među njima stvara razjedinjene i suprotstavljene društvene grupe u svim društvenim jedinicama i u društvenoj celini; izaziva nesklad društvenih radnih procesa i mnoštvo društvenih sukoba što povlači jačanje od radnika osamostaljene političke moći, i uliva nove sokove birokratsko-etatističkoj tendenciji.

U takvom funkcionisanju i takvim tvorevinama robne proizvodnje, neuređene saglasno bitno socijalističkim odnosima, izražen je treći (pored radničko-samoupravnog i birokratsko-etatističkog) element u postojećim odnosima proizvodnje. Ovaj element jednako je suprotan radničkom samoupravljanju kao i birokratski etatizam, a od njega se samo donekle razlikuje, jer je iz njega proizašao, s njim se uzajamno uslovljava i dopunjuje u protivstavljanju radničko-samoupravnim odnosima proizvodnje, i s njime tvori mnoštvo isprepletanah i hibridnih (mešovitih) oblika. (Mešoviti oblici javljaju se naročito u pogledu privatnosvojinskog ponašanja osamostaljenog lokalnog, regionalnog, republičkog itd. etatističkog ekonomsko-političkog monopola; u sprezi etatističkog ekonomsko-političkog monopola sa elementima bankarskog i finansijskog kapitala, u sprezi tog monopola sa privatnosvojinskim, odnosno kapitalističkim ponašanjem pojedinih spoljnotrgovinskih organizacija; u podupiranju privatnosvojinskog ponašanja pojedinih privrednih jedinica i grupacija od strane razuđenih ograna etatisničkog monopola; u političkim sukobima među tim organcima, sukobima koji su sastavni deo ili nadgradnja privatnosvojinskih odnosa među privrednim jedinicama i grupacijama itd.).

Ova tendencija mogla je da zabije klin među radnike koji teže bitno socijalističkim odnosima proizvodnje, jer je u prethodnom razdoblju birokratsko-etatistička tendencija stvorila materijalne i društvene pretpostavke privatnosvojinskog ponašanja samoupravnih jedinica.

Materijalne pretpostavke sadržane su u tome što samoupravne jedinice nisu društveno-ekonomski udružene u proces rada i reprodukcije, već su pretežno autarhično razvijane usled dejstva etatističkog ekonomsko-političkog monopola. Potrebna je radikalna obrat materijalnih tokova, sveobuhvatna rekonstrukcija materijalno-tehničke, tehnološke, organizacione i društveno-ekonomske komponente celokupne društvene proizvodnje, da bi se na osnovama radničkog samoupravljanja i socijalistički uređene robne proizvodnje ostvario sklad društvenih radova i napredak celokupne proizvodnje u interesu svih radnika. Za takav obrat potrebna je razvijena društvena moć radnika, a ova je ostala nerazvijena i potirana, takođe dejstvom birokratskog etatizma.

Društvene pretpostavke sadržane su u tome što je birokratski etatizam stvorio formaciju društvenih grupa odeljenih od radničke klase, koje su postizale društvena preimućstva na bazi birokratske hijerarhije od rada otuđene društvene moći. Iskristalisale su se posebne strukture tih društvenih grupa (posebni interesi, obrasce grupnog ponašanja radi ostvarivanja tih interesa, grupna kohezija, latentne-neformalne strukture društvene moći, statusna struktura, odgovarajući oblici grupne ideologije itd.). Te strukture se prilagođavaju izmenjenoj društvenoj situaciji, i teže da oslabljenu birokratsko-etatišćku osnovu svoje društvene moći, ekonomskih i društvenih preimućstava, dopune ili zamene relativno novom osnovom koja bi mogla nastati u privatnosvojinskim odnosima među samoupravnim jedinicama. Pored toga, društvene pretpostavke te tendencije formirane su i na strani radničke klase, ukoliko su pojedine skupine radnika formirale posebne interese, sadržaje svesti i načine ponašanja, unutar odnosa najamne radne snage i etatišćkog svojinskog monopola. Takođe, ukoliko skupine radnika u datim uslovima nalaze mogućnost za ograničeno ostvarivanje svojih interesa pomoću privatnosvojinskog ponašanja. U red tih društvenih pretpostavki treba uvrstiti i prodor načina mišljenja i ponašanja koje odgovara privatnosvojinskom ostvarivanju interesa, među komuniste, pa i organizacije Saveza komunista. Ta pojava bitno umanjuje sposobnost komunističke organizacije da dela u pravcu uspostavljanja razvijene društveno-ekonomske moći radnika i ostvarivanja njihovih interesa pomoću samoupravnog udruživanja delatnosti. Ista pojava povezana je sa tendencijom da se pomoću organizacija Saveza komunista politički i idejno stabilizuje struktura od radnika otuđene društvene moći i ostvari hegemonija posednika te moći nad radnim masama.

Tendencija privatnosvojinskih odnosa među samoupravnim privrednim jedinicama, zatvorenim skupinama privrednih jedinica, privredno-političkim regionima, bankama i drugim korporacijama itd. u suštini predstavlja formiranje relativno novog tipa svojinskog monopola (od rada otuđene ekonomske moći), koji nužno prati reprodukcija elemenata najamnog rada i antagonističkih odnosa između svojinskog monopola i najamnog rada. Odnosi proizvodnje u društvenoj celini i ti odnosi u društvenim jedinicama ne mogu se bitno i za duže vreme razlikovati. Društvena sredstva za proizvodnju i akumulirane vrednosti, postaju predmet svojinskog monopola ako se njima upravlja bez neposredne društvene povezanosti i udruženosti radnika i radnih zajednica, tj. ako se radi privatnosvojinskog ostvarivanja interesa jedna celina privrednih sredstava suprotstavlja drugim celinama. Time se ove celine uzajamno odnose kao kapitali, a ne kao sredstva udruženog rada i radničkog samoupravljanja. U tom slučaju, svaki pojedinačni svojinski monopol traži među društvenim grupama izvan radničke klase, a donekle i među radništvom, svoje posebno zainteresovane zastupnike (agente i beneficirane korisnike). U tome leži osnovni izvor i društvenih suprotnosti i sukoba

"RAKOVICA"

unutar radnih zajednica. Te suprotnosti i sukobi ne mogu se objasniti samo razlikama u složenosti rada i nejednakostima uslova rada pojedinih radnih jedinica, socioprofesionalnih grupa i sl., već su to, pre svega, pojavni oblici suprotnosti između svojinskog monopola i najamnog rada unutar samoupravnih privrednih jedinica. Nije reč samo o uzajamnom suprotstavljanju privrednih i drugih društvenih jedinica kao nosilaca privatnosvojinskog ponašanja, već i o suprotstavljanju svojinskog monopola radnicima u svakoj od tih jedinica; to su dve nerazlučive strane iste tendencije.

Veza između dve strane ove tendencije vidljiva je na samoj površini društvenog zbivanja (birokratski privilegovane društvene grupe, koje su lokalno osamostalile društvenu moć, osujećuju ostvarivanje interesa radnika putem samoupravnog udruživanja; krajnje loše posledice nepovezanosti društvenih radova trpi većina radnika — socijalno-ekonomska nesigurnost, nezaposlenost, zastoje ili opadanje zarada i ispod neophodnog minimuma — a od radništva odeljene društvene grupe pretežno izmiču tim posledicama a delom i povećavaju svoja preimućstva; jačanje suprotnosti među privrednim jedinicama, granama i područjima prati i jačanje društvenih sukoba unutar radnih kolektiva i prodiranje birokratske tendencije, tj. otuđivanje društvene moći od radnika, unutar samoupravnih organizacija itd.). Iza tih pojava stoje društveni determinizmi koje treba potpunije raskriti da bi se mogli suzbiti u prilog bitno socijalističke tendencije u odnosima proizvodnje.

Ako se samoupravne jedinice uzajamno odnose kao subjekti privatne svojine, njihovi se radovi, i privredni potencijali, u konkurentskoj borbi uzajamno potiru većim ili manjim delom. Rezultanta njihovih razjedinjenih delatnosti ne daje umnožak, pa ni zbir, nego uvek manje od zbira njihovih mogućih rezultata. U kapitalističkom načinu proizvodnje takva borba vodi koncentraciji i centralizaciji kapitala, monopolističkim i državnomonopolističkim oblicima kretanja i reprodukcije kapitala, čime se donekle izbegava razorni rezultat uzajamnog potiranja proizvodnih snaga, privrednih potencijala, radova, proizvedenih vrednosti. Zahvaljujući tome, moguć je kapitalistički razvitak. Radničkosamoupravna tendencija u odnosima proizvodnje one-mogućuje dejstvo zakona kapitalističke koncentracije i centralizacije, a narušila je etatističke oblike podruštvljavanja radova. U društvenim jedinicama lokalno je institucionalizovana ekonomska i politička moć, koja se protivi ekonomskoj ili političkoj prisili radi podruštvljavanja radova. To je pozitivna pretpostavka istinske društvene moći radnika ukoliko stoji na putu ekonomskoj dominaciji i eksploataciji. Ali se pretvara u negativnu pretpostavku ako su jake materijalne i društvene zapreke za samoupravno udruživanje. U ovom drugom slučaju zaustavlja se materijalni i društveni napredak, a odnosi među samoupravnim jedinicama neprestano ponavljaju samo jednu od početnih sekvenci odnosa među pojedinačnim kapitalima (uzajamno potiranje s gubitkom velikog dela proiz-

vodnih snaga i potencijala — neiskorišćeni industrijski kapaciteti, neostvarene razvojne mogućnosti), a nema ni kapitalističkog ni socijalističkog razvitka.

Usled znatnog gubitka u korišćenju potencijalnih mogućnosti i već formiranih činilaca proizvodnje, u krizu zapada veliki broj privrednih jedinica koje ne mogu da opstanu na stari način, a pomoću lokalizovane društvene moći zaštićuju svoj iluzorni opstanak. Za lokalizovanu društvenu moć vezani interesi društvenih grupa odeljenih od radništva stoje na putu bitnim promenama putem samoupravnog udruživanja, a odupiranje radnika ekonomskoj dominaciji stoji na putu promenama koje bi bile izvršene na način sličan kapitalističkim oblicima privredne integracije. Usled tog ukočenog, potiranjem suprotnih društvenih sila paralisanog stanja, veliki deo privrednih jedinica nalazi se u dugotrajnoj hroničnoj krizi, na granici rentabiliteta ili ispod te granice. Krajnji rezultat takvog stanja je bitno ograničavanje ukupnog društvenog proizvoda, bitno sužavanje mogućnosti za zadovoljavanje pojedinačnih, grupnih i opštih potreba u društvu. Veliki deo interesa ne može biti zadovoljen; nije moguće ni bitno usaglašavanje interesa, već je neophodno oštro pa i antagonističko diferenciranje, selekcija, hijerarhizacija, pa i diskriminacija različitih interesa. To se delom događa u okviru celokupnog društva, i tad preko birokratsko-etatiističke tendencije, a sve više unutar samoupravnih društvenih jedinica, gde se donose odluke o sve većem delu pojedinačnih i grupnih interesa. Da bi pojedina privredna jedinica mogla da opstane u datoj situaciji (da reprodukuje svoja sredstva za proizvodnju, da izdrži privrednu konkurenciju), vrši se selekcija i hijerarhizacija interesa na način koji često veliki deo radnika svodi na položaj najamnih radnika, najamninu svodi na životni minimum ili ispod njega, da bi se u nepovoljnim uslovima reprodukovao kapital preduzeća; otpušta radnu snagu koja se pokazuje suvišnom usled neiskorišćenih kapaciteta i razvojnih mogućnosti itd. To dalje dovodi do polarizacije interesa u radnoj organizaciji. Na jednoj strani se grupišu interesi koji se mogu zaštititi i ostvariti pomoću monopola društvene moći, odnosno pretežnog uticaja na upravljanje u radnoj organizaciji. Na drugoj strani se nalaze bitno reducirani ili potpuno isključeni interesi većeg ili manjeg dela radnika. Upravo takva suprotnost interesa objektivno uslovljava otuđivanje društvene moći od radnika. Svojinski monopol se oličava u povlašćenim društvenim grupama; to je neophodno da bi se mogao odnositi prema drugim svojinskim monopolima, a jednako i radi toga da bi se mogao održati u sukobu sa drugim svojinskim monopolima, pomoću hijerarhizacije i selekcije interesa, i faktičkog podvlašćivanja radnika čiji su interesi zapostavljeni.

U CEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

ferenciranje i polarizacija interesa u samoupravnim jedinicama koje podležu dejstvu međusobnih privatnosvojinskih odnosa ima oblike donekle različite od slične pojave u kapitalističkim i etatiističkim odnosima proizvodnje. Između društvenih grupa koje oličavaju svojinski monopol („ka-

pital preduzeća"), predstavljaju ga i vrše njegove funkcije u antagonističkim odnosima proizvodnje, i radnika čiji je položaj selekcijom i hijerarhizacijom interesa degradiran blizu položaja najamnih radnika, širi se lepeza društvenih grupa bližih jednom ili drugom polu, a među njima su relativno brojne grupe koje su zainteresovane da podrže funkcionisanje svojinskog monopola. Slična situacija nastaje u ekonomski i tehnološki najrazvijenijim preduzećima u kasnom kapitalizmu. U jugoslovenskom društvu, pomoću znatno proširenog socijalnog oslonca svojinskom monopolu u samoupravnim jedinicama, ostvaruje se prividno pomirenje institucija radničkog samoupravljanja sa elementima antagonističkih svojinskih odnosa koji su inače direktno suprotni bitnoj tendenciji radničkog samoupravljanja. Ukoliko pojedinačni svojinski monopol ima povoljniji položaj u celokupnoj društvenoj reprodukciji, a ukoliko, naročito, takav položaj omogućuje i prisvajanje dela tuđeg viška rada, može za svoju reprodukciju vezati pretežan deo ili gotovo sve interese u radnom telu, što u datim uslovima takođe jača autoritarnu, birokratsku strukturu društvene moći u samoupravnoj jedinici.

Privatnosvojinska tendencija u odnosima proizvodnje dovodi do oštrog društvenog diferenciranja i polarizacije ne samo unutar pojedinih samoupravnih jedinica već i među grupacijama tih jedinica i velikim društveno-ekonomskim grupama, u pojedinim oblastima delatnosti i u celokupnom društvu. Formacija društvenih grupa koja je odeljena od radničke klase i delovi radništva koji pod hegemonijom svojinskih monopola stiču povoljniji položaj suprotstavljaju se velikim skupinama radnika koji u takvim odnosima proizvodnje ne mogu ostvariti svoje interese. Hegemonija svojinskog monopola, odnosno preobraženih vidova kapitala, naročito je izražena u odnosu na društvene grupe u bankama, elektroprivrednim organizacijama, uvozno-izvoznim i drugim organizacijama koje posredovanjem u robno-novčanim odnosima stvaraju nesrazmerni dohodak usled nepovezanosti svojih partnera, industrijskim organizacijama koje ostvaruju ekstraprofit i sl.

Nije verovatno da ove svojinske protivrečnosti mogu dobiti krajnji izraz u klasnom raslojavanju i antagonizmima, jer bi njihovo dejstvo svakako bilo ograničeno suprotnim tendencijama radničkog samoupravljanja i radničke političke vlasti. Međutim, treba imati na umu da iz ovog sukoba suprotnih tendencija, ako taj sukob ne bi bio rešen u prilog radničko-klasnih interesa i radničkog samoupravljanja, mogu proizaći za dalji tok socijalističke revolucije nepovoljna „srednja rešenja”. U tom smislu naročito privlači pažnju tendencija da se za pojedinačne svojinske monopole, za posebne interese društvenih grupa koje zastupaju i privilegovano koriste takvu ekonomsku moć donekle vežu i interesi onih skupina radnika koje se u tim uslovima takođe koriste materijalnim i drugim preimućstvima na račun drugih radnika i radnih zajednica. Te skupine radnika često padaju pod uticaj glavnih posednika ekonomske moći, postaju zavisni

od njih. Posledice mogu biti: s jedne strane, društveno-ekonomska, politička i idejna hegemonija pojedinih neradničkih (birokratskih, tehnobirokratskih i drugih povlašćenih) društvenih grupa nad pojedinim delovima (slojevi-ma, skupinama) radničke klase; a s druge strane, uzajamno suprotstavljanje delova radničke klase u različitim privrednim jedinicama i delatnostima, privredno-političkim regionima i nacionalnim skupinama, profesionalnim i generacijskim grupama itd. Ove posledice se mogu pojačavati uzajamnim dejstvom.

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

U tim tendencijama sadržana je realna mogućnost za delimično obnavljanje osnova klasne podele. To bi zaustavilo i dalji razvoj radništva kao revolucionarne klase, a komunističku avangardu dovelo u težak položaj unutar novog spleta društvenih protivrečnosti.

Elementi radničko-samoupravnih odnosa proizvodnje ne mogu se trajnije pomiriti sa elementima bitno različitih i suprotnih tipova odnosa proizvodnje, birokratsko-etatističkih i privatnosvojinskih. Ova dva poslednja tipa imaju bliske veze u procesu nastajanja, i preko društvenih grupa, koje ih predstavljaju, ali njihovo uzajamno dejstvo i sadejstvo ima takođe negativan uticaj na materijalni i društveni razvitak. U društvu postoji privid ravnoteže ovih uzajamno suprotstavljenih tendencija, jer se one donekle međusobno potiru i osujećuju tako da nijedna nema potpuno i samostalno izraženo dejstvo. Ali to nije stvarna ravnoteža u društvenim procesima, već neuravnoteženo, nepomirljivom suprotnošću razdirano stanje ekonomske i ukupne strukture društva. To se naročito izražava u pogledu ostvarivanja i razvika proizvodnih snaga društvenog rada.

Unutar protivrečnih odnosa proizvodnje u razdoblju socijalističkog etatizma stvorene su proizvodne snage odgovarajuće onim činionicima proizvodnje koje su razvijena kapitalistička društva formirala u toku prve industrijske revolucije (krupna mašinerija rane i srednje faze industrijskog razvika, ograničena primena nauke u proizvodnji, heterogeno a većim delom malokvalifikovano radništvo itd.). U tim uslovima razvijanje proizvodnih snaga društvenog rada — mada je preduzeto kao pretpostavka razvijanja socijalističkih društvenih odnosa i svestranog zadovoljavanja potreba ljudi — često je izgledalo odvojeno od ovih svrha ili se zaista pretvaralo u samosvrhu, odnosno sredstvo za postizanje drugih svrha. U odnosu na prošlo razdoblje, ovaj zadatak se i sam po sebi ubuduće bitno menja, jer se, prvo, više ne radi o mukotrpnom izvlačenju društva iz krajnje industrijske, privredne i kulturne zaostalosti; i drugo, ubuduće više nije reč o formiranju proizvodnih snaga koje su inače karakterisale kapitalističku epohu, već o proizvodnim snagama koje po svojim kvalitativnim obeležjima i načinu strukturisanja pripadaju socijalizmu, odgovaraju razvijenim socijalističkim odnosima proizvodnje. Zato je borba za bitno socijalističke odnose proizvodnje nerazlučiva od napora za stvaranje odgovarajućih proizvodnih snaga društvenog rada.

"RAKOVICA"

U prethodnom razdoblju industrijalizacije i ukupnog privrednog razvitka višestruko su povećani svi sastojci proizvodnih snaga društvenog rada, kako u pogledu količine sredstava za rad i mogućnosti eksploatacije prirodnih izvora energije, ruda, šuma i drugih prirodnih bogatstava, tako i u pogledu uvođenja mase radnika u industrijske i druge delatnosti odgovarajuće kvantitativno narasloj materijalnoj komponenti proizvodnih snaga. Međutim, proizvodna snaga društvenog rada nije nikad — a u razvijenoj proizvodnji sve je manje — običan zbir ovih sastojaka, već zavisi od načina njihovog strukturisanja, njihovog međusobnog odnosa i kombinacija, a to je uslovljeno i kvalitativnim obeležjem sastojaka. Usled nepovoljne strukture ukupna proizvodna snaga rada u jugoslovenskom društvu daje rezultat mnogo manji nego što bi isti sastojci mogli dati u razvijenoj strukturi, a pogotovo ako bi se sastojci kvalitativno poboljšali. Socijalistički etatizam bio je sposoban da pokrene ekstenzivne sastojke proizvodne snage društvenog rada, ali nije bio sposoban da uspostavi njihovu razvijenu strukturu i da osigura kvalitativni preobražaj količinski razvijenih sastojaka; usled toga je i osuđen na propast u svim društvima koja su započela socijalistički preobražaj.

Etatizam je pokušao da ostvari kombinaciju društvenih radova, da strukturiše sastojke proizvodne snage društvenog rada na autoritarnom principu (centralizacija i hijerarhijsko uređenje od rada otuđene ekonomske moći, tehnološkog i ekonomskog upravljanja), ali je taj princip sadržao logiku stvaranja tehno-ekonomski autarhičnih jedinica i formacija koje se povezuju po hijerarhijskom obrascu a ne organski, saglasno objektivnim zakonima funkcionisanja i razvitka proizvodnih snaga. I još, po toj logici dolazi do okoštavanja relativno nerazvijene strukture proizvodnih snaga, do ukočenosti i nesposobnosti za promene koje bi odgovarale neprestanom revolucionisanju tehničke osnove proizvodnje i strukture društvenih potreba. Razvitak pojedinih jedinica zarobljen je, uklešten, ukupnom inertnom strukturom, a svaka pojedina jedinica nije sposobna da samostalno pokreće razvitak, jer u nju nije ugrađen društveno-ekonomski agens razvitka proizvodnih snaga. U tom pogledu etatizam u ranom socijalističkom društvu pokazao se manje sposobnim i od kasnog kapitalizma koji takođe ima etatističku komponentu ali i druge osobine koje ga čine donekle prilagodljivijim.

Razlaganje socijalističkog etatizma u jugoslovenskom društvu nagovestilo je mogućnost da se ukloni ova zapreka razvitku proizvodnih snaga, ali su protivrečne tendencije u tom procesu mestimično dale obratan rezultat, dalje pogoršavajući inače nepovoljnu etatistički zasnovanu strukturu proizvodnih snaga društvenog rada. U težnji da na sebi svojstven način ostvari kombinaciju društvenog rada, etatizam je postizao relativan sklad činilaca proizvodnje koji se ubrzo pokazivao ukočeni i prevaziđeni, ali je ipak omogućavao da se na datom nivou pretežno aktiviraju stvoreni elementi proizvodnih snaga. U sukobu između

birokratsko-etatističke i radničko-samoupravne tendencije u odnosima proizvodnje narušen je i takav sklad, jer je sve više ograničavano etatističko upravljanje bilo za to sve manje sposobno, mada je i dalje pretežno zadržavalo tu funkciju (planiranje razvoja, odlučivanje o glavnim momentima društvene reprodukcije), a bitno ograničeno radničko samoupravljanje, nesposobno da tu funkciju preuzme, i odupirući se birokratskom etatizmu koji je ostao iluzorni nosilac povezivanja radova, vodilo je daljem zatvaranju i okoštavanju tehno-ekonomski autarhičnih jedinica. Tako je već ova strana razlomljenosti odnosa proizvodnje izazvala pogoršavanje inače nepovoljne strukture činilaca proizvodnje: razlagale su se etatističke osnove strukturisanja, ali nisu razvijene radničko-samoupravne osnove strukturisanja proizvodnih snaga. Dalje pogoršanje nastupilo je jačanjem „grupnosvojinske“ tendencije u odnosima proizvodnje i sprežanjem te tendencije sa razloženim elementima etatističkih odnosa proizvodnje.

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

Privatnosvojinskoj tendenciji u odnosima proizvodnje odgovaralo bi strukturisanje činilaca proizvodnje pomoću kapitalističke integracije, pri čemu se društvene proizvodne snage rada (način zajedničke delatnosti, organizacija i planiranje, primena nauke u proizvodnji...), koje čine vezivno tkivo ukupne strukture proizvodne snage društvenog rada, javljaju kao snage otuđene od rada koje kapital prisvaja i razvija, jer je to preduslov njegove reprodukcije. Takav način razvijanja i strukturisanja proizvodnih snaga ima svoje unutrašnje suprotnosti i istorijsku granicu, ali se u tim okvirima — poduprt kapitalističko-etatističkom komponentom — i dalje pokazuje sposobnim da razvija proizvodne snage. Tome odgovarajuća tendencija ispoljila se i u jugoslovenskom društvu (integracija preduzeća pomoću ekonomske dominacije jačeg svojinskog monopola i suzbijanja samoupravljanja u integrisanim delovima; kombinacija činilaca proizvodnje pomoću bankarskog, odnosno finansijskog kapitala takođe praćena bitnim ograničavanjem radničkog samoupravljanja; primena nauke u proizvodnji, moderne tehnologije i organizacije pomoću vlasti u radnoj organizaciji osamostaljene od rada, mimo radničkog samoupravljanja i bez obzira na interese radnika — tehno-birokratska tendencija itd.). Međutim, ovaj put razvijanja i strukturisanja proizvodnih snaga ostaje uglavnom neprohodan, jer radnici raspolažu tolikom društvenom moći da se tome odupru, mada još ne raspolažu dovoljnom društvenom moći da te procese preokrenu i razviju unutar radničkog samoupravljanja saglasno svojim interesima.

Onemogućavana da po vlastitoj logici razvija i restrukturiše proizvodne snage društvenog rada, privatnosvojinska tendencija pretežno se zaustavlja na granici tehno-ekonomski autarhičnih jedinica i formacija i, zaoštravajući suprotnosti među tim formacijama, predstavlja dopunsku i sve jaču kočnicu razvitka društvenih proizvodnih snaga rada. Upravo toj logici ovu tendenciju najčešće i oličavaju društvene grupe profesionalnih upravljača sa ograničenim stručnim i

organizatorskim sposobnostima, saradnika nerazvijenih upravnih službi i privilegovanih radnika starijeg profesionalnog tipa.

Tri tendencije u odnosima proizvodnje uzajamno se blokiraju, onemogućuju u pogledu daljeg razvijanja, kvalitativnog menjanja i restrukturisanja proizvodnih snaga društvenog rada. Radničko-samoupravna tendencija osujećena je birokratsko-etatističkom, sve više i privatnosvojinskom, a u stešnjenim okvirima svog kretanja i sama često postaje u tom pogledu konzervativna (radnici štite svoje neposredne interese čuvajući postojeću strukturu činilaca proizvodnje) ili se i deformiše pod uticajem privatnosvojinske tendencije. Birokratsko-etatistička tendencija nema izgleda da uspostavi sopstveni način strukturisanja proizvodnih snaga, pa se ispoljava naročito u tom smislu što razloženi elementi etatističke ekonomske moći (lokalni i regionalni centri moći) donekle zamenjuju nemoć privatnosvojinske tendencije da grupiše činioce proizvodnje i centralizuje akumuliranu vrednost (lokalne i regionalne integracione celine). Na taj način birokratsko-etatistička tendencija i sama dobija neka obeležja svojstvena kapitalističkim monopolima, u ovom slučaju ograničenih i deformisanih teritorijalnopolićkom osnovom koncentracije ekonomske moći. Takvi oblici razvijanja strukture činilaca proizvodnje neizbežno se sukobljavaju sa radničkim samoupravljanjem, a kao reakcija na njih jače se ispoljava i privatnosvojinska deformacija radničkog samoupravljanja. Restrukturacija proizvodnih snaga koja bi bila svojstvena kapitalistićkoj integraciji neostvarljiva je usled otporne snage radničkog samoupravljanja, a osujećivana i deformisana i usled birokratsko-etatistićkih vidova koncentracije ekonomske moći koji se odupiru i onoj ekonomskoj logici koja je zastupljena u kapitalistićkom strukturisanju činilaca proizvodnje.

"RAKOVICA"

4. ISTORIJSKI IZGLEDI SAMOUPRAVLJANJA U JUGOSLOVENSKOM DRUŠTVU

Društveni zaplet na prelazu iz ranog u razvijeno samoupravljanje potencirao je društvene protivrečnosti imanentne socijalizmu; obelodanio i osnažio prisutne i latentne snage na strani revolucionarnog društvenog napretka i na strani odbrane i obnove prošlih društvenih struktura; i dramatićno uskovitlao društvenu svest svih delova društva, izvoćić iz politićke letargije i one koji su bili najviše uljuškani vlastitim dobrim položajem, kao i one koji su bili najmanje sposobni da se pobune protiv vlastitog lošeg položaja. Ideje, politićka i ekonomska ponašanja, celokupna društvena akcija osnovnih socijalnih snaga i sve regije strukturisane društvene moći i organizovane delatnosti izloženi su dejstvu snažnih a kontrapoliranih magneta, privlačnih snaga i uticajnih žarišta koja predstavljaju različite i suprotstavljene tendencije daljeg razvoja

društva. Potreseno tektonskim poremećajima, revolucionisano idejama dalekosežnog napretka, nepomireno u sadašnjem stanju i nepomirljivo prema zaprekama na putu ostvarenja u svest i sadašnji pokret duboko usađene budućnosti, društvo — ovog puta zaista ne kao apstrakcija — podiglo se na noge.

Zasluga za ovaj zvezdani čas pripada samoupravljanju. Da li će taj generator progresivnih ideja, socijalnih aspiracija i masovnog pokreta ljudi biti dovoljno moćan da kroz kovitlac u koji je uvukao društvo izvede istinsku i duboku društvenu inovaciju? Kako da natkrili i podseče divlje izdanke kvazikapitalističke tendencije koji su se uz njega parazitski priljubili i u njegove žile pustili svoje otrovne crpke? Kako da istrgne kvrgavo korenje birokratskog etatizma kome slabosti i protivrečnosti samoupravljanja ostaju kao poslednji izvor hrane za napajanje besplodnog i natrulog stabla birokratisanih društvenih grupa koje svoju moć izvlače iz nemoći samoupravljanja, a svoj malograđanski lažni sjaj iz stvarne oskudice znatnog dela radništva?

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

Malo je verovatno da bi bilo koje rešenje zapletene društvene situacije moglo da se izvede, a da ne bude bar nominalno afirmisano samoupravljanje i sačuvani elementi njegovih tekovina i njegovog stvarnog toka. Eventualno snaženje od društva osamostaljene hijerarhijski uređene ekonomske i političke moći; ili uravnoteženje društvenih procesa na bazi grupnog privrednog preduzetništva, hegemonije ekonomske moći slične finansijskom kapitalu i političke intervencije i arbitraže racionalno uređene saglasno takvoj ekonomskoj strukturi; ili bilo koje drugo palijativno, prividno i privremeno rešenje društvenog zapleta — teško da se može osloboditi samoupravljanja, njegove ideje duboko ukorenjene u društvenu svest i njegovih tekovina uraslih u društveno tkivo. Svako takvo privremeno rešenje, u biti konzervativno ili društveno nazadno, moralo bi plaćati danak samoupravljanju i tražiti kompromis sa njegovim idejama i praktičnim dostignućima. Ali takva negativna potvrda istorijske snage i vrednosti samoupravljanja ne bi značila njegovu istinsku afirmaciju, pobedu radničko-samoupravne tendencije u razvoju društva, mada je verovatno da bi zametak samoupravljanja u društvenoj školjki bio zarobljen bisernom oblogom deklarativnih priznanja i slatkorečivog licemerja. Osnovna slabost današnjeg još nedovoljno izraslog samoupravljanja i jeste u tome što nisu isključeni pokušaji da se njegovi elementi ugrade u način proizvodnje i politički sistem protivrećan bitnoj sadržini samoupravljanja, da tako ugrađeni funkcionišu kao sastojci tuđeg sistema, zarobljeni poslenici za interese i ciljeve koji odstupaju od radničkoglasnog fundamenta. Takvi pokušaji neće biti isključeni dokle god samoupravljanje ne bude rešilo „zagonetku” društvene reprodukcije, tako da celokupna novostvorena vrednost i sav nagomilani minuli rad služe proširenom obnavljanju i razvijanju života udruženih radnika kao njihova izvorna ekonomska moć i izvor nji-

hove ukupne društvene moći. Iako se nalazi nadomak njega, samoupravljanje još nije praktično ostvarilo takav odlučan obrt u životu ljudi i društva, pa se njegove zapaljene vatre još mogu lelujati, prigušivati i preobraćati u dimne zavese, čak i u zagušljive izvore dima.

Mnoštvo činjenica govori o jačanju bitno socijalističke tendencije, i o nespremnosti radničke klase i njene komunističke avangarde da prihvate bilo koje palijativno rešenje izlaza iz složene društvene situacije. Višegodišnja borba suprotstavljenih tendencija na prelazu iz ranog u razvijeno samoupravljanje omogućila je identifikaciju izvora, nosilaca i konzekvencija svake od tih tendencija i ubrzano vodi formiranju razvijenog i pouzdanijeg saznanja o pretpostavkama i mogućnostima istinski revolucionarnog raspleta. Za ocenu stanja društvene svesti i revolucionarnog pokreta, naročito su karakteristična dva momenta. Prvo: sve nepomirljivija radnička kritika pojava i tendencija koje su odstupale od autentičnih interesa i ciljeva radničke klase nije — bar ne u značajnijoj meri — upala u zamku osporavanja samoupravljanja i reafirmacije prošlog, etatističkog uređenja društva. U radničkoj kritici odlučno je pretegnulo osporavanje sadašnjeg stanja društvenih procesa i odnosa sa stanovišta bitno razvijenijeg samoupravljanja. Radnička klasa nije prihvatila ostvarivanje i zaštitu svojih interesa u istorijski prevaziđenom obliku, mada je povremeno naglo i oštro pogoršavanje položaja pojedinih delova radništva izazivalo takvu tendenciju. Spremnost radništva da i u trenucima krajnjeg iskušenja odbije etatistički „pojas za spasavanje“ može se objasniti dugotrajnim narastajućim uticajem revolucionarne prakse samoupravljanja, ali ništa manje i diskreditovanjem svih preostalih uporišta birokratskog etatizma, u kojima su prepoznate zapreke ostvarivanju autentične radničko-klasne sadržine samoupravljanja. Suočen sa tendencijom autentičnog radničkog samoupravljanja birokratski monopol ekonomske i političke moći nepobitno je pokazao svoju pravu prirodu prerušenog kapitala suprotstavljenog interesima radnika, spremnog da se pretače i u izvorne kapitalističke oblike i spaja s njima.

Drugo: ni masovna svest radništva ni njeni razvijeni komunistički oblici nisu podlegli iluziji da se protivrečnosti proizvodnje vrednosti mogu jednostavno anulirati, niti su prihvatili zabludu da tržišni odnosi autonomnih privrednih subjekata mogu sami po sebi obezbediti konstituisanje, reprodukciju i razvoj radničkosamoupravnog načina proizvodnje. Društveno-ekonomski i politički efekti grupnosvojinske tendencije ubrzali su formiranje radničke svesti i marksističkog saznanja o neophodnosti radikalnog razlučivanja radničkosamoupravnog načina proizvodnje, uključiv socijalistički usmerenu robnu proizvodnju, od kapitalističke ekonomije. Grupnosvojinska tendencija trajnije je vezala interese i stremljenja nevelikih grupa učesnika društvenog rada, uglavnom izvan materijalne proizvodnje, a pretežan deo radništva osvedočio se da je partikularizacija ekonomske moći i antagonistička kon-

kurencija njenih nosilaca suprotna njegovom bitnom interesu. U tom pogledu je „cepljenje” radništva protiv kvazikapitalističke tendencije, izgleda, bilo efikasnije nego što je to slučaj u kasnom kapitalizmu, gde kapitalističke korporacije delom uspevaju vezati radničke skupine za interese pojedinačnih kapitala. Grupnosvojinska tendencija nije bila u stanju na istoj osnovi dezintegrirati jugoslovensko radništvo, jer — neprestano negirana radničkim samoupravljanjem — nije dala materijalne rezultate pomoću kojih bi trajnije korumpirala i u svoj socijalni sistem uvukla značajnije delove radničke klase. Svest i društvena akcija radništva i komunističke avangarde u smislu odsečnog razlikovanja radničkog samoupravnog načina proizvodnje od kapitalističke ekonomije upućuje direktno ka rešavanju kapitalnih pretpostavki razvijenog samoupravljanja.

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

Na taj način istorijski formirana revolucionarna svest i akcija trasiraju buduću razvojnu liniju samoupravljanja. Dve napred skicirane karakteristike nagoveštavaju epohalnu prednost razvijenog samoupravljanja sa stanovišta ostvarivanja interesa radničke klase i opšteg društvenog napretka. Razvijeno samoupravljanje sačuvalo bi i bitno razvilo sve što je socijalistički etatizam preduzeo u smislu materijalnog i kulturnog napretka radnih masa, socijalne sigurnosti i socijalnog izjednačavanja, ali te svrhe ne bi postizalo posredstvom osamostaljene ekonomske i političke moći i ne po cenu birokratizacije institucija i organizacija radničke klase, njenog, idejnog, naučnog, kulturnog i stručnoorganizatorskog vođstva, niti po cenu prigušivanja pokretačkih snaga materijalne i duhovne proizvodnje. Njegova epohalna prednost u odnosu na socijalistički etatizam bila bi u tome što bi sve istorijski afirmisane vrednosti i ciljeve socijalizma postizao izvornim pokretom i samodelatnošću radnika. I dalje, u tome što te svrhe ne bi postizao — bar ne prvenstveno — naknadnim uplitanjem u proces raspodele vrednosti i potrošnje, već radikalnim promenama u procesu stvaranja vrednosti i afirmacije proizvođača. S druge strane, razvijeno samoupravljanje sačuvalo bi pokretačke snage društvenog rada svojstvene proizvodnji vrednosti, bitno ih razvilo do granica njihovih istorijskih mogućnosti, a oslobodilo ih kapitalističkih svojstava koja su postala njihova vlastita stega i negacija. U tom smislu, razvijeno samoupravljanje bilo bi i najzad pronađeni način proizvodnje kojim se definitivno može nadmašiti kapitalistička ekonomija.

Ostizanje epohalne prednosti razvijenog samoupravljanja u odnosu na socijalistički etatizam i kapitalističku ekonomiju ne postiže se pukim odbacivanjem već revolucionarnim prevazilaženjem njihove sadržine. U odnosu na socijalistički etatizam, nije riječ o anuliranju političke vlasti radničke klase i devalvaciji političkih organizacija, već o uspostavljanju političke funkcije koja proizlazi direktno iz samoupravnog udruživanja rada i osigurava takvo udruživanje, a ima opredeljujući radničko-klasni karakter dokle

god ne iščeznu osnove klasne podele društva. Radničko-samoupravni politički sistem ne zasniva se na definitivnom ukidanju od rada osamostaljene političke moči, već predstavlja razvijeni oblik istorijskog procesa ukidanja političkog otuđenja. U odnosu na kapitalističku ekonomiju, razvijeno samoupravljanje ne počinje anuliranjem ekonomskih procesa koji sadrže mogućnost i tendenciju preobraćanja radnih sposobnosti u najamnu radnu snagu, a akumulirane vrednosti u kapital-vrednost. Umesto suzbijanja tih procesa pomoću sile formirane izvan procesa rada, i zato neminovno osamostaljene od radnika, razvijeno samoupravljanje vrši obrt unutar samog procesa rada i ekonomske reprodukcije. Otvoreno sučeljava svesnu akciju radnika, njihove interese i njihovu asocijaciju sa determinizmima otuđivanja ekonomske moči i proizvedenih vrednosti od rada i radnika; pokreće i organizuje celokupnu delatnost radnika, sabire i razvija njihovu moć, otkriva puteve i artikuliše saznanje o mogućnosti preokretanja ekonomskih procesa saglasno bitnim interesima radnika, pomoću kontrole udruženih radnika nad činocima njihovog materijalnog života i svesnog uređivanja međusobnih odnosa u procesu rada i reprodukcije. U tom smislu, radničko-samoupravni način proizvodnje predstavlja razvijeni istorijski oblik ukidanja ekonomskog otuđenja.

Razvijeno samoupravljanje implicira dijalektiku ukidanja ekonomskog i političkog otuđenja, uzajamnost tih procesa. Radničko-samoupravni politički sistem pretpostavlja asocijaciju samodelatnog radništva unutar procesa rada i ekonomske reprodukcije. Sistem skupština i njihovih izvršnih i upravnih organa može biti preveden na radničko-samoupravni horizont time što se političko predstavništvo izvodi iz objektivno uslovljenih veza među učesnicima celokupne društvene proizvodnje, a te veze uređuju kao samoupravne radničke asocijacije. U takvom sistemu političko odlučivanje dobija — postupno ali nepovratno — radničko-samoupravnu sadržinu, utoliko razvijeniju ukoliko su udruženi proizvođači više u stanju da podvrgnu svojoj kontroli i podrede svojim bitnim interesima radne i ekonomske procese, manje upotrebom vlasti i političke hijerarhizacije interesa, a više utvrđivanjem zajedničkih bitnih interesa i usaglašavanjem svih pojedinačnih i posebnih interesa. U tom smislu, radničko-samoupravna sadržina političkog odlučivanja razvija se u upravnoj srazmeri sa svesnim celishodnim uređivanjem radnih i ekonomskih procesa u radničkoj asocijaciji, a u obrnutoj srazmeri sa svedejstvom determinizama otuđivanja ekonomske moči i proizvedenih vrednosti od rada i radnika. Ali ukidanje ovih determinizama prostire se na celokupno razdoblje revolucije i pretpostavlja sadejstvo i kombinaciju svih vidova društvene moči radnika.

Najveća snaga razvijenog samoupravljanja je u tome što revolucionarna delatnost radnika biva direktno usmerena ka ukidanju izvora najamnog rada i svojinskog monopola fundamentalnim društvenim procesima. Ali u tome je i s

njegovo osnovno istorijsko ograničenje, jer formiranje društvene moći radnika u procesu samoupravljanja i dalje može biti osujećivano i potirano preostalim determinizima ekonomskog otuđivanja. Otud je radnicima za radikalni obrt radnih i ekonomskih procesa, za usmeravanje celokupne proizvodnje vrednosti saglasno njihovim interesima i ciljevima neophodno i konstituisanje političke moći koja će sublimirati njihove zajedničke bitne interese, zaustavljati i suzbijati nepovoljna dejstva ekonomskih determinizama dokle ova ne budu u korenu savladana samoupravljanjem, razvijati opšte društvene uslove samoupravne asocijacije rada i rasta proizvodnih snaga udruženog rada i potirati svaki vid otuđene društvene moći, ne-radničkog socijalnog grupisanja i ne-radničkog prisvajanja vrednosti koji nanovo može nicati iz ekonomskog korena. Samoupravna društvena moć proizvođača ne može se razviti i u sebi ukinuti sve osnove i vidove ekonomskog i političkog otuđenja bez podrške i sadejstva političke vlasti radničke klase, sindikata kao sveopšte organizacije za izražavanje interesa radništva, političke organizacije radničke avangarde koja ne prednjači samo teorijski već i akciono i organizacije trajnog političkog saveza radničke klase sa seljaštvom i drugim društvenim grupama koje su istorijski upućene na radničku klasu. U tom smislu, demarkaciona crta razvijenog samoupravljanja prema socijalističkom etatizmu (i ranom samoupravljanju) ne anulira posebno strukturisanje političke moći, već obeležava raskid istorijski iznuđenog saveza radničke klase i njenog političkog vođstva i predstavništva sa ekonomskim i političkim funkcijama etatistički ustrojenog kapitala.

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

a li je moguće na pragu ovog razdoblja prepoznati opredeljujuću snagu, glavnu polugu oba procesa (ukidanja ekonomskog i političkog otuđenja)? Mislimo na društvenu snagu koja bi u svom realnom društvenom položaju i stvarnom pokretu ovaplotila logiku tog istorijskog toka — na radništvo kao klasu. Pretpostavljamo da jedino radničko-klasna sadržina samoupravnog načina proizvodnje i političkog sistema razvijenog socijalizma može aktivirati pokretačku snagu samoupravljanja a nadmašiti njegova istorijski uslovljena ograničenja, preduprediti ili ukloniti moguće simbioze samoupravljanja sa raznovrsnim činiocima društvenog zastoja i nazadovanja. Ovu pretpostavku zasnivamo na dva reda premisa.

Prvi red premisa tiče se radikalnog razlučivanja proizvodnje vrednosti od kapitalističke ekonomije. Za takvo razlučivanje potrebno je preokrenuti smer dva osnovna ekonomska procesa na kojima se temelji ekonomska i ukupna društvena struktura kapitalizma. Prvi je pretvaranje sposobnosti ljudi u radnu snagu koja se može održati i obnavljati samo na taj način što se unajmljuje, razmenjuje za tržišni izraz svoje vrednosti, stihijski kreće na sopstvenom tržištu i potvrđuje ili gubi vrednost prema promenljivim potrebama kapitala, i bitno ograničeno razvija u okviru tih potreba. A drugi je pretvaranje akumulirane vrednosti u kapital-vrednost koja se kreće, obnavlja i oplođuje u

"RAKOVICA"

antagonističkom odnosu prema radnoj snazi. Preokretanje ova dva korelativna procesa, unutar proizvodnje vrednosti, moguće je samo na taj način što subjekti radne snage i proizvođači vrednosti opredeljuju radne i ekonomske procese prema vlastitim ciljevima koji bitno prekoračuju pretpostavke i ciljeve kapitalističke proizvodnje (reprodukciju radne snage i oplođavanje kapital-vrednosti). Reč je o afirmaciji razvijenih potreba, sposobnosti i delatnosti učesnika društvenog rada prevazilaženjem zakona tržišta radne snage, socijalno-ekonomske nesigurnosti radnika, najamnine i viška vrednosti, podele najamnog rada, upotrebe najamne radne snage posredstvom dominacije itd. Ekonomski determinizmi, a naročito u relativno nerazvijenoj proizvodnji vrednosti, tendiraju ka održavanju i obnovi ovih kategorija, bar u njihovom „skraćenom“, delimičnom vidu. Za presecanje takvog dejstva i racionalno uređenje radnih i ekonomskih procesa bez reprodukcije najamne radne snage i kapital-vrednosti neophodno je nadmoćno ispoljavanje bitnih interesa onog dela društva koji bi inače podlegao najamnog radu. A taj deo društva može izbeći presiji determinizama najamnog rada samo na taj način što će vlastitom asocijacijom (društvenim planiranjem procesa rada i reprodukcije, uređenjem radničko-samoupravnog bankarskog i kreditnog sistema, društvenim izjednačavanjem bitnih uslova proizvodnje vrednosti itd.) isključiti reprodukciju kapital-vrednosti i zameniti je reprodukcijom ekonomske moći udruženog rada, i na bazi takve ekonomske moći isključiti uslove i suzbiti pojavne oblike reprodukcije najamne radne snage. U tome samoupravno organizovano radništvo deluje kao klasa, u svakoj pojedinačnoj samoupravnoj odluci izražava fundamentalni klasni interes i zahtev, i svaki pojedinačni samoupravni čin ostvaruje u sklopu sveukupne delatnosti klase. Ako ne bi bilo tako, pojedinačni i grupni interesi radnika ostvarivali bi se u horizontu reprodukcije kapital-vrednosti i najamne radne snage. Samoupravljanje bi ostalo privesak ili smokvin list kapitalistički uređene proizvodnje vrednosti.

Drugi red premisa odnosi se na zasnivanje političkog sistema razvijenog socijalizma. U uslovima proizvodnje vrednosti oslobođene etatističkih stega, u političkom životu oslobođenom nadmoći centralizovane političke hijerarhije, izražavanje posebnih društveno-ekonomskih interesa vuče ka političkom pluralizmu u zastupanju i ostvarivanju tih interesa, ka političkom grupisanju građanskog tipa. Takvo političko ustrojstvo društva doprinelo bi odeljivanju pojedinih društvenih grupa od radničke klase i očuvanju njihove posebne društvene moći i preimućstava zasnovanih na ekonomskom i političkom otuđenju, a i na ekonomskoj, političkoj i ideološkoj hegemoniji nad delovima radničke klase. U tim uslovima bilo bi malo izgleda za radničko-klasno usmeravanje i radikalno menjanje ekonomskih procesa. Jedina alternativa sastoji se u zasnivanju svih političkih institucija na neposrednoj radničkoj demokratiji, koja nalazi i društveno-ekonomsku os-

novu, organizacioni medijum i neprestani društveni poticaj unutar samoupravne organizacije društvenog rada. Neposredna radnička demokratija može biti efikasna protivteža tendenciji političkog pluralizma građanskog tipa. Umesto konkurencije i borbe političkih grupa, koje posreduju u ostvarivanju partikularističkih interesa, uspostavlja politički mandat na bazi neposrednog izražavanja interesa i političkog opredeljivanja organizovanog radništva. Umesto grupnog monopola političkog predstavljanja i neodgovornosti nosilaca tog monopola, neposredna radnička demokratija osigurava verifikaciju političkih odluka i poverenja u političko predstavništvo, u sklopu neposrednog raspravljanja interesa i zahteva među učesnicima društvenog rada.

U između političkog sistema i samoupravne organizacije društvenog rada i ne može se zamisliti drugačije sem kao neposredna radnička demokratija, tj. sudelovanje radnika organizovanih u samoupravne asocijacije u raspravljanju i odlučivanju svih za njihov društveni položaj i međusobne odnose bitno važnih političkih odluka. A takva demokratija pretpostavlja razvijenu radničko-klasnu sadržinu. Ako radništvo nije politički i idejno konstituisano kao klasa, tj. ako nije sposobno da formira zasnane o zajedničkim bitnim interesima i o mogućnosti njihove realizacije, da posebne interese podvede pod zajednički imenitelj, i da u svakom segmentu političkog procesa sudeluje polazeći od tako izraženih ciljeva — tad se i oblici neposredne demokratije pretvaraju u živopisne kulise birokratskog političkog monolitizma ili političkog pluralizma građanskog tipa.

Društveno uređenje zasnovano na razvijenom samoupravljanju odgovara Marksovom pojmu zajednice revolucionarnih proletera „koji stavljaju pod svoju kontrolu uslove svog postojanja i postojanja svih članova društva” (Marks i Engels: „Nemačka ideologija”). Pred nama još nije zajednica slobodnih proizvođača, već društvo koje neposredno prethodi takvoj zajednici, u kojem se takva zajednica rađa. Ovo društveno uređenje počiva na udruženosti radnika koji ne prestaju biti i proletari dokle god se potpuno ne oslobode najamnog rada, a težnja da se oslobode čini ih trajno revolucionarnim u odnosu na sve prelazne protivrečne oblike društvenog strukturisanja. Radnici se udružuju u revolucionarnoj delatnosti, jer svi vidovi njihove društvene organizacije i akcije u toku nastajanja zajednice slobodnih proizvođača znače svesno preokretanje društvenih tokova prema ciljevima sopstvenog samooslobođenja. U radničkoj revolucionarnoj organizaciji i akciji zasniva se stvarna društvena zajednica, jer radnici ne mogu preokretati društvene procese ako svoju delatnost ne bi organizovali kao pokret celokupne klase i ako se u tom pokretu ne bi samokonstituisali u zajednicu, nadmašujući takvom revolucionarnom akcijom i organizacijom sve i dalje postojeće protivrečnosti unutar klase. Samo takvom konstitucijom svoje klasne revolucionarne delatnosti radnici mogu „staviti pod svoju kontrolu uslove svog postojanja i pos-

U CEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

tojanja svih članova društva", tj. sprečiti i nadigrati dejstva društvenih determinizama koja bi inače nastavljala obnavljati najamni rad i svojinski monopol, suprotnosti između radničke klase i drugih delova društva, dezintegraciju radništva i društvenu nemoć radnika. A zato, najzad, jedino radnička klasa koja se konstituise — u radničko-samoupravnom načinu proizvodnje i političkom sistemu razvijenog socijalizma — u „zajednicu revolucionarnih proletera" može biti rodno mesto asocijacije slobodnih proizvođača.

"RAKOVICA"

Samoupravljanje kao „zajednica revolucionarnih proletera" ne može biti osporena i devalvirano argumentima koji svedoče da to još nije asocijacija slobodnih ličnosti, da i dalje opstoje determinizmi i tvorevine ekonomskog i političkog otuđenja i da su svi procesi i odnosi samoupravljanja otperećeni balastom klasnog društva i pokriveni gustim slojevima njegovih sedimenata. Slabost revolucionarnog pokreta ne može se ceniti prema tome što još nije dovršio radikalnu promenu društva; njegova je snaga u tome što se takve promene latio i što se sa sadašnjim društvom ne miri. U tome što se samoupravno organizovano radništvo u teškom zagrljaju hrve sa političkim i ekonomskim otuđenjem, što u sopstvenoj utrobi hoće da preradi i preobrazi sve elemente ekonomije i politike, i asimiluje i neutrališe njihove otrovne sokove — leži snaga, a ne slabost samoupravljanja. Sopstvenom delatnošću radnička klasa ukida svoje najamno biće. Nema mesta iluzijama o tom subjektu revolucije sa pijedestala intelektualnog aristokratizma i etičkog čistunstva, spremnih da ospore revoluciju, jer njen subjekt mora do lakata da zagrijuri ruke u žitko blato omekšale strukture starog društva da bi iscedio sirovinu za stvaranje samoupravnog društva. Stvarna slabost samoupravljanja postoji na obratnoj strani: ukoliko se radnici ne ponesu sa elementima i sklopovima klasnog društva, već se s njima mire i prilagođavaju im se, ukopavaju se u konzervativne tehnološke, ekonomske, socijalne i političke šanse i očekuju zaštitu od socijalnih sila koje pripadaju prošlosti ili se zanose iluzijama o obrtu društvenog života pomoću Aladinove formule „čistog socijalizma".

Snagu i slabost samoupravljanja poistovećujemo sa moći i nemoći radničke klase. U duboko revolucionarnom jugoslovenskom društvu moć radničke klase kuje se u njenoj delatnosti svesno usmerenoj ka ukidanju vlastitog najamnog bića, a nemoć se javlja tamo i tada gde i kada radnici misle, zahtevaju, rade i odlučuju u horizontu svog najamnog bića i njegovog suprotnog pola — privatne, odnosno etatiističke ili grupne svojine.

"sloboda"

U ČEMU SU SNAGA I SLABOST SAMOUPRAVLJANJA

moupravljanje postaje politički ideal. Veliki, grandiozni ideal. Veći od svakog ranijeg. I od demokratije, kao jednog od najdugotrajnijih i najrasprostranjenijih ideala. Samoupravljanje sadrži neke ideale demokratije, ali ih nadmašuje, uključivši i najradikalnije, koji su se ponekad i od nekog isticali kao sadržaj demokratije-ideala. Demokracija-ideal po sazreloj društvenoj svesti postala je uzak okvir za stvaralačku aktivnost čovečanstva, koja postoji samo onda ako je ideal prostraniji od moći čovečanstva da ga realizuje. Demokracija već predugo traje da bi se moglo očekivati da će rešiti probleme čoveka i čovečanstva, da može poneti čovečanstvo u rušilačko-stvaralački pohod koji se čini neizbežnim. Čak i ako se zatvore oči pred mnogobrojnim činjenicama da se postignuća demokratije svakodnevno negiraju, dakle, pred činjenicom da se demokracija kao praksa nalazi na silaznoj, a ne na uzlaznoj liniji. Ipak, neke, potisnute vrednosti demokratije-ideala uključuju se u samoupravljanje-ideal.

munizam, odnosno ostvareni socijalizam, ili je sadržan u samoupravljanju-idealima ili je njime dopunjen. U prvom slučaju bila bi to samo zamena reči koje simbolizuju isti ideal, u drugom dopuna sadržaja prvog ideala, dopuna koja je odveć značajna da ne bi iziskivala izmenu reči koja izražava celokupnost sadržaja ideala. Ali, ako je u pitanju i samo renominacija ideala, ima nešto u logici društvenog zbivanja što nameće potrebu za renominacijom. Može se samo pretpostavljati šta je u pitanju, dokazi se ne mogu naći.

"SLOBODA"

Može se, na primer, pretpostaviti da je socijalizam, predstavljen praksom nekoliko zemalja stavljenih u nemoguće teške uslove egzistencije, izloženih stalnim raznovrsnim pritiscima drugih zemalja, nekritičkom, ideologiziranom i propagandističkom komparacijom obezvređen kao ideal ne po sadržajima koje čovečanstvo traži, već po reči koja simbolizuje te sadržaje, što je moglo dovesti do zamene izraza. To postaje razumljivije ako se podsetimo da se komparacija vrši ne samo s kapitalizmom u fazi kad je on dostigao kulminacionu tačku svog razvoja već s kapitalizmom koji je oplemenjen mnogim elementima socijalizma, da se prilikom upoređivanja ističe samo ono što je u kapitalizmu pozitivno, a u socijalizmu nerazvijeno, da se ne uzima u obzir ono što je socijalizam inaugurisao kao temelje za postizanje novih kvaliteta. Na taj način krivo predstavljen, socijalizam je mogao pokolebati mnoge pojedince koji se po prirodi stvari nalaze u borbenim redovima za socijalizam, upućujući ih na traženje drugog izraza za isti sadržaj.

Možda je razlog to što samoupravljanje-ideal pruža mogućnost za dovoljno radikalnu borbu protiv kapitalizma unutar kapitalizma. Komunizam-ideal ne daje takvu mogućnost. Da se ne govori o svim implikacijama, borba za komunizam je najčešće označena kao veleizdaja, borba za samoupravljanje nije. Takođe, borba za samoupravljanje vodi se i unutar socijalizma. Tako, podeljeno čovečanstvo nalazi zajednički ideal i u samom izrazu. Čovečanstvo je suviše povezano da bi mu se ideali mogli razlikovati, makar samo terminološki. Uostalom, komunizam tvrdi za sebe da je univerzalan. Ovim se taj stav potvrđuje. Štaviše, ako je od ljudi koji žive izvan socijalizma potekla namera da samoupravljanje plasiraju kao opšti ideal, implicirajući toj nameri kritiku na dosadašnju praksu socijalizma, kojom je najmanje učinjeno za ono što se podrazumeva pod samoupravljanjem u užem smislu, oni su podstakli borbu za komunizam na univerzalnom, a ne samo na nacionalnom planu. Ogromna snaga samoupravljanja, da se odmah konstatuje, nalazi se u činjenici da ono postaje opšti, univerzalni ideal.

No, možda zamena reči koja izražava ideal nije samo terminološka. Možda je to dopuna ideala. Od vremena kad je komunizam počeo da se širi kao ideal, nastale su nove dileme pred koje je čovečanstvo stavljeno. Razvile su se nove komponente u društvenim odnosima, iz čega može da potiče potreba za proširenjem sadržaja ideala. Misli se, pre svega, na problem upravljanja, bilo da je reč o menadžerima i tendenciji njihovog prerastanja u vladajuću (ne i vlasničku) klasu, nasuprot idealima socijalizma koji se ostvaruje ukidanjem svih klasa, bilo da je reč o kibernetiskim strojevima za koje neki misle da bi mogli preuzeti upravljanje ljudskom sudbinom, pošto, navodno, tek ti strojevi mogu uspešno racionalizirati uslove ljudske egzistencije. Dopuna ideala komunizma idealom samoupravljanja mogla bi značiti protutežu toj novoj opasnosti koja se nadvila nad

čovečanstvo u istorijskom trenutku kad je sloboda bila, činilo se, nadohvat ruke.

Problem odnosa komunizma i samoupravljanja kao ideala govori da ni samoupravljanje ni komunizam nisu dovoljno artikulisani ideali. Društvena svest im još nije dala jasne konture. Međutim, to niukoliko ne protivreči tvrdnji da samoupravljanje postaje opšti ideal. Gotovo da je očigledno da samoupravljanje postaje nada, da postaje nosilac ljudskog nemira u traganju za autentičnim ljudskim životom, najosetljiviji pokretač na stvaralačku akciju, akciju koja vodi temeljitim društvenim promenama koje čovečanstvo treba, želi i hoće, ali pred kojim unekoliko strepi i uzmiče kao da se plaši vlastitog dela koje treba da izvrši. Tako obično biva ako ideal nije izražen u jasnim konturama, ali zato, ukoliko se više širi i rasprostire, utoliko se odstranjuju strepnje i uzmicanje. Ideali, razume se, mogu imati samo jasne konture željenih sadržaja društvene prakse. I do toga se dospeva postupno. Najpre se javlja ideja kao pojedinačnost. Sledi prerastanje ideje u ideal-opštost. U tom smislu ideal je rasprostranjen i široko prihvaćena ideja, obogaćena u toku prihvatanja ukupnim društvenim — kulturnim, moralnim, intelektualnim itd. potencijalima. Sva društvena misao, sva misaona kritika postojećeg, sve želje i htenja, sve neostvarenost iz ranijih ideala, stiče se i kondenzuje u novi ideal. Iz tog procesa nastaje ideal s vlastitim, dovoljno jasnim konturama. Samoupravljanje je u fazi kad se rasprostire kao ideal, ali počinje i proces kondenzacije. Samoupravljanje kao ideal upravo se kondenzuje stvaralačkim naporima miliona individualnih svesti koje se kreću po jednoj liniji, jer je ideja-samoupravljanje prešla iz pojedinačnosti u opštost-ideal.

potrebno posebno isticati da je upravo naglašena jedna strana snage samoupravljanja.

je zato potrebno naglasiti da je time već ukazano na glavnu stranu snage samoupravljanja. Ako samoupravljanje postaje opšti ideal, ono involvira elemente ranijih ideala, uključivši i ideal slobode i demokratije, pa kao kumulacija ideala manifestuje najprostraniju perspektivu za rešenje problema čoveka i čovečanstva, ono mu stvara prostor za stvaralačku aktivnost i razvoj. Kao ideal u formiranju, samoupravljanje obuhvata najsavremenije težnje čoveka i čovečanstva, i u tom smislu može se shvatiti kao najaktuelniji deo komunizma-ideala, a možda mu je identičan. Zbog svega toga samoupravljanje kao ideal može biti samo totalitet humanih vrednosti; ili participacija svih pojedinaca u svim proizvedenim materijalnim i imaterijalnim vrednostima u dosadašnjoj istoriji čovečanstva; ili sloboda da čovek društveno tvori svoju sudbinu i svoju istoriju kao slobodu. Svaki opšti ideal sam po sebi predstavlja nenadmašnu snagu. Ali zato svaka novina u društvenim odnosima, koja je nastala, a da nije egzistirala kao ideal, nailazi na otpor i neprihvatanje, pa opstoji više kao slabost, ma koliko

UČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

odgovarala stvarnim ljudskim potrebama. I obratno, davni ideal, koji je postao sasvim suprotan ljudskim potrebama ako nije nadomešten novim idealom, ostaje da živi kao eho, ali čini realnu snagu, npr., religija.

"SLOBODA"

Samoupravljanje u Jugoslaviji uvedeno je zakonom. Pre toga nije egzistiralo kao ideal, i zato je već od samog početka bilo lišeno svoje velike snage, manifestujući se nizom slabosti. Sigurno je da svaka uspešna praksa može postati idealom, faktički društvenom vrednošću, kao što ima i drugih načina da jedna ideja postane ideal. No veće su teškoće da jedna ideja pretvorena u zakon postane ideal, naročito ako se stanovništvo na koje se odnosi zakon uči da je „zakon volja vladajuće klase“, „prinudno sredstvo zaštite interesa vladajuće klase“ i t. sl. To treba imati na umu iako je reč o specifičnosti, utoliko više što povodom te nastaju i mnoge druge slabosti. Ali o tome docnije.

Ako se pokuša sumirati ono što je dosad rečeno, zaključiće se da je bitna snaga samoupravljanja u tome što postaje opšti ideal koji implicira totalitet humanih vrednosti. Međutim, u tome je i osnovni izvor slabosti samoupravljanja. Vrednost svakog ideala nalazi se i u mogućnosti njegove primene. Upravo je konstatovano da samoupravljanje poseduje tu vrednost, počelo je da se primenjuje, nije samo ideal. Kao ideal, samoupravljanje se može ostvariti jedino samoupravljanjem, praksom koja se mora uveliko razlikovati od ideala. Tako dolazi do protivrečnosti koja se iskazuje kao slabost samoupravljanja: samoupravljaajući dolazi se do samoupravljanja, što znači da sve dok se ne ostvari samoupravljanje, mada se ono primenjuje, nema samoupravljanja, onoga što samoupravljanje, u stvari, jeste. Neostvareno samoupravljanje nije totalitet humanih vrednosti, nije snaga, a pošto nije snaga, ono je sve dok se ne ostvari, slabost. Uslovi pod kojima se samoupravlja da bi se postiglo samoupravljanje, kao što će se pokazati, još više komplikuju problem i čine samoupravljanje još slabijim. Međutim, ako je samoupravljanje jedini put da se dođe do ostvarenog samoupravljanja, ono nije samo slabost, ono u toj mogućnosti sadrži i snagu. Prema tome, da bi se iznašle glavne strane snage i slabosti samoupravljanja, mora se imati u vidu ta protivrečnost koja ga predstavlja i kao slabost i kao snagu. Mora se, takođe, ceniti koliko je samoupravljanje snažno da gradi humane vrednosti, samo sebe. Praktično, to je moguće uzeti kao kriterij da se oceni njegova snaga u njegovoj slabosti. Tako se samoupravljanje iskazuje kao snaga i kao slabost, ono samo je i jedno i drugo.

Praktično, raspravljati o snazi i slabosti samoupravljanja zahteva da se odredi, samoupravljanje-ideal, da se ispita kakve su mogućnosti za realizaciju ideala i kako se praksa samoupravljanja odnosi prema samoupravljanju-ideal.

1. SADRŽAJ SAMOUPRAVLJANJA KAO IDEALA

de se polazi od tvrdnje da je samoupravljanje kao ideal totalitet humanih vrednosti. Tvrdnja nije proizvoljna. Zasniva se na pojmu samoupravljanja. Dakle, šta obuhvata pojam samoupravljanje?

Govorna reč je upravljanje. Dodatak rečice „samo“ daje reči „upravljanje“ novi kvalitet; novi kvalitet i kad uključuje raniji, konfrontira mu se. Nema razloga da u ovom slučaju bude drukčije. Upravljanje je vođenje, naređivanje, određivanje pravca rada, postupanja, tj. usmeravanje. U svakoj od tih reči mora se pretpostaviti jedna strana koja vodi, koja je aktivna, i druga koja je vođena, pasivna, jedna koja naređuje i druga kojoj se naređuje, jedna koja usmerava i druga koja je usmeravana ili čija je delatnost usmeravana. Ako se samoupravljanje konfrontira upravljanju, onda je to, pre svega, u odnosu na te dve strane. Sam smisao rečice „samo“ ima to značenje. Naime, umesto dve, uspostavlja se jedna strana definisana rečicom „samo“. Ona se sama vodi, usmerava ili sama usmerava svoju delatnost, ili sama sebi naređuje i ispunjava svoje naredbe. Razume se, sad termin naređivanje i naredba prestaje biti adekvatan, ali je to manje važno. I dalje, ako se ukidaju dve strane i uspostavlja samo jedna, onda to znači da svaki pojedinac biva uključen u isti tok — samoupravljanje, jer bi u protivnom predstavljao drugu stranu, pa bi se održavao odnos upravljanja. Dakle, umesto dve strane uspostavlja se jedna. To je prva razlika u kvalitetu. Druga je, a proizlazi iz prethodne, da se svi pojedinci nalaze na istoj strani, dakle, da su u istoj poziciji, što je nezamislivo unutar upravljanja. Na taj način se samoupravljanjem prevazilazi suprotstavljanje pojedinca pojedincu i grupe drugoj grupi — strani. Suprotstavljanje pojedinaca ili grupa je antihumano, nedruštveno. Ako se tome još doda da je aktivna strana ili pojedinac „obdaren“ vlašću, tj. legalnim, priznatim sredstvima prinude, nasiljem, antihumanost upravljanja se jasnije ocrta. Zatim, aktivnoj strani u odnosu upravljanja pridaje se misaona, stvaralačka uloga, pasivna strana je lišena misaonog i stvaralačkog kvaliteta u svojoj delatnosti i egzistenciji. A kako su oba kvaliteta bitno i opredeljujuće ljudska — humana, njihovo prisvajanje, na jednoj, i lišavanje na drugoj strani, govore da se pasivna strana lišava ljudskih svojstava. Uostalom, sama pasivnost je antihumana, po najjednostavnijoj logici: rad je (aktivnost) stvorio čoveka. Ogromne razlike između pojedinaca u njihovim intelektualnim moćima i interesovanjima — danas ozbiljna smetnja napretku — samo su posledica dugog istorijskog postojanja te dve strane i pasivnosti jedne na koju je faktički bila prinuđena.

Pravno, to nije sve. Povlašćena aktivnost nosila je mogućnost određivanja i usmeravanja opštih uslova egzistencije i

U CEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

razvoja za obe strane. Nema ničeg čudnog što je aktivna strana neograničeno favorizovala vlastite uslove i što je pasivnu stranu prisiljavala na odricanje za opšte razvojne potrebe, savremenim jezikom, reklo bi se, na investiciona ulaganja. Ali tu nema ničeg humanog. Novi kvalitet koji samoupravljanje sadrži, a proizlazi iz prethodnih jeste jednaka participacija u dobrima i u ulaganjima, jednaka, jer je posredi jedna strana. Ne ulazi se ovde u pitanje da li bi samoupravljanje kod nerazvijenih proizvodnih snaga usporavalo razvoj i da li je ono uopšte moguće ako proizvodne snage nisu veoma razvijene. Sad se jednostavno analizira zašto je upravljanje nehumano, a samoupravljanje totalitet humanih vrednosti. Tvrdi se samo to da upravljanje podrazumeva dve strane i dva interesa i da to nije humano, a da samoupravljanje pozna jednu stranu i jedan interes — čoveka — i da je zbog toga humano.

Postojanje jedne strane ne znači da svaki pojedinac u svakoj prilici mora reći doslovno šta hoće ili šta je izabrao, za šta se odlučio, već da samoupravljanje, samousmeravanje pogoduje ili ne pogoduje svima — toj jednoj jedinoj strani — jednako. Pretpostavka je da su svi jednaki, pošto u protivnom isto ne može svima pogodovati. Jedno pogoduje samo jednakim. U suštini, reč je o postojanju ili nepostojanju klasa. Dve klase — dva interesa, više klasa — više interesa, društvo bez klasa — društveni interes. A taj društveni interes, za koji su verbalno svi, moguć je samo kao pojedinačni u tom smislu da je svaki čovek za svakog drugog i sve zajedno jednaka vrednost, da svaki pojedinac ima jednake uslove za svestrani razvitak od najranijeg detinjstva. Tek u tim okvirima je moguće samoupravljanje. Određivanje uslova vlastite egzistencije itd., tačnije, učestvovanje u određivanju tih uslova kao opšta uloga, mora isključiti svaku povredu te uloge u drugog pojedinca. Konkretno, ako pojedinac X upravlja uslovima svoje egzistencije — samoupravlja — onda njegovo samoupravljanje ne sme biti prepreka samoupravljanju pojedinca Y. Ono to neće biti ako su jednaki, odnosno ako imaju isti tretman, ako i jedan i drugi predstavljaju istu vrednost po sebi i za sebe, ako imaju jedno svojstvo, tj. ako je i jedan i drugi „samo“ čovek. Isto se pravilo mora primeniti i na teritorijalne i druge grupe. Odmah je jasno da se time zastupa humanizam, bitna ljudska, čovekova vrednost, name, da bez toga i nema samoupravljanja. Ako su pojedinci X i Y jednaki, ako su jednaki uslovi njihove egzistencije, ma šta da učini jedan ili drugi u odnosu na pitanje koje će tangirati veći broj ljudi, ne može biti suprotno interesu onog koji nije sudelovao, recimo, uslovno u odlučivanju.

Sociologija je u društvenim odnosima otkrila interakcije i označila ih kao saradnju, konflikt i koegzistenciju. Koegzistencija je prinudna jer ne počiva na saradnji, već na obostranoj ili višestranjoj nuždi da se sarađuje da bi se

održalo. Konflikt je po prirodi prinudan. Saradnja, kakva se pozna, u stvari, je isto što i koegzistencija, pošto implicira borbu i jedinstvo suprotnosti, jer sarađuju nejednake strane. Strana u nepovlašćenom položaju ne može biti ni mirna ni zadovoljna, ona se suprotstavlja i kad sarađuje, tačnije, ona više prividno nego stvarno sarađuje. Najbolji primer za to je proizvodni odnos u kome sarađuje vlasnik s radnikom. Poslednji ispunjava svoje radne obaveze, reklo bi se sarađuje. Ali, da to nije privid sarađuje, zar bi se razvila „nauka“ kojoj je cilj da se postigne veći radni učinak (organizacija rada, istraživanje motiva i t. sl.). Nastojanje radnika da mu se smanji radna norma, neispunjenje norme kad može da je ispuni, prestajanje s radom ako izmakne pogledu nadzornika, predradnika itd. samo su oblici borbe unutar „sarađnje“, rada. Očito je da je saradnja prividna. Ona ne može biti drugčija ako pojedinci imaju različite pozicije u društvu, ako postoji klasni odnos, kao i ako ne postoji samoupravljanje. Uprkos tome što radnici izbegavaju saradnju ili, kako vlasnici kažu, „ispoljavaju svoju lenjost“, mnogim ispitivanjima je utvrđeno da radnici, a i drugi, ispoljavaju potrebu za delatnošću kojom bi se potvrdili u društvu, štaviše, da mnogi zbog nemogućnosti da to postignu podležu neurasteniji i drugim neuravnoteženim stanjima. Potreba za afirmacijom u društvu je potreba za saradnjom, za ljudskim odnosima, a ona se ne može zadovoljiti pri društvenoj, odnosno klasnoj nejednakosti ili hijerarhiji društvenih uloga pojedinaca. Saradnja se odvija u grupi; usled različitih pozicija u svakoj grupi egzistira veći broj grupa; između ostalih i ona koja upravlja, po čemu se i razlikuje od ostalih. Njeno posebno egzistiranje isključuje samoupravljanje ili nepostojanje samoupravljanja omogućuje njeno posebno egzistiranje. U svemu privilegovana, ta grupa stoji kao brana saradnji ili humanoj vrednosti.

U ČEMU SU SNAGA I SLABOST SAMOUPRAVLJANJA

Hijerarhija društvenih uloga izraz je još jedne, veoma značajne, antihumane strane društvenog odnosa. Uloga je određena nizom činilaca (obrazovanje, imetak, poreklo i sl.). Ona nije nepromenljiva, ali preuzimanje nove uloge nije nimalo lak poduhvat, često zavisi od slučaja, sticaja srećnih okolnosti ili povrede etičkih principa i digniteta ljudske ličnosti. Na primer pojedinac iz „nižeg“ reda uključuje se u „viši“ ako je „pogodan za saradnju“, što treba prevesti: pojedinac s konformističkim stavom, bez vlastitog stava, pojedinac koji je servilan, a jedno, drugo ili treće negira dignitet ljudske ličnosti. Uz to, priprema za jednu ulogu, kao i njeno vršenje krajnje je jednostrana i uska, a uglavnom iscrpljuje individualnu snagu. Tako se formira i u delatnosti ostaje jednostrano razvijena ličnost, individualne sposobnosti nerazvijene, neiskorišćene, ugušene, faktički, ogromni ljudski potencijali bačeni. Nehumano je i to što se ličnosti pojedinca ne razvija svestrano i što se društveno ne koriste potencijali koje bi pojedinci želeli da plasiraju i afirmišu u društvu, ne samo kao dug već iz vlastite potrebe. Bu-

dući da se od njih iznuđavaju njihove sposobnosti i njihova aktivnost, čemu odlučujuće doprinosi ona strana koja upravlja i time onemogućava samoupravljanje, individualna egzistencija uslovljena je prinudom na aktivnost, mada je aktivnost ljudska potreba. Ako bi ljudi samoupravljali, onda ne bi bili prinuđavani na aktivnost. Samoupravljajući postigli bi da aktivnošću ispune vlastitu potrebu za aktivnošću i da proizvedu društvu potrebna dobra.

"SLOBODA"

Samoupravljanje je ne samo još jedna društvena uloga za koju je potreban veći broj individualnih sposobnosti koje pojedinac mora razviti već i garancija da će se obezbediti uslovi za razvitak svih sposobnosti koje ovaj ili onaj pojedinac poseduje, jer je to opšti, a ne grupni, posebni interes, o kome svi, samoupravljajući i baš zato što samoupravljaju, vode računa. Oni ne mogu razbacivati individualne, a to znači i društvene potencijale. To bi želela postići i strana koja upravlja, ali ne nailazi na odziv jer je saradnja prividna i prinudna. Na taj način bez samoupravljanja niti se mogu razviti bogate individualne potencije, što predstavlja važnu humanu vrednost, niti neprinudna, neotuđena aktivnost, takođe važna humana vrednost, niti proizvodna moć čoveka.

Samoupravljanje koje na ovaj ili onaj način uključuje sve pojedince i tako svima daje istu društvenu ulogu, stavlja sve u istu poziciju, odstranjuje odnos u kome čovek vlada čovekom, grupa grupom i jedno društvo drugim. Jasno je da nema istinskog humanog odnosa između pojedinaca i grupa ako nisu u ravnopravnom i jednakom položaju, ma koliko se onaj u privilegovanom položaju trudio da se ljudski odnosi prema onom u podređenom položaju. To je samo snošljivije i ugodnije. A bez samoupravljanja ne može se, bar po sadašnjem saznanju koje nije otkrilo drugi oblik humanih odnosa do samoupravljanja, izbeći privilegovani položaj pojedinaca, grupa i društava jer su različiti položaji u društvu, prema tome, ni to da čovek vlada čovekom, itd.

Iz izloženog se može lako utvrditi da samoupravljanje nije demokratija, da ne može da se svede ni na najidealniji oblik demokratije, da ga nadmaša. U najboljem slučaju demokratija je vladavina većine. I u tom slučaju demokratija je upravljanje, a ne samoupravljanje. Uzme li se čak da većina neposredno odlučuje o svim važnim pitanjima zajedničkog života, demokratija ne može da reši probleme čoveka, da ostvari humanizam. Čak i ako se apstrahuje vladavina većine nad manjinom. To iz više razloga, od kojih su najvažniji: 1) demokratija prihvata dato stanje u društvu i polazi od njega, 2) ona ne prihvata stav da je ljudski interes jedinstven i 3) polazi od nejednake većine. Sva tri momenta impliciraju niz drugih, što sve zajedno pokazuje razliku između demokratije i samoupravljanja, humanizam samoupravljanja i nedostatak humanizma kod demokratije.

1) Što demokratija polazi od datog stanja, to znači da ga prihvata i da je kompatibilna s tim stanjem, da ne sadrži iz

zahtev da se dato stanje menja. Demokratija i kao čisti i kao primenjeni ideal uključuje privatno vlasništvo, funkcioniše po svom programu sasvim uspešno uprkos privatnom vlasništvu i ne smatra važnim da u svoj program unese stavku o ukidanju privatnog vlasništva. Okvir privatnog vlasništva je za demokratiju prirodan i ona predviđa instrumente za intervenciju ako privatno vlasništvo naruši harmoniju koja je neophodna da bi demokratija funkcionisala, ili ako se naruši privatno vlasništvo, a time i harmonija. Prema tome, demokratija toleriše klase, svu determiniranost ljudskih sudbina klasnim položajem, i klasnim okovima i svu proizvoljnost ljudskih sudbina tim položajem. Ona toleriše prividnu i prinudnu saradnju, rasipanje individualnih i društvene moći — prema tome, sve antihumane odnose.

UČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

- 2) Polazeći od datog stanja kao osnove na kojoj je zasnovana, demokratija uzima da su ljudski interesi veoma različiti, kao i sami pojedinci i njihove potrebe. Ona, međutim, dozvoljava grupisanje interesa i potreba, i priznaje svakom interesu pravo da se ostvari. Praktično, jedan će se ostvariti u većoj, a drugi u manjoj meri, šta to mari! Često se još tvrdi da se interesi zadovoljavaju prema njihovoj snazi, pa tako u društvu sve cveta, najbolje je ako se najizvrsniji najbolje afirmišu. Što je polazište za svaki interes različito i što samo razvijeniji mogu biti izvrsniji, pa se time i dalje razvijati, to je nevažno. Ako je interes stvarno vredan, uzima se, on će se i u najoštrijoj konkurenciji probiti. A da vredni interesi propadaju, jer virtualna vrednost traži podršku da se razvije, to stoji izvan horizonta koji zahvata demokratija. Zato demokratija ne može da pređe dato stanje, ona ga svojim merilima može samo reproducirati.

Interes, na primer, prodavača je da svoju robu skupo prodaju, a interes kupaca da je što je moguće jeftinije kupe. I jedan i drugi, po načelima demokratije, treba da se zadovolje. Malo će popustiti jedni, malo drugi. Više slabiji, potrošači. A prodavači se dovijaju na razne načine da ne popuste mnogo. Smanjuju proizvodnju, ostavljaju neiskorišćene proizvodne i ljudske kapacitete, uništavaju robu, uvode novu modu da bi na novim proizvodima pridobili potrošače i za veću cenu i tako naknadili gubitak u neprodanoj robi, koriste se naukom da ih poduči kako će potrošača naterati da uloži diskrecioni dinar za proizvod koji uopšte nije potreban, na reklamu troše toliko finansijskih sredstava koliko bi bilo dovoljno da se u jednoj srednje-razvijenoj industrijskoj zemlji dokine beda. Ali demokratija ne ide za promenom, ona zna da su interesi bili i da su još uvek različiti, i na tim relacijama paradira sa slobodom i humanizmom. Ako su, npr., interesi potrošača društveno relevantni, i, ukoliko jesu, oni će odneti prevagu nad interesima prodavača. „Humanizam“ demokratije sadržan je u „slobodi“ da se ne povredi nijedan parcijalni interes time što ne bi bio priznat. To što je svaki slabiji interes u stalnom potiskivanju, nije po načelima demokratije suprotno humanizmu, jer i najsla-

biji ima „iste uslove“ za slobodnu konkurenciju. A da iza ovog ili onog interesa stoje ljudi koji pate, koji su u oskudici, koji bi mogli, kad se život ne bi tako poigravao s njima, razviti svoje bogate ljudske potencijale i participirati s njima u društvenoj proizvodnji materijalnih i materijalnih vrednosti ne sme biti zanimljivo jer zadire u sam poredak odnosa, a to je atak na slobodu, neoprostiv greh. Kakav apsurd: napasti na slobodu i pretendovati na humanizam. Ni govora!

„SLOBODA“

- 3) Šta na sve to kaže većina? Ona se pita, nije li to geslo demokratije? Većina, kakva je ta većina? To je većina nejednakih. Nejednakih u svenu. Najvažnije je da je brojna većina i ekonomski i politički i kulturno nemoćna prema brojnoj manjini, i te dve moći međusobno podržavaju svoje nemoći. To je suština njihove saradnje u stvaranju stalnih kompromisa. Kompromis se tretira kao sinonim slobode i humanizma. Brojna većina u pristanku na kompromis prihvata svoju ekonomsku, političku i kulturnu nemoć, jer ono što njime u tome dobija samo je mrvića od onog što bi mogla imati. Brojna manjina, da bi neutralisala moć većine i zadržala svoju dominaciju u ukupnom društvenom životu, proždire pomalo od svoje ekonomske, političke i kulturne moći, a i samu sebe. Uzorna sloboda! Ne zna se kome više šteti da li većini, ili manjini, ili društvu.

Načini na koje manjina uspeva da pridobije većinu različiti su i ne baš mnogo časni, pa zato ne mogu biti ni humani, tačnije, stvaraju duboko nehumane odnose. To je prvo, ono što je Diverže uspeo nazvao „pritiškom pod anestezijom“, naime, sredstva masovnih komunikacija kojim raspolaže manjina, zahvaljujući svojoj trostrukoj moći, zatim, razni oblici propagande, najčešće zasnovani na obmani, pa ideologija izražena raznim sredstvima; drugo, maksimalno sprovedena „racionalna organizacija“ sveukupnog društvenog života; treće, upotreba sredstava državnopravne prinude.

Čudno dejstvo pisane reči već je dobro poznato. Malo će ko posumnjati u istinitost onog što pročita u novinama, u najboljem slučaju reći će: „novinarska patka“. Ta se okolnost bogato koristi, kako za iznošenje neistina, poluistina i neiznošenje istine, tako i za vrlo vešto i suptilno smišljene i prikrivene poente koje izazivaju željene asocijacije, a da se ništa direktno ne kaže. Televizija s istim uspehom čini isto. Tako, brojna većina „bira“ ono na šta je prinuđava manjina, a pri tom još veruje da je slobodno birala. Te poruke se odnose i na društvene vrednosti, pa je tako moguće da i za, npr. bogate i siromašne novac bude vrednost prvog reda. Poslušnost, konformizam prema poretku s ubeđenjem da je poredak u kome se živi, kakav god bio, vrsniji od svakog drugog prošlog i postojećeg, postaju takođe značajne vrednosti. Štampa je i na drugi način pogodno sredstvo ideologije. Favorizovanjem nekih sadržaja, npr., skandala o filmskim i drugim „velikanima“, mode, seksa i sl., odvlači se pažnja čitalaca, miliona ljudi, od akutnih društvenih problema,

oni postaju nezainteresovani i pasivni, upravo kako hoće manjina. Logično je da manjina može vladati ako postoji demokratija (vlada većine) samo ako je većina pasivna i obespravljena.

Propaganda je usmerena protiv svake humane vrednosti, osim milosrđa, ako je to vrednost. Napredniji oblici društvenih odnosa, revolucionarnost, kao društvene vrednosti? Kakva besmislica! Praveći od potrošnje fetiš uspeha, smisao života i lične vrednosti, propaganda je „ubedila“ da lični karakter zavisi od marke cigareta ili kola, snaga ličnosti je opet time određena, a dobar ukus nalaže promenu automobila posle dve godine. Ljudska sreća? To je puna ostava i garaža, psihologija punih stomaka ili države blagostanja, krajnje uprošćena redukcija čoveka na potrošača materijalnih dobara. Odvlačeći ga od stvaralaštva, političkog idealizma, angažovanosti i kulture, na nivo svesti krtice koja sve odvlači u svoj „dom“, da bi se poput pauna mogla šepuriti, propaganda je donekle uspela da većinu odvraća od interesovanja za stvarne društvene i političke probleme.

Na toj paraleli kreće se i ideologija. Ona je postigla najveći domet sklapanjem dobrog ugovora s naukom. Naučni pozitivizam je izvanredno opravdanje takve ideologije, divljanja štampe, radija i televizije, od novinara plasirane i proizvedene jadne kulture koju nazivaju masovnom i čijim se slugama, a ne tvorcima predstavljaju itd., jer to je stvarnost, prema tome, istina. I šta nauka tu može? Ona je ograničena fakticitetom, inače nije nauka. Da li su ljudi stvarno prihvatili to mizerno bivstvovanje i da li bi hteli nešto drugo, nije naučno, već ideološko pitanje, a ideologija zna način da ga ne postavi. Nema princa da probudi uspavano društvo. Ili se možda tako samo čini?

Racionalna organizacija društvenog života nadvisuje sve. Ona je, poznato je, racionalno uredila i sredstva masovne komunikacije, pa umesto grubog pritiska i prinude postiže bolji uspeh ovim prikivenim. Sve je koliko racionalno, toliko i dobro organizovano. Ipak, više od svega racionalna organizacija je uspela da organizuje većinu i da je time učini nemoćnom, umesto moćnom, prema manjini. I to, prvo, uspostavljanjem primerne organizacije i, drugo, uključanjem velikog broja organizacija u politički sistem takav kakav je. Da bi postigla svoje interese, većina se organizuje u razne organizacije prema karakteru primarnog interesa — sindikati, profesionalna udruženja, političke partije i sl. To su različite društvene grupe. One su obično veoma velike, a njihovi zadaci važni. Zato će se i te grupe organizovati: prvo, razbiće se na mnoge manje grupe, a zatim će unutar svake manje grupe doći do organizovanja, tj. obrazovanja manjeg jezgra koje preuzima zadatak da u ime grupe upravlja njenim poslovima, štiti njene interese i t. sl. i, najzad, formiraće se uže ili šire jezgre koje će za celu organizaciju — veliku grupu — preuzeti odgovornost i zadatke po uzoru na ona niža jezgra. I začudo, dešava se tačno

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

ono što je Mikels opisao, stupa u dejstvo gvozdeni zakon oligarhije (organizacije). Članstvo se pasivizira — šta bi drugo, tu je jezgro, centar, elita, reprezentanti, vođstvo, rukovodstvo, oligarhija, birokratija, sam um — uman ili neuman, ko se još pita za to! Oni će učiniti ono što članstvo želi. Tako biva u početku. A posle?

"SLOBODA"

Taj um lako dolazi do saznanja da je probitačnije (i za njih, a poneki veruju i za članstvo) da čine ono što proističe iz dogovora s elitom, birokratijom, oligarhijom, rukovodstvom, ili, kako ko voli, drugih grupa. A članstvo? Članstvo je dalo mandat, prenelo brigu, i sad, u svojim zapecćima naslađuje oči reklamnim slikama i tekstovima iz štampe ili s televizije, brigu brine šta će uneti kroz vratašca svojih udobnih stanova. Za to se brine industrija „svesti”. A osim toga, zar taj um ne zna, zar nije u stanju da svoje napola drogirane ovčice ubedi da se ne smeju buniti? Ko se usuđuje da ih tako kleveće?! Nisu oni bili ni ranije naivni. Stvorili su oni kodekse pristojnog ponašanja, i predvideli sankcije za njihovu povredu. Imaju oni vlast i sredstva prinude u svojim rukama. I sad, neka se buni članstvo! Zar protiv svoje organizacije? Gde će prispeti? Svud okolo su druge organizacije koje nisu prijateljske, a i da jesu, šta vredi, nisu ništa drukčije. Prirodna posledica: depolitizacija mase. Dobro isplaniran cilj manjine. I još se licemerno čude zašto se ponekad većina buni izvan organizacije. Štrajkovi izvan sindikata, u poslednje vreme demonstracije studenata itd. stalno nameću pitanje toj naivnoj manjini kako to da se zahtevi stavljaju izvan i mimo organizacija. Čuđenje verovatno nastaje zato što se računalo na potpunu pasivnost većine.

Manjina se, doduše, proširila tim centrima najraznovrsnijih organizacija, ali su oni zato njeni, njoj skloni, poslušni, a prema većini potpuno uticajni. Nema greške. Ko još nema toliko pameti da sagleda savršenstvo te racionalne organizacije? Naročito ako uzme u obzir međusobnu povezanost svih tih gornjih struktura u delovanju, u postavljanju ciljeva i odabiranju sredstava, u celom sistemu mera da se svaki pojedinac te strukture i svaka od njih ponaosob nagradom skloni na bezrezervnu saradnju. A za bele vrane, razume se, ima toliko diskretnih načina da se uklone a da niko ne primeti „porodičnu svađu”, da bi njihova brojnost već mogla biti dokaz ljudske maštovitosti sposobne da iznađe rešenje za sve društvene probleme. Ali...

Tako se celi društveno-politički život prenosi na jedan viši nivo, većina kao da ne sudeluje u njemu. Dokaz? Glasne žalopojke o pojedincima kao razbijenim atomima koji izgubljeni i besciljno tumaraju, zatim, „usamljena gomila”, bankovni računi psihijatarata itd. Iskustvo i nauka poznaju snagu pasivne rezistencije. Samouverenost sadašnjih viših struktura sprečava ih da sagledaju da veštačka pasivnost, tj. odsustvo većine, i većini nametnuto odsustvo iz društveno-političkog života, iako nije svesni ili spontani otpor kao pasivna rezistencija, dijalektikom razvoja proizvešće iste, za manjinu porazne efekte. A onda s...

će doći početak kraja. Ima indicija da se o tome počinje misliti. Čine to dalekovidniji političari, no izazivaju svoje saborce. Njihov rasep samo će ubrzati početak kraja, jer ni primljena ideologija o državi blagostanja i punim stomacima, budući da je nehumana i nedruštvena ne može dugo biti dostatna ljudima. Postajući opštim idealom, samoupravljanje se sadržinski suprotstavlja toj ideologiji i pasivnosti većine kao njenom produktu.

Organizacija vlada ljudima, njihovim sudbinama, uslovima egzistencije, određujući ciljeve društvenog kretanja. Ona ima moć da gotovo neometano može da vrši tu ulogu. Ostalo je još da se pomenu sredstva direktne državno-pravne prinude. To su stari znanci ljudskih meridijana: palica i mitraljez, zakon, komisije, sudovi i zatvor. O njima nema potrebe da se govori. A o tvorcima zakona — parlamentima? O njima bi se moglo mnogošta reći. Prvo, kako se u postupku njihovog obrazovanja — „demokratskim“ izborima — može zapaziti i dejstvo masovnih komunikacija u interesu manjine, i ideologije i ideologizirane nauke, itd. U njihovom delovanju, međutim, s jedne strane dolaze do punog izražaja principi organizacije (npr., izuzetni prerogativi predsednika i administracije), a s druge, nemoguć većine da izvrši uticaj na njihov rad osim uticaja koji hoće da izvrše predstavnici većine, jezgro grupe. Praksa obiluje primerima da oni malošta hoće da učine, a najmanje ono što ne bi bio njihov neposredni interes. Pre svega, ništa što bi moglo, bože sačuvaj, remetiti dati poredak. To i jeste najveći problem. Izbegavanje stvarnih (formalne su nevažne) promena u društvenim odnosima po strogoj zakonitosti dovodi do situacije u kojoj društveni proizvodi u širokom smislu reči vladaju ljudima. Zakon je, npr., proizvod ljudi, a on, ako dugo ostaje neizmenjen, prestaje biti društvu potrebno sredstvo i postaje bezumna sila koja njim vlada. Drastičan primer su feudalne odredbe u Škotskoj po kojim je jedan deo zemljišta još van pravnog prometa. Usled toga su neki putevi duži desetine kilometara.

U proizvode ljudi spada i organizacija. Pokazala se njena umišljena racionalnost sa stanovišta društvenih potreba i interesa. Analiza neracionalnosti koju obezbeđuje organizacija insistiranjem na izbegavanju promene datog poretka ličila bi više na karikaturu nego na opis. Zar se to ne može reći za odnos koji postoji u datom poretku stvari, a koji uposlene radnike krajnje iscrpljuje na radu, oduzima im sve slobodno vreme, uskraćuje mogućnost da se bave drugim delatnostima i razvijaju svoje druge sposobnosti, itd., dok na drugoj strani sve veći broj kvalifikovanih, snažnih i sposobnih radnika ostaje bez egzistencije nemajući načina da dobiju posao? Nekad su takve žrtve radnika bile neizbežne, one su vodile progresu, pa ma koliko da su bile velike, one iz ugla istorijskog razvitka mogu da se opravdaju i odrede kao društveno korisne. Kao neizbežan i društveno koristan u krajnjoj liniji, takav položaj radnika je bio racionalan, mada ne

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

i human. Danas je postao neracionalan i time je njegova nehumanost podignuta na stoti stepen.

"SLOBODA"

Postojeći poredak, vrlo demokratija, kao upravljanje ne može zahvatiti u koren stvari, ne može izvesti prelomni korak i zaseći u sve te društvene izrasline koje vladaju ljudima i koje, usled svoje zatvorenosti i neprobajnosti, predstavljaju svojevrsni socijalni determinizam utemeljen na proizvoljnosti, stihiji birokratije, oligarhije, elite, organizacije i slično nazvanih struktura savremenih poredaka. Odbrana datog poretka — demokratije, odbrana je tih struktura kao takvih, čak nije važno koji pojedinci su u njihovom sastavu. I drugi su društveni odnosi podređeni istom socijalnom determinizmu i proizvoljnosti. Ako bi se dokinuo ma i jedan od bitnih odnosa koji vladaju ljudima, cela zgrada čvrstog klasnog i oligarhijskog poretka počela bi da se ruši. Dakle, ako društveni odnosi, kao proizvod ljudi, ne postoje kao potrebna funkcija u složenom društvenom životu, onda oni postaju posebna sila i odatle socijalni determinizam, zasnovan na proizvoljnosti i usmeren na reprodukovanje proizvoljnosti i stihije, sad opet kao posebnih oblika socijalnog determinizma. Zato se svaki posebno i vrlo brižljivo štiti, bilo da je reč o onim odnosima koji se tiču podruštvljenja svojine, politike ili kulture, ma čega što bi značilo stavljanje pod društvenu kontrolu od društva proizvedenih vrednosti. Ukratko, borba protiv humanih vrednosti. Ukoliko je samoupravljanje put do uspostavljanja humanih vrednosti, pa i sama humana vrednost, utoliko se suprotstavlja demokratiji.

Za razliku od demokratije, unutar samoupravljanja čovek je centar, a ne organizacija. Zato samoupravljanje i može i da pođe ne od datog društvenog stanja, poretka, već od principa čovekove potrebe i interesa koji su veoma dinamični i da prihvati, što demokratija ne može nikako da prihvati, a njeni protagonisti da shvate, da je ljudski interes u svoj individualnoj šarolikosti ipak jedan i jedinstven. Ali je promenljiv. Ne prihvatajući dato stanje, samoupravljanje je zato u stanju da se prilagođava stalnom menjanju odnosa, kako to već zahteva dinamika čovekovog interesa. Time samoupravljanje prevladava i socijalni determinizam i proizvoljnost, jer prihvatajući, uvodeći i podržavajući promene u skladu s interesima ljudi — društva, pouzdano sprečava da jedan preživeo odnos kao proizvod društva postane sila zato što postoji a nije potreban, već smeta. Pošto je u takvoj situaciji teško otkloniti nepodesan odnos, on se iskazuje kao realna sila koja vlada nad ljudima.

Posebna snaga samoupravljanja, čini se, još dovoljno nesagledana, to je sposobnost da svlada i savlađuje tu silu. Polazeći od toga da je čovekov interes jedinstven, samoupravljanje stoji protiv svake socijalne nejednakosti i uvažava strogu jednakost, omogućavajući upravo time puni individualni razvitak i individualnu slobodu. Na osnovu toga sledi da samoupravljanje znači, i da je to još jedna strana njegove snage, stavljanje pod društvenu — opštu

kontrolu društvenih tvorevina, proizvoda, naime, prevladavanje socijalnog determinizma i proizvoljnosti i u sferi proizvodnje, i u sferi politike, i u sferi kulture. Time se samoupravljanje javlja kao snaga sposobna da reši aktuelne probleme savremenog čoveka i čovečanstva, i u tom smislu je jedina otvorena i dovoljno prostrana perspektiva, zbog čega je i moglo postati opšti ideal.

Iz ranije izloženog sledi da se samoupravljanje naročito konfrontira demokratiji, nadmašujući je svojom netolerancijom prema privatnom vlasništvu, jer postojanje privatnog vlasništva ne dozvoljava svođenje različitih interesa na jedinstven ljudski interes, niti da se čovek, ne samo vlasnik, stavi u centar, da se uspostavi jednakost i druge humane vrednosti. Zatim, samoupravljanje isključuje postojanje klasa, privilegovanih profesija ili drugih grupa, jer je u klasnom položaju involvirano sveukupno ljudsko ropstvo, svi antihumani odnosi. Mada savremene klase nisu zatvorenog tipa, prelaz iz jedne u drugu klasu je ili otežan ili bolan. Demokratija je hvalisavo ponosna na otvorenost klasa kao rezultat koji je ona postigla. Međutim, prevazilaženje klasnih okvira koji determiniraju sudbine onih koji su se slučajno našli u ovoj ili onoj klasi, demokratija nema nameru da izvede. Tu je samoupravljanje nadilazi, jer bez ukidanja klasa nema stvarne slobode. Jasno je da nisu u pitanju samo klase u uobičajenom smislu reči. Reč je i o grupama koje su po svom karakteru veoma slične klasama. Na primer, o birokratiji, tehnokratiji, politički vladajućoj grupi. Te razlike postaju jedan od najrelevantnijih savremenih problema čoveka. Unekoliko je već ukazano na nj. Ali, pomenutim, problem nije iscrpen. On se komplikuje u savremenim uslovima. U Lenjinovoj definiciji stoji da se klase međusobno razlikuju po svom odnosu prema sredstvima za proizvodnju, što je popularizatorski objašnjeno kao vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, odnosno lišenost vlasništva. Danas postaje jasnije da je objašnjenje vrlo površno. Razne profesije, zvanja i grupe s različitim ulogama, i kad su sredstva za proizvodnju u privatnom i kad su u kolektivnom (državnom, zadružnom, društvenom itd.) vlasništvu, nemaju isti odnos prema njima. Ne vrši uvek vlasnik vlasničke funkcije. Tako je moguće utvrditi različit odnos prema sredstvima za proizvodnju i među nevlasnicima, što ima za posledicu drugi osnov klasnog diferenciranja. Tako bi birokratija, i privredna i politička, mogla da se transformira u klasu ako ima različit, povlašćen odnos prema sredstvima za proizvodnju. To je već evidentna tendencija. Demokratija kao upravljanje ne može da je obuzda. I tu je snaga samoupravljanja, jer je ono upravo u stanju da temeljito prevlada klasne odnose. Isto vredi i za nosioce znanja, poglavito, ali ne samo tehničkog. I jedni i drugi mogu postati vladajuća klasa, još pre, združeni, obrazovati vladajuću klasu, istina, „oslobodenu” vlasništva sredstava za proizvodnju, ali sa različitim odnosom prema tim sredstvima što će se ogle-

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

dati u privilegovanoj nagradi i raspolaganju društvenim kapitalom. To će im, kao ekonomska moć, poslužiti za političku moć itd. Alternativa je jasna: ili jednakost ili produženje klasnog odnosa. Samoupravljanje pretpostavlja jednakost, samim tim što pretpostavlja ukidanje klasnog odnosa ma koje vrste, demokratija ne može da pređe tu stepenicu, već i zato što je upravljanje, što se bazira na postojanju dve strane koje ne mogu biti jednake, koje se moraju duboko razlikovati.

"SLOBODA"

Odstranjenje klasa i klasnih odnosa dozvoljava da samoupravljanje funkcioniše na principu jedinstvenog ljudskog interesa, da polazi od čoveka, a ne pripadnika klase. U tom pogledu nedostižno nadmašuje demokratiju. Odvajkada, u svakom obliku društvenih odnosa, jedna je klasa mogla živeti dosledno ljudskim životom onako kako je sama shvatala taj život. Zato je čista sofistika dokazivati da nema klasnih razlika činjenicom da danas prosečno plaćen radnik ima mnogošta više od negdašnjeg kralja, kao što čini Šumpeter. Najmanje se njom dokazuje humanost kapitalističkog odnosa. Ako je deo društva mogao i može da živi ljudskim životom ne znači da je društveni život uopšte više human ili human. Humanost zahteva da ljudski život postane realnost za sve. Praktično, human život postaće moguć tek kad jedinstveni čovekov interes postane osnova svekoličke ljudske delatnosti i namera.

Vrlo uporno se dokazuje da je ljudske interese nemoguće sve-
sti na jedan interes. Jedan voli dobro da jede, drugi da se oblači, treći da putuje, četvrti da skuplja knjige itd. No, svako ko voli, npr., da putuje, ne može putovati; od onih koji to vole, samo će manji broj moći da zadovolji taj svoj interes i potrebu. S druge strane, čovekova potreba nije jednodimenzionalna. Što se takvom pokazuje razlog je stroga podela rada koja je u ovom ili onom pravcu usmeravala razvitak ličnosti, ostavljajući ga indiferentnim prema mnogim u njemu skrivenim potrebama. Grubom uzet, čovek, svaki bez razlike, ima istu potrebu: obezbeđenu materijalnu egzistenciju, adekvatnu onom što materijalna proizvodnja društva pruža u proseku kao uzor. Čovečanstvo je uglavnom uspeo da tu potrebu visokoo razvije u svih pojedinaca. Druga je opšta potreba u svih ljudi da razviju svoje bogate prirodne sposobnosti, razum, fizičku snagu, umetničke talente, osećanje za lepo, plemenito, pravedno, društveno itd. Sledeća je zajednička potreba svih ljudi da svoje razvijene sposobnosti iskoriste u aktivnosti na raznim sektorima za opšte dobro. Rezultat čovekovog rada uvek predstavlja društveno ko-
ristan rezultat, i čovek želi da se tim prizna njegov trud, da se afirmiše. Nijedan umetnik ne stvara ne očekujući društveno priznanje ili ne želeći ga. A tako je i sa svakim drugim ljudskim delom, čak i sramnim. Međutim, dve poslednje potrebe nisu razvijene u svih ljudi kao potrebe bar ne u dovoljnoj meri. Malo ljudi ima šansu da razvije bogatu ukupnost svojih potencijalnih sposobnosti i da ih

iskaze. Zapreke su: klasni, nedruštveni život, otuđeni rad, pa i sama deoba interesa.

Prema tome, interes svakog čoveka je bezbedna egzistencija koja dopušta razvitak ukupnih sposobnosti i njihovu afirmaciju. Ostvarenje ličnog interesa je logično i ostvarenje društvenog po jednostavnoj shemi parova: sigurna egzistencija pojedinaca je odsustvo socijalnih problema. Svestrani razvitak svakog pojedinca je visoko razvijeno društvo kao celina, jedinstveno i moćno. Afirmacija sposobnosti pojedinaca, zadovoljenje njihove potrebe za delatnošću jeste i neizopačena suma ljudskog rada neophodna za društvenu egzistenciju i društveni razvitak. Ispunjenje tog interesa i potrebe — individualne i društvene, nikako ne znači da su one jednake u pojedinostima, da se poriče izbor proizvoda ili delatnosti, različitost ukusa i sl. Tu će šarolikost tek da se razvije, bogatstvo individualnih razlika da procveta. Jedinstvenu, a ipak bogato različitu ljudsku potrebu i interes moguće je ostvariti jedino unutar samoupravljanja. To zato što se polazi upravo od pojedinačne potrebe kao jednake za svakog čoveka i što se njeno ispunjenje društveno rešava, tj. zajednički od svih pojedinaca, samoupravljanjem. Pret postavka je da će svi, samoupravljajući, ceniti društvenu proizvodnu moć i ukupne pojedinačne potrebe i naći meru po kojoj će svi jednako participirati. Tamo gde je mogućnost mala, moći će se postići zajednički dogovor da se u najkraćem mogućem roku, uz ravnomerno zalaganje svih, otkloni nedovoljnost. To je stavljanje pod kontrolu uslova društvene egzistencije i nadvladavanje socijalnog determinizma, odnosno proizvoljnosti, jer dok svi nisu jednaki, dok se interesi i potrebe svih ne tretiraju jednako, štaviše, dok se potrebe u svih društveno ne razvijaju jednako, delovaće nekontrolisano i socijalni determinizam i proizvoljnost: onaj ko jedva nešto ima, može na to malo dobiti srazmeran deo koji ga opet ostavlja u nemaštini, onaj ko ima najviše i s najmanjim imaće više nego ostali i to će sasvim stihijski stalno tako da se kreće. Tu se mora preseći čvor. Presecanje je kidanje s tradicijom, navikama, shvatanjima itd., pa ga zato mogu izvršiti samo združeni pojedinci, samoupravljajući o svojoj sudbini, uslovima svoje egzistencije. Ne čine li to samoupravljajući, uvek će neka parcijalnost vršiti podvajanje : diferenciranje, nalazeći za to mnoštvo razloga.

U CEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

Tako u ovom, tako i u drugim odnosima, samoupravljanje, za razliku od demokratije, može svojom snagom dovesti do toga da se izvrši prelomni korak u razvitku novih društvenih odnosa, u prelazu iz klasnih u humane odnose. I to, pre svega, opet zato što se taj prelaz ne prepušta organizaciji, jednoj grupi ljudi, nekoj parcijalnosti, već društvu kao celini, jer, kao što se istaklo, samoupravljanje obuhvata sve pojedince, ono pozna samo jednu stranu, ne dve, većinu i manjinu, pa zato otklanja sve ono što se javlja kao posledica postojanja te dve strane.

2. MOGUĆNOSTI ZA REALIZACIJU SAMOUPRAVLJANJA

"SLOBODA"

Kad postoje mogućnosti za realizaciju samoupravljanja? Pitanje se može činiti sasvim neumesno. Zar se ljudi nisu uvek mogli dogovarati šta im treba i kako to da postignu, da samouprave? Strogo uzevši, mogli su. Ali zna se da je podela rada uzrokovala porast proizvodnih snaga, naime, da je to bio stalni efekat podele rada. Mnogi su radovi, najprostije rečeno, ne ulazeći u složenost tog pitanja, privlačni, a drugi neprivlačni, teški, prljavi sl., naročito ako čovek pri tom ne raspolaže tehničkim sredstvima. Zato je teško pretpostaviti da su se kod nerazvijenih sredstava za rad ljudi mogli sporazumevati i postići da jedni prihvate neprivlačne poslove. Da su mogli opstati ne vršeći veoma neprivlačne poslove, razvitak proizvodnih snaga na kome počiva sveukupni društveni razvitak bio bi doveden u pitanje. Zato se nisu mogli dogovarati.

Takođe, slabo razvijene proizvodne snage tražile bi mnogo vremena da se proizvede neki novi proizvod za sve ljude. Da se njim koriste samo pojedinci, i da to bude odobreno samoupravljanjem, odlukom jednakih da se prizna nejednakost, bilo bi apsurdno očekivati. Da se izbegnu posledice prvog i drugog, da se sačuva jednakost, moralo bi se pribeci odricanju razvitka proizvodnih snaga. Ljudi su izabrali nejednakost, drugu varijantu, tačnije, jedni su druge na nju prinudili. Odabrali su prinudu jednog dela društva nad drugim, nejednakost, klasne odnose. Zato su se jedni morali odricati: 1) privlačnih radova, 2) učešća u deobi materijalnih dobara iznad egzistencijalnog minimuma, 3) uporednog razvitka ličnosti s onim delom društva koji je prisvojio privlačne radove, 4) participacije u nematerijalnim vrednostima koje su se razvijale uporedo s razvitkom proizvodnih snaga i 5) svake mogućnosti da na dogovorani način sudeluju u uređenju društvenih odnosa, uslova rada i života, razvitka društva, promene uslova svoje i društvene egzistencije, promene društvenih odnosa kao uslova društvene kontrole nad uslovima društvenog života, samoupravljanja ili slobode. Promena društvenih odnosa posle toga pribavljala se prinudom prinuđavanog dela društva, revolucijom bez koje i nije bilo razvitka društvenih odnosa i bez koje je dolazilo do stagnacije u razvitku proizvodnih snaga.

Kad se postavlja pitanje mogućnosti realizacije samoupravljanja, onda se, pre svega, misli na pitanje razvitka proizvodnih snaga, na istaknutu dilemu: samoupravljanje ili razvitak, a zatim na odricanjâ, na opravdanost, štaviše, na dalju održivost odricanja radne klase, koje je nekad bilo uslov napretka, a koje je moglo izgubiti tu ulogu i preći u svoju suprotnost. Moguće je da na tim osnovama počiva zahtev za radikalnim promenama u savremenom društvu. Savremena spoznaja, s obzirom na mogućnosti proizvodnja blagostanja, čovekovog savladavanja prirode dovodi do pitanja da li bi samoupravljanje u oskudici

svih, bilo uopšte samoupravljanje. Nije li već i sama oskudica antihumana, makar i svi ljudi bili njoj podvrgnuti, antihumana pa time i antisamoupravna. I ne bi li bilo, isto tako nehumano da se i uz žrtve i odricanja propuste virtualne šanse za otklanjanje oskudice i bogaćenje materijalnog i nematerijalnog života ljudi? Zna se da su sva ljudska društva koja su izabrala drugu varijantu, jednakost itd. ostala na primitivnom, više sakupljačkom načinu proizvodnje. Prema tome, više se ne čini, kao u početku, razmatranje uslova za realizaciju samoupravljanja neumesnim pitanjem.

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

No, tu se susreće s pitanjem: da li je problem ljudskog društva razotuđenje ili postizanje humanizma. Ako je humanizam bio postignut na početku ljudske istorije kod nerazvijenih proizvodnih snaga, onda je sve odricanje, sva duga i bolna klasna istorija društva otuđenje od tog humanizma. Ali, ako se uzme da prvobitna oskudica negira humanizam isto koliko i nejednakost, klasna podela, prinuda itd., onda se čovek i društvo nisu otuđili od humanizma, već su prelazili trnovit put do humanizma i slobode iz nehumanizma. Na tom trnovitom putu razvijale su se skrivene ljudske potencije, pa izgleda dosledniji stav da se društvo nalazi pred problemom uspostavljanja humanizma i slobode na kvalitativno drukčijoj osnovi. Praktično se može definisati dilema: upravljanje ili razvitak, odnosno svako dalje odricanje radne klase i nejednakost ili razvitak.

Izvo sada nekih karakteristika savremenih proizvodnih snaga. Više je poznato nego što se o tom govori i piše da je savremena proizvodna moć čoveka, zahvaljujući najsavremenijim strojevima, ogromna i uz njeno puno korišćenje ne bi bilo problema da se zadovolje materijalne potrebe ljudi. Ništa ne menja na stvari postojanje bede pored sveg bogatstva. U stvari, troši se i rasipa krajnje neracionalno. Dovoljno je samo podsetiti da je vojna industrija proizvela već toliko oružja da bi se celokupno stanovništvo Zemlje, sa planetom više puta moglo uništiti. Ili, koliko tvornica ne proizvodi ni s trećinom kapaciteta, a koliko bi se novih moglo podići za, doslovno, tih čas kad bi ljudi bili slobodni od svojih antihumanih odnosa da to odluče. Ili, hoteli, avioni, vozovi, autobusi itd. su prazni ili poluprazni, a mnoštvo pojedinaca sanjari o jednom putovanju, o jednom odmoru u nekom prijatnom hotelu itd. Ogromne količine proizvoda se uništavaju, propadaju ili jednostavno stoje u spremištima dok se ne odluči da se rasprodaju kad već postanu bezvredni.

Atim, savremena proizvodnja odlikuje se i time da može nesmetano od spoljnih uslova da se odvija i da za kratko vreme daje ogromne količine najrazličitijih proizvoda (masovna, serijska proizvodnja). Problem je, ne da se dovoljno proizvede, već da se dovoljno proda, potroši. Zato postojanje bede nije odlučna činjenica. Ona je otklonjiva, čak lako otklonjiva, pod uslovom da se planski i organizovano usmere društveni naponi i da se to hoće. To „hoće”, u stvari, znači svesnu društvenu akciju koja je u stanju da sagleda

svu povezanost mnogobrojnih elemenata za rešenje tog pitanja. Nije ovde mesto da se o tim vezama raspravlja, ali vredi ukazati na neke od njih. Bitan čovekov problem u savremenom društvu je odgovarajući životni standard. Ali na visok životni standard nepripremljen čovek, kulturno, psihološki itd., reaguje veoma nepovoljno, nastaje drugi problem. Drugim rečima, ako se govori o svesnoj društvenoj akciji, onda ona mora imati u vidu i ovaj momenat i razraditi plan paralelnog pripremanja mnogih pojedinaca, razvijanja navike i potrebe za promenom uslova življenja. Ili, jedan kovač, a jasno je da se misli na veliki broj kovača i drugih zanimanja, koji je 5, 10 ili 20 godina kovao kao njegov drug u XIX veku, ne može lako da se privikne na rad sa savremenim oruđem, čak i ako se dobro obuči. Ostavimo po strani strah, odbojnost i sl. Dolazi u pitanje njegova angažovanost. On se navikao na količinski merljiv utrošak energije i tome se prilagodio. Nije mu bilo dosadno, nije osećao prazninu. Sasvim lagan rad ostavlja neutrošenu energiju, a nepripremljenost za druge preokupacije, misaone ili akcione, stvara prazninu itd. Ovdje su namerno birani primeri koji izgledaju nevažni, da bi se objasnilo koliko je bogatim sadržajima ispunjena svesna društvena akcija. Pri praktičnom rešavanju iskrsnuće još veći broj elemenata nego što ih je moguće predvideti.

Ali ta svesna društvena akcija mora izostati sve dok se proizvodi za tržište, dok deluje stihija zakona ponude i tražnje, dok je ona, bez obzira na sve ostalo, jedini ratio proizvodnje, pa i samog plana. Jer, planirati se može i tako da se više ili manje utiče na regulaciju tržišta, objektivno i subjektivno, kao što se može planirati da se zadovolje ljudske potrebe, polazeći od čoveka, proseka njegovih potreba ili potreba koje je društvo utvrdilo za minimum u određenom vremenu. Tu treba učiniti onaj presudni zaokret, odlučni korak, koji, čini se, neizbežno čeka čovečanstvo. Sve dok se društveni proizvodni odnos tu ne rastvori, on će ostati kapitalistički. Proizvodnja za tržište je bitna karakteristika kapitalističke proizvodnje i proizvodnog odnosa — kako je već davno utvrdio Marks. Da bi proizvodnja postala društvena, proizvodni odnos socijalistički, govoreći Marksovimi rečima, proizvod mora izgubiti svoju prometnu vrednost. Gubeći je, dovodi do dve važne posledice. Prvo, polazi se od čovekove potrebe, a ne od potrebe tržišta kao društvene tvorevine koja vlada čovekom, društvom i ukupnim društvenim odnosima, i, drugo, uspostavlja se jednakost bez koje opet nema humanih odnosa među ljudima, jednakost koja, razume se, ne znači da će svi isto jesti svakog dana, odevati se uniformno, gledati isti film itd., ali jednakost ustanovljena na izobilju koje pruža slobodu izbora premašujući specifičnim sklonostima i ukusima pojedinaca. Reći će neko: svi će tražiti u svemu najbolji kvalitet, pa je ta sloboda neostvariva. Ali, zar već toliki proizvodi nisu jednako nakog kvaliteta, pa se izbor opet održava, zar ne može svaki proizvod biti dobrog kvaliteta itd.?

Prelomni korak može se učiniti na nižem i višem stepenu čovekovih proizvodnih moći, koji se može uzeti kao dovoljan

sve s obzirom na savremeni stepen razvitka proizvodnih snaga. No, kako se svake godine čini novi gigantski korak u umnožavanju proizvodne moći, to se nalazi razlog za odlaganje zaokreta unutar nekih socijalističkih zemalja koje su većma razvile proizvodne snage i gde bi se taj zaokret bez većih socijalnih potresa, na opšte zadovoljstvo, mogao izvesti dajući nove podsticaje. Mada neizbežan, zaokret je izuzetno komplikovan za izvođenje. Naivno bi bilo, u najmanju ruku, uzeti da će se izvesti odjednom, a ne postupno. Ako se i prihvati da su opšti uslovi sasvim dozreli, ipak ostaju relacije koje se moraju respektovati, i zbog svega toga ne može se tvrditi da je zaokret već mogao da se okonča i sl. Smeta čekanje da se o tome raspravlja, da se vrše smišljene pripreme i utiče na promenu čovekove psihologije i svesti. No, i dalje se čeka. Istina je da je odlaganje uslovljeno međunarodnim odnosima, iz kojih potiče nesrazmerno velika potreba odvajanja za opšte potrebe — naoružanje i t.sl. Po svojoj proizvodnoj moći mnoge su kapitalističke zemlje spremnije za taj zaokret, ali on tu znači veliku socijalnu revoluciju. Tako se svud čeka na ono što se ne može izbeći, jer se alogični odnosi ne mogu u nedogled društveno tolerisati. Zanimljivo bi bilo ispitati zašto se praktikuje čekanje u tom smislu, koje socijalne grupe to podržavaju, zašto se uništava nada, koje se nove ideologije u vezi s tim pitanjem javljaju, kakvu alternativu nude, u kakvu provaliju guraju čovečanstvo.

U CEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

površnim pogledom, međutim, može se utvrditi da se otvaranjem te perspektive samoupravljanje ne bi moglo izbeći, a to znači, da bi se morala menjati celokupna politička struktura. Tad bi birokratsko itd. odlučivanje postalo apsolutno nezamislivo. Zato se može opravdano postaviti pitanje da li su nesamoupravne strukture uopšte u stanju da izvedu takav zaokret; i ako se odrečno odgovori, onda se može sagledati stvarna snaga samoupravljanja, jer i kod postignutih uslova za njegovu realizaciju, uspeh izostaje ako samoupravljanje nije ustanovljeno u svom početnom obliku. Jasno je da tu nije reč o samoupravljanju, odnosno da ono nije cilj, već promena društvenih odnosa koja znači rešenje problema savremenog čoveka. Prethodna analiza imala je samo tu namenu da pokaže da je bitni uslov za realizaciju samoupravljanja koegzistentan u savremenom društvu s nizom suprotnih tendencija.

ad je reč o načinu proizvodnje koji je karakterističan za naše vreme, doći će se do istog zaključka kao i u odnosu na proizvodnu moć. Mehanizovanom načinu proizvodnje koji je od čoveka — radnika činio privesak mašine sa svim posledicama osiromašenja radnikove ličnosti, konkuriše automatizovani način proizvodnje, koegzistentan mu je i pokazuje tendenciju potpune prevlasti. U novom načinu proizvodnje uloga radnika se značajno menja: zahteva se visoki stepen znanja, jer je proizvodnja zasnovana pretežno na intelektualnoj a neznatno na fizičkoj energiji. Radnik upravlja procesom proizvodnje, kontroliše ga, iznalazi nove mogućnosti itd., sve što je, bar dosad, ulazilo u svojstva privlačnog rada, pa se utoliko njegov učesnik može

prema njemu odnositi kao prema zadovoljenju vlastite potrebe za aktivnošću.

dalje, automatizovani način proizvodnje smanjuje u velikim procentima potrebu za čovekovim učešćem u proizvodnom procesu, povećavajući u uporednoj srazmeri obim proizvodnje. Tako se ispunjavaju uslovi za razvitak svestrane ličnosti, i to, s obzirom na intelektualni karakter načina proizvodnje, u radu i povodom rada, i, drugo, smanjenjem radnog vremena. To je veoma značajan momenat i kad se razmatra sa ovog gledišta. Samoupravljanje, najzad, pretpostavlja i slobodno vreme i razvijenu ličnost, osim što utiče na svestraniji razvoj ličnosti. Svi ti plodovi novog načina proizvodnje objektivno se u društvu ne mogu koristiti ako se ne ukine prometna vrednost proizvoda, tržište. Ljudi su prihvatili osmočasovno radno vreme. Automatizovani način proizvodnje, prema sadašnjem stepenu razvijenosti može preko noći da ga prepolovi. Ali to se ne može primeniti unutar datih proizvodnih odnosa jer bi proizvodnja postala nerentabilna ako bi se umesto tri plaćalo šest ili više smena. A ako se to ne prihvati, onda se gube potrošači, i to kad je proizvodnja neslućeno obimna. Krug se zatvara. Iskrsa dilema, ili — ili. Dakle, pokazuje se da su in abstracto postignuti uslovi za realizaciju samoupravljanja kako u pogledu obima i načina proizvodnje, tako i u sprezi ta dva uslova iz koje se javlja treći, dozrelost uslova za prelaz na ukidanje prometne vrednosti proizvoda ili, razumljivije, nagrađivanje prema potrebama ili uspostavljanje jednakosti.

Međutim, dozreli su uslovi i u jednom drugom smislu koji su, uopšte uzev, marksisti posle Marksa prilično zanemarili. Samoupravljanje pretpostavlja minimalni stepen političke i opšte kulture. Ocena da li je taj uslov ispunjen ili nije, može biti samo proizvoljna. Od toga je važnije kakvi uslovi postoje da se baš svaki, pismen i nepismen čovek, ne bukvalno, obogati visokim stepenom opšte i političke kulture. Važno je da postoje uslovi za to. Tu dolazi široko razgranata školska mreža, dostupnost škola, probuđeni interes za obrazovanje koji pokazuju i oni manje obrazovani i oni s najvišim obrazovanjem, bilo zato što je obrazovanje u mnogim sredinama posao, kao i proizvodnja materijalnih dobara, pa se ljudi iz obrazovnih krugova moraju starati o vlastitoj zaradi (komercijalizacija obrazovanja), bilo zato što je produženo obrazovanje jedna od balijativnih mera za ublažavanje problema nezaposlenosti, kao skraćenje radnog veka time što se docnije stupa na posao, bilo zato što ih na to upućuje sam način proizvodnje. Ako se podsetimo da je diferencija u znanju — obrazovanju osnov socijalnog, pa i klasnog diferenciranja, lakše će se prosuditi značaj ovog momenta kao uslova za uspostavljanje samoupravljanja.

Takođe je moguće organizirati dopunsko obrazovanje, što se ponegdje i čini, pomoću sredstava masovnih komunikacija koja u tu svrhu mogu odlično da posluže, umesto da bih

"SLOBODA"

1518

obezbeđivali dominaciju manjine nad većinom, itd. Ne vredi pominjati zasad fantastične oblike obrazovanja, poput primanja znanja u snu. Veliki broj publikacija najrazličitijeg karaktera, širenje kulturnih ustanova iz velikih gradova u mala, sve do većih sela i mnogošta drugog skreće na sebe pažnju kao sredstva kojim se obrazovanje može rasprostrti do svakog pojedinca. Ovde je opet potrebna jedna principijelna mera u sklopu onih koje čine veliki i odlučni zaokret. Nije dovoljno što su škole do izvesnog stepena ili uopšte nacionalizovane, a obrazovanje uglavnom besplatno. Mora se postaviti princip da svi ljudi moraju dobiti isti, po sadašnjem najviši stepen obrazovanja, bez obzira na ulogu koju će imati u društvu. Obrazovanje je oblik razvijanja svestrane ličnosti, a ne samo osposobljavanje za ovu ili onu vrstu rada, kako je postavljeno u klasnim odnosima. I još, obrazovanjem se može u izvesnom stepenu steći i politička kultura neophodna za samoupravljanje. Ona je potrebna i za objektivno sagledavanje tokova društvenog razvitka, jer, najzad, društvo mora spoznati samo sebe, ideologiji i predrasudama nema mesta.

UČENJU I
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

Politička kultura ima svoje posebne vidove i sastoji se od većeg broja komponenata. To je razgranat sistem oblika sudelovanja u političkom životu, interesovanje za sudelovanje, a, razume se, više od toga, samo sudelovanje ili spremnost za sudelovanje, navika na dijalog, a naročito oslobađanje od podaničke psihologije koja podrazumeva mirenje s onim što postoji, nekritičko povlađivanje autoritetima, preterano veličanje vođe kao tvorca celokupne istorije i nosioca svih zasluga, ideja i dela. Ukratko, aktivnost fundirana na teorijskoj spoznaji i svesti o čoveku kao subjektu istorijskog zbivanja. Još je teško prosuditi zbog nacionalnih različitosti o nivou političke kulture u društvu uopšte. Ipak, ona nije za potcenjivanje uprkos konstatovanoj tendenciji depolitizacije masa i konformizmu kao naglašenoj osobini savremenog čoveka. Usvajanje samoupravljanja kao opšteg ideala ne daje za pravo da se nivo političke kulture potceni. Umesnija bi bila kritika raznovrsnih mera da se obuzda širenje političke kulture, nekorišćenje svih sredstava za njeno prenošenje i bojazan od njenog širenja.

Na osnovi ovog uprošćenog i površnog razmatranja može se zaključiti da su uslovi za realizaciju samoupravljanja objektivno dati. Uostalom, neki oblici samoupravljanja postoje gotovo u svim zemljama sveta, a to je samo po sebi snažna potvrda da su dobrim delom postignuti uslovi za samoupravljanje. U mnogim zemljama, kao što je poznato, samoupravljanje nije ustanovljeno da bi doprinelo rešenju suštinskih problema čoveka, ali je ono i bez toga kao oblik humanog ljudskog odnosa veoma značajno. U daljem razmatranju ostavićemo po strani iskustva u samoupravljanju u drugim zemljama. Odnos prakse prema idealu samoupravljanja cenice se samo na bazi prakse samoupravljanja u Jugoslaviji.

3. PRAKSA I IDEAL SAMOUPRAVLJANJA

"SLOBODA".

Samoupravljanje kao ideal — kako je ovde izloženo — predstavlja samo snagu. Tom stavu se konfrontira drugi, koji nije usamljen, a svodi se na kritiku jednakosti, i posredstvom te kritike obuhvata kritiku društvenosti, običnije, kolektivismu, s bogatom argumentacijom za prednosti individualizma. Jednakost je bila izložena kritici ne kao komponenta ideala samoupravljanja, nego kao komponenta ideala demokratije. „Rat“ je okončan, kao što je poznato, kompromisom: demokratija je jednakost samo ukoliko se tiče neoduzimanja šanse bilo kome da postigne bilo kakav uspeh ako time (navodno) ne ugrožava drugom ili drugima istu šansu. Jednakost je situirana u sferu prava, a ne i realnih životnih uslova. Jednakost kao komponenta ideala samoupravljanja je šira i odnosi se na postizanje jednakih životnih uslova, dakle, na društveno obezbeđivanje jednakih šansi, a ne samo na neoduzimanje šansi, pa se zato pojedinačni uspeh uzima kao opšti uspeh i nije suprotan drugim pojedinačnim ili društvenim interesima. Time se prostor individualne delatnosti i participacije proširuje tako da ne samo da svi mogu neograničeno slobodno delovati i stvarati, već je bogata pojedinačna delatnost pretpostavka za ostvarenje povoljnih uslova za sve i za društvo kao celinu. Zbog tih razlika u odnosu na jednakost kao komponentu demokratije i samoupravljanja, čini se, ne bi bilo opravdano prihvatiti kritiku jednakosti koja se odnosi na jednakost u demokratiji za kritiku jednakosti u samoupravljanju. Ako se s tim složi, onda nema razloga da se implikacije te kritike uzmu za slabost samoupravljanja kao ideala.

Dalje je pitanje da li implikacije kritike kolektivismu odnosno društvenosti treba akceptirati kao slabost samoupravljanja — ideala. Kategorički: ne. Sve se implikacije kritike kolektivismu, u stvari, mogu reducirati na zanemarivanje ličnosti, a prenaplašavanje uloge i važnosti kolektiva, društva. Što se tiče ideala samoupravljanja, kao i ideala komunizma, uloga pojedinca nikad i ničim nije umanjivana, mada se naglašava značaj društvenog. To zato što se polazi od dijalektičkog jedinstva pojedinca i društva (grupe), a ne od neizbežne suprotnosti između pojedinca i društva. Gurvič takođe dokazuje da između pojedinca i društva ne postoji sukob, već samo između pojedinca i organizacije (oligarhije, elite i sl.). Moguće je da ga je taj ispravan stav doveo do zaključka da sudbina čovečanstva počiva na samoupravljanju. Tačnije, samoupravljanjem se odstranjuje organizacija u smislu grupe koja vlada i u smislu podvrgavanja pojedinca, bez ikakve moći uticaja na izmenu, svim, njima stranim institucijama: krutim pravilima, hijerarhiji uloga i funkcija i sl., koje su prisutne u svakoj organizaciji. Ako se otkloni organizacija kao uzrok sukoba pojedinca i društva, onda društveno ne negira individualno niti mu se suprotstavlja, i

obrnuto. Zato se ni implikacije kritike kolektivizma ne mogu tretirati kao slabost samoupravljanja — ideala.

Ostaje da se ponovi tvrdnja: samoupravljanje kao ideal nema slabih strana. Slabosti samoupravljanja treba tražiti u praksi. One se tu nalaze, prvo, zato što se sadržaji samoupravljanja — ideala ne mogu nametnuti, uvesti, propisati, već se mogu postići praksom samoupravljanja unutar objektivno i subjektivno neadekvatnih, nepripremljenih, kapitalističkih uslova. Zbog toga ta praksa može, ali ne mora da gradi sadržaje samoupravljanja, sadržaje onog što samoupravljanje, u stvari, jeste. Drugo, zato što iz prakse samoupravljanja u opisanim uslovima može proizaći rešenje koje predstavlja kompromisno sraštavanje samoupravnog i nesamoupravnog u jedan novi kvalitet, različit od samoupravljanja kao totaliteta humanih vrednosti i od demokratije kao neometane konkurencije i demokratije kao apologije datog: poretka, odnosa, institucija, svega, — problema, kriza, bede, krađe, stagnacije i regresa u kretanju društva. Ali ta praksa može, a opet ne mora, podupirati, snažiti i razvijati sve što podupire, snaži i razvija demokratija kao neometana konkurencija ili apologija datog. Razlika je između demokratije i samoupravljanja kao prakse u tome što demokratija nema, a samoupravljanje ima snagu da gradi samoupravljanje kao totalitet humanih vrednosti. Slabost demokratije nije apologija datog i neometana konkurencija, jer su to njeni dometi, ali to je slabost samoupravljanja. Pošto je praksa samoupravljanja tek put do samoupravljanja, njegova je snaga u stalnom menjanju i promenama datog. Tu se pojavljuje novi izvor slabosti samoupravljanja. Praksa samoupravljanja dobiva karakter sistema logikom samog postojanja. Uostalom, u tom karakteru leži i garancija uspeha u zadacima koji samoupravljanjem treba da se izvrše. No, svaki sistem teži zatvaranju, odnosno održanju onog što se u njemu nalazi. Tako se suprotstavlja promenama. Ako se to desi samoupravljanju, onda ono prestaje biti put da se ostvari samoupravljanje kao totalitet humanih vrednosti. Tendencije zatvaranja sistema, pa i samoupravljanja kao više ili manje izgrađenog sistema su neizbežne i odatle potiču ili mogu da poteknu mnoge slabosti prakse samoupravljanja. I, najzad, četvrti razlog za slabosti prakse samoupravljanja nalazi se u činjenici da njenom unapređenju treba najviše da doprinesu ljudi koji su društveno privilegovani bilo političkim uticajem, bilo znanjem, bilo funkcijom. Svojim doprinosom razvitku samoupravljanja proporcionalno smanjuju svoje privilegije, jer, kao što je više puta naglašeno, samoupravljanje znači i jednakost. Privoleti ljude da se dobrovoljno odreknu privilegija, sudeći po dosadašnjem istorijskom iskustvu, ravno je utopiji. Odatle praksa samoupravljanja pretpostavlja stalnu borbu između privilegovanih i nepriviligovanih. U svakoj dugotrajnoj borbi između dve strane pobednici se smenjuju. Ovde, svaka pobeda privilegovane strane znači neku konkretnu slabost samoupravljanja. To praktično govori da se iz same prakse samoupravljanja

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

uvek iznova reprodukuju slabosti. Međutim, treba naglasiti da se nepriviligovani ne mogu lako razračunati s privilegovanim. U svakom razvijenijem društvu broj privilegovanih je značajan. Na prelasku u ranije društveno-ekonomske formacije u privilegovane se ubrajala samo vladajuća klasa. Nju je bilo i lako identifikovati, a brojno nije bila odveć značajna. Sad je drukčije, štaviše, i sama praksa samoupravljanja kao sistem proizvodi ili može da proizvede privilegovane.

Sve slabosti koje nastaju praksom samoupravljanja su slabosti samoupravljanja. One menjaju odnos prakse samoupravljanja prema idealu ili samoupravljanju što ono, u stvari, jeste. Generalna je slabost prakse samoupravljanja ako iz nje na pretežno automatizovan način ne proizlazi realizacija samoupravljanja. Generalna je snaga prakse samoupravljanja, prema tome, ako iz nje na automatizovan način proizlazi postupna realizacija samoupravljanja. Sada će se na osnovi saznanja o konkretnoj praksi samoupravljanja u Jugoslaviji razmotriti konkretne manifestacije snage i slabosti samoupravljanja, s obzirom na navedena četiri izvora slabosti. Ne može se pretendovati na iscrpnost, jer bi iscrpnost zahtevala da se obuhvati kompletn društveni život. Mora se, dakle, zadovoljiti s onim što se može apstrahovati kao važnije. Pošto je reč o procesima, ne može se pouzdano uzeti da u odabiranju važnijih manifestacija neće doći do propusta. Možemo biti zadovoljni ako ne dođe do grubih propusta. Tu je naročito važno da se ne favorizuju manifestacije snage ili slabosti specifične za određeno vreme ili za Jugoslaviju. Ni to nije jednostavno proceniti, jer se ne može vršiti komparacija; samoupravljanje u Jugoslaviji za sada je i samo specifičnost.

1) Čini se da nije sporna teza da se sadržaji samoupravljanja —ideala ne mogu nametnuti, uvesti ili propisati. To ne znači da se oblici samoupravljanja ne mogu propisati. U nas je praksa samoupravljanja uvedena zakonom. Međutim, iskustvo govori, da se time nisu ispunili ni sadržaji samoupravljanja —ideala ni sadržaji koji su propisani radi obezbeđenja funkcionisanja samoupravnih oblika. Na primer mnoge je odluke, formalno uzevši, doneo direktor iako je zakonom određeno da je radnički savet isključivo nadležan. Sadržaj zakonske odredbe o nadležnosti radničkog saveta, upravnog odbora itd. je obezbeđenje funkcionisanja samoupravljanja, zaštite samoupravljanja i stvaranje uslova za kolektivno odlučivanje da bi se sigurnije ostvario interes onih koje odluka tangira. Sve je to grubo povređeno aktom samovlašća direktora. Takvi se postupci mogu suzbiti sankcijama. Stvarni problem, međutim, predstavlja odnos radnika — člana radničkog saveta itd. prema takvom postupku direktora, s jedne strane, i predlozima ili odlukama koje podnosi direktor ili uprava, s obzirom na pitanje koliko će ti predlozi pogodovati interesima radnika, s druge strane. U nekim slučajevima treba dosta stručnog znanja da se pronikne u valjanost predloga, a u drugim, i pošto se oceni da idu protiv interesa radnika

ili da povlađuju nekom užem interesu, npr., stručnjacima, potrebno je da radnik reaguje, da se usprotivi, protestuje. Protivljenje često nije uputno, jer direktor i drugi raspolazu jednom vrstom administrativne moći i autoritetom koji nosi funkcija a koji je posledica prethodne nesamoupravne prakse. Ne može se zakonom propisati adekvatan odnos radnika prema starešinama. Ali, kako je uvedeno samoupravljanje, data je realna mogućnost da počne proces promene odnosa radnika podređenog prema nadređenim, i nadređenih prema podređenim. Tu je snaga samoupravljanja, no slabost se njegova pokazuje svakodnevno u mnogim primerima, jer ne postoje dovoljni objektivni ni subjektivni uslovi da se otvorena perspektiva neometano koristi.

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

Od objektivnih uslova najvažniji je ukidanje privatnog vlasništva. Obično se uzima da je razvlašćenje buržoazije jednako ukidanju privatnog vlasništva. U poslednje vreme česte su diskusije koje ukazuju da se aktom razvlašćenja ne dokida privatno vlasništvo. Postavlja se pitanje ko preuzima vlasničke funkcije koje se podvode pod pojam upravljanje. Otkriva se da vlasničke funkcije preuzimaju ili organi države ili stručnjaci. Samoupravljanjem one treba da se prenesu na sve zaposlene u jednom preduzeću, dakle, da dođe, ne samo do ukidanja privatnog vlasništva već i do uspostavljanja društvenog. Na toj tački iskrsavaju dva jednako relevantna problema.

Formulisano pitanjem, prvi glasi: da li prenošenje vlasničkih funkcija na zaposlene radnike jednog preduzeća znači uspostavljanje društvenog vlasništva ili tek grupnog. Većma je lucidna Marksova konstatacija u odnosu na oblik vlasništva u socijalizmu: "...kod prisvajanja proletera mora masa oruđa za proizvodnju biti podređena svakom individuumu, a vlasništvo svim individuumima. Moderno univerzalno saobraćanje ne može se nipošto na drugi način podrediti individuumima nego time da se podredi svima" (Rani radovi", str. 335, Zagreb, „Kultura“, 1953) Pretpostavi li se da svi zaposleni u jednom preduzeću jednako obavljaju vlasničke funkcije, da im je, drugim rečima, podređena masa oruđa za proizvodnju, to će biti samo masa oruđa tog jednog preduzeća, a vlasništvo uopšte u nacionalnim okvirima ne biva time njima podređeno. Zaposlenim u drugim preduzećima podređena su takođe samo parcijalna sredstva, pa jedni ne mogu doći u položaj da podređuju sredstva koja su podređena drugima. I vlasništvo im je podređeno samo parcijalno: raspolazu samo onim sredstvima koja su nastala kao rezultat rada i oplodnje kapitala na sredstvima rada kojim raspolazu, razume se, još po odbitku dela koji se odvađa za opšte potrebe. No, kako vlasništvo nije podređeno svima ne utvrđuje se na opšti način šta sve ulazi u opšte potrebe niti šta je potrebna visina sredstava za podmirenje opštih potreba.

Posledice toga su dobro poznate. Preduzeće konkuriše preduzeću i međusobno se stavljaju u položaj iz koga može da proizađe bankrotstvo. Različiti uslovi privređivanja,

"SLOBODA"

različit organski sastav kapitala jedne povlašćuje, omogućava im da postignu bolji rezultat, koji, gotovo bez ikakve korekcije, prisvaja grupa zaposlenih. Drugi nisu sigurni da će svojim raspolaganjem, vlasništvom nad sredstvima za proizvodnju osigurati ni minimum za egzistenciju. Isto se dešava i među pojedinim kapitalistima, pa su slične i posledice: svako vuče na svoju stranu; u nas se govori o lokalističkim i partikularističkim tendencijama. Njima treba priključiti i nacionalističke. I dalje, apsurdna situacija: pojedinci, kojima su podređena sredstva za proizvodnju i vlasništvo, ostaju bez posla, bez egzistencije, a to, s obzirom na samoupravljanje, dolazi kao posledica njihove vlastite volje!

Deo koji u vidu poreza i sl. ide za opšte potrebe sasvim je izvan kontrole zaposlenih u preduzećima. Ima mnogo dokaza da se budžetska sredstva koriste suprotno opštim potrebama. Na primer sredstva za kulturu, prosvetu, nauku, zdravstvo, što može da koristi svakom, pa finansiranje tih delatnosti predstavlja nesumnjivo opštu potrebu, manja su od sredstava uložених za, npr., administraciju, mada administracija nije takva neophodnost kao školstvo, zdravstvo i sl. Ali zaposleni u preduzećima, mada, legalno, vlasnici sredstava za proizvodnju i nosioci vlasničkih funkcija, ne mogu tu gotovo ništa da učine. Sledi zaključak da nije uspostavljeno društveno vlasništvo, uprkos, ne samo razvlašćenju buržoazije već i uprkos preuzimanju vlasničkih funkcija od strane značajnog dela društva. Očigledno, Marks je imao pravo, „vlasništvo se ne može podrediti na drugi način nego da se podredi svima“. Sve dok vlasništvo ne bude podređeno svima jednako, neće biti uspostavljeno društveno vlasništvo i sve dotle će egzistirati antihumane vrednosti.

Samoupravljanje je pokušaj da se uspostavi društveno vlasništvo kao reakcija na pokušaj uspostavljanja društvenog vlasništva preko centralnih državnih organa, za koji se smatra da je neuspeo. Međutim, pokazalo se, da uvođenjem samoupravljanja nije napušten taj pokušaj. Ne samo jednim delom društvenog kapitala već i određivanjem uslova privređivanja i raspodele i u sistemu samoupravljanja disponiraju centralni organi. Oni stoje kao protuteža parcelizaciji vlasništva, ali sudeći po dosadašnjem iskustvu, nisu tome mnogo doprineli. Ostao je, dakle, oblik uspostavljanja društvenog vlasništva koji onemogućava uspeh time što profesionalna grupa ljudi upravlja ukupnim sredstvima za proizvodnju i društvenim kapitalom, a uz taj oblik uveden je drugi koji onemogućava uspeh time što ne dozvoljava da sredstva za proizvodnju i kapital budu opšti, ali zato daje šansu svakom pojedincu da na deo sredstava i deo vlasništva utiče, da mu budu podređeni. Gledano taktički i strategijski, sasvim je teško objektivno prosuditi koji je oblik adekvatniji. Na primer, obezbeđen posao je minimum priznatog i stečenog prava u opštem vlasništvu, takođe i besplatno školovanje i drugi oblici zajedničke potrošnje, što relativno uspešno funkcioniše kod čistog oblika centralističkog upravljanja. Ali i unutar njega os-

taje nejednakost rada, plate i razvijenosti ličnih sposobnosti. Može li uopšte doći do uspostavljanja stvarno društvenog vlasništva, s obzirom na snažnu, brojno moćnu strukturu profesionalnih upravljača i tendencije savremenog društva uopšte da se upravljači transformiraju u posebnu klasu?

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

Isto se pitanje može postaviti i tamo gde je uvedeno samoupravljanje, jer je ostala netaknuta ta struktura u pogledu sastava i broja. Oduzete su joj neke funkcije, ali su one i unutar centralističke strukture u rukama direktora koji po pravilu ne ulaze u tu strukturu. Ili su te funkcije stvar jedne odluke, jednostranog čina, pre svega, zakona (određivanje visine plata, tj. unutarnja raspodela). Moć centralističke strukture da utiče na uslove rada i života u najbitnijim pitanjima ostala je nesmanjena, npr., određivanje radnog vremena, vremena potrebnog za sticanje penzije itd. Pojedinaac je samoupravljanjem došao do šanse da, najčešće u vrlo oskudnim mogućnostima, utiče do izvesne mere na uslove rada u preduzeću, npr., da se nabave sredstva za higijensku i tehničku zaštitu, da se neplanirana i deo planirane zarade raspodeli na način koji utvrđuju (ako sve funkcioniše besprekorno) zaposleni u preduzeću. To je veoma daleko od slobodnog određivanja uslova ukupne egzistencije ili jednake participacije u „proizvodnji potrošnje” — vlasništvu. Ali nije za potcenjivanje sticanje iskustva i posebne sposobnosti za upravljanje, a još manje da sticanje te sposobnosti i iskustva sve više omogućava preuzimanje važnijih funkcija od centralnih organa.

kratko, ni jednim ni drugim nije dato rešenje za uspostavljanje društvenog vlasništva. Ni jedno ni drugo rešenje ne prelazi okvire demokratije, reč je samo o varijantama. U oba slučaja posredi su parlamentarni oblici vladavine, to će reći vladavine manjine nad većinom, što je sama politička konsekvencija daljeg postojanja privatnog vlasništva. Jednaka participacija u vlasništvu čini nas društveno jednakim. Radnička klasa najjadnije participira u vlasništvu, pa je zato prihvatljiv Marksov stav da emancipacija radničke klase uključuje i emancipaciju društva uopšte, ili, jednaka participacija radničke klase u vlasništvu gotova je participacija društva uopšte. Participaciju radničke klase u vlasništvu može da obezbedi samo njena direktna vlast, kaže se, diktatura proletarijata, ali je tačnije reći: „proletarijat organizovan kao vladajuća klasa”. To nije nipošto Marksovo proizvoljno predviđanje. Proletarijat organizovan kao vladajuća klasa je samoupravljanje. Ukazano je da je samoupravljanje postalo opšti ideal, pa se u tom smislu pokazuje kao tendencija organizovanja proletarijata u vladajuću klasu. Uostalom, sinonim za samoupravljanje je „radnička demokratija”, „industrijska demokratija”, „učesće proizvođača u upravljanju”, „radnička kontrola” i t. sl. Sve su to pokreti na svim meridijanima, nastali iz bazičnih, proizvodnih društvenih odnosa, neovisno od Marksovog teorijskog stava.

Jasno je da centralističko upravljanje nije organizovani proletarijat. Samoupravljanje u Jugoslaviji samo jednim delom je organizovani proletarijat, a i to uz ogradu. Po praktičnom obliku proletarijat je organizovan samo na nivou preduzeća, a to znači da njegova moć ne seže do stvarno vitalnih pitanja društvenih uslova egzistencije, a zatim, što je mnogo značajnije, da nije organizovan kao klasa, već po krajnje usitnjenim delovima, razbacanim širom nacionalne teritorije, da je organizovan, npr., poput porodičnih grupa. Pre se može reći da je neorganizovan (bar što se tiče samoupravnih oblika), štaviše da je razbijen. Vrlo je simptomatično, npr., da zakon kojim je uvedeno samoupravljanje govori u naslovu i razradi o predaji državnih privrednih preduzeća na upravljanje radnim kolektivima i višim privrednim udruženjima. Ta se udruženja nisu obrazovala, mada su zamišljena kao viši oblik samoupravne udruženosti. (Da li je to slučajno?) Veća proizvođača, odnosno privredna veća nisu oblik direktne udruženosti i organizovanosti radničke klase, jer, poznato je da se nalaze u sastavu skupština, klasičnog oblika demokratske vladavine i ustrojena su po principima svake skupštine. Karakterističan je i njihov sastav. Zastupljen je smešno mali broj pripadnika radničke klase. Ta su veća stecište privrednih, stručnih i političkih rukovodilaca. Prema tome, tim putem se ne može otkloniti tendencija tehnobirokratizma, kao ni unutar centralističkog upravljanja. S tim treba dovesti u vezu njihovu neodgovornost, kao i pomanjkanje sredstava kojim organizovani proletarijat može da ih stvarno obaveže na delovanje u svom interesu. Dokazi su priznanja najviših funkcionera o izuzetno teškom materijalnom položaju radničke klase i nedopustivoj imovinskoj nejednakosti.

Uspostavljanje samoupravljanja u preduzećima je novi oblik organizacije i radničke klase i društvenog života. Dalje održavanje političke strukture preuzete iz klasnog društva, bez mogućnosti povezivanja samoupravnih struktura u smislu odlučujuće političke snage, potire stvarnu snagu samoupravljanja. To predstavlja slabost samoupravljanja, jer nije u stvarnoj društvenoj moći da se poduzimaju promene kojima bi se mogli uspostavljati humani odnosi. Drugi problem u vezi s uspostavljanjem društvenog vlasništva tiče se podele rada. Marks je savršeno ubedljivo dokazao da su rad i podela rada suština privatnog vlasništva. Prema tome, da bi se stvarno ukinulo privatno vlasništvo, mora se ukinuti rad i podela rada. Ili se mora uspostaviti onaj humani odnos koji znači da se obavlja društveno korisna delatnost da bi se ispunila lična potreba za delatnošću. Ukinuti podelu rada, međutim, znači bar toliko, da se stvore društveni uslovi za svestran razvitak ličnosti, odakle bi proistekla mogućnost biranja i izmenjivanja posla, simultano sudelovanje u poslovima za koje postoje interesovanje. U tom pitanju, više nego u bilo kom drugom, samoupravljanje iskazuje svoju snagu, i to time što izaziva i osigurava kretanje ka postepenom ukidanju podela rada. Čak i ako se ne prostire dalje od preduzeća,

Tu se, pre svega, sudelovanjem u samoupravljanju sudeluje u još jednoj aktivnosti, naime, pretpostavka učešća u samoupravljanju je obavljanje neke (radne) aktivnosti. Dve aktivnosti su povezane u jednoj, i svakoj ličnosti. Ta činjenica menja nešto i u odnosu prema radu; to nije samo rad kao uslov života, tu je u rad ukomponovan delić potrebe za radom radi ispoljavanja života. Ličnost se tako svestranije razvija: po svom karakteru, samoupravna aktivnost je intelektualna, ona stimulira na povećanje fonda znanja i obaveštenosti o veoma različitim sadržajima.

dalje, na samoupravnoj aktivnosti susreću se ljudi različite kulture na istom poslu. Interakcija je svakodnevna i naglašena. Pregrada između nosilaca raznih vrsta radova tim je povučena, pa se smanjuje distanca među njima, makar psihološki, što na jednom koloseku potire značaj različitog vrednovanja pojedinih radova. Faktički, to je obezvređivanje posledica podele rada, a time i same podele rada.

Unutar preduzeća samoupravnom aktivnošću odlučuje se o rasporedu na radna mesta, pa se neka mogu birati i menjati. To je značajno, s obzirom na činjenicu da se samoupravno odlučuje o odvajanju sredstava za obrazovanje, formiranje škola u preduzeću, naučnih instituta i sl. Do unazad dve-tri godine gotovo da je svaki pojedinac mogao dobiti stipendiju ili neke druge beneficije da se školuje. U samoj činjenici samoupravnog odlučivanja o svim tim pitanjima unekoliko je sadržana negacija podele rada: vrsta rada može da se menja vlastitom voljom, a uz podršku društva — učesnika samoupravne aktivnosti.

retpostavi li se sada da je samoupravljanje uspostavljeno i na višim nivoima i da, tako organizovan proletarijat kao vladajuća klasa, odlučuje o tim i sličnim pitanjima, uklanjanje podele rada ne bi izgledalo puko maštanje. Jedan bi rezultat pokretao novi problem i tražila bi se rešenja, sve do ukidanja prometne vrednosti proizvoda, raspodele prema potrebama i spajanja sad odeljenih delatnosti, proizvodne, političke i kulturne u jednu ljudsku delatnost. Upravo tako kao što se samoupravljanjem spaja politička i proizvodna (radna) delatnost.

samoupravnim odlukama ljudi rešavaju svoja pitanja, neposredno nastoje da ispune svoje potrebe i interese. Zato se tu, pre svega, polazi od čoveka, njegove potrebe, umesto fetišizirane potrebe nekog procesa, odnosa, sredstva. Fetišizacija ide veoma daleko. Čak je jezik, sredstvo sporazumevanja, prilagođen fetišu ili fetišiziranom odnosu. Mi se borimo za socijalizam, za privrednu reformu, za produktivnost rada, za idejnu čistoću naših pogleda na svet. Mi, borci, treba da služimo onom za šta se borimo, a mi, borci, povelj smo borbu radi sebe, radi naših potreba. Ali, ne govorimo da se borimo za sebe, već za, npr., produktivnost rada, pa tom sredstvu služimo, ono nas može uzdići i uniziti, zbog njega možemo biti lišeni slobode, a možemo postati i heroji. Tako, važno je da se proizvede, što bolje, što više, što jeftinije, makar se značajan deo tih proizvoda uništio i ostao neupotrebljen — kao što se

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

često i dešava — i mada bezbroj ljudi ima čak egzistencijalnu potrebu za onim proizvodima koji će propasti. Ekonomija „vlada ljudima, ona je samosvrha, priznaje joj se samostalna egzistencija, štaviše, priznaje se dominacija egzistencije nj. v. ekonomiji nad egzistencijom ljudi. Moćne proizvodne snage, tj. ekonomija proizvodi su ljudi i zato treba da budu njihova moć i njima podređena. U datom odnosu, upravo je suprotno: čovek je sredstvo. Čak su njegove prirodne sposobnosti samo funkcija ekonomije. One se organizovano razvijaju ne prema meri sposobnosti, već prema potrebi ekonomije. Svi se mi, npr., školujemo i obrazujemo do neke mere i jednostrano kako bi bili korisni ekonomiji. Danas se i zabavljamo i odmaramo i pravimo slike, poeziju, itd. ili živimo, da bi ekonomija mogla da se razvija.

Po zvaničnim izjavama, Brižit Bardo je svojim šarmom, svojom lepotom i popularnošću značajno doprinela francuskoj ekonomiji. Svaki čovek oseća taj izokrenuti odnos i kad ne zna da ga objasni. Tu svoju otrgnutu moć ljudi mogu obuzdati jedino svojom kolektivnom, društvenom voljom, izraženom u samoupravljanju. Samoupravljanje je samoupravljanje i po formi i po sadržaju ako je opšte — društveno. Svi drugi oblici i svi drugi sadržaji samo su parcijalni. U stanju u kakvom je društvo ovog stoleća svaka parcijalnost, izuzev radničke klase, nastoji da ostane parcijalnost takva kakva jeste ako ne može još nešto da „ušićari“. I u tom cilju gospodstvo ekonomije, čija je najveća žrtva radnička klasa, pogoduje svakoj parcijalnosti više nego vlast radničke klase, odnosno samoupravljanje. Intelektualci su parcijalnost, društveno su potrebni, uvaženi i povlašćeni, pa ipak su sredstvo ekonomije. Mada sredstvo ekonomije, oni su ipak relevantna posebnost, samoupravljanjem oni postepeno prestaju biti posebnost, ali i sredstvo. I zato, ukoliko parcijalnosti prestaju egzistirati kao parcijalnosti, utoliko prestaju biti sredstva, prvo jedne drugima, a zatim, i tako, ekonomiji. To je uopšte suštinski smisao samoupravljanja.

Taj smisao se već ispunjava praksom samoupravljanja unutar preduzeća. Pokazano je da je slabost samoupravljanja što mu domet ne ide izvan preduzeća. Zato tok ispunjavanja suštinskog smisla samoupravljanja, utegnut u parcijalnost preduzeća, ne može dovesti do ukidanja rada, imperije ekonomije niti do ukidanja podele rada, stalne egzistencije raznih socijalnih posebnosti. Za praksu samoupravljanja u ovom trenutku značajno je to da automatski, samim funkcionisanjem proizvodi konkretna pozitivna dejstva o kojima je bilo reči. Znači, iz samog samoupravljanja izbijaju spontano činjenice koje su negde slične ranijih odnosa. Zadržavanje samoupravljanja na nivou preduzeća, istina, ne uspostavlja automatski, već samo posredno nove odnose, više kao pripremu, ali negira ranije odnose na automatski način. A to je dokaz da proces ostvarenja samoupravljanja teče. To nije za potcenjivanje, Neuporedivo više moglo bi se postići u ovom trenutku kad bi se samoupravljanje proširilo izvan preduzeća. Međutim, m

dijalektički gledano, činjenica da proces samoupravljanja teče, pruža nadu da će se proširiti. Održavanje tog procesa je značajna snaga samoupravljanja.

) Kao što je naznačeno, izvor slabosti samoupravljanja može biti kompromisno srastanje samoupravnog i nesamoupravnog. Upravo je istaknuta tačka na kojoj može da dođe do zaokreta u pogledu razvoja samoupravljanja. Tačnije, razvoj ne mora ići u pravcu proširenja samoupravljanja. Umesto da se prenosi dalje od preduzeća, samoupravljanje se može zaustaviti na nivou preduzeća, a na višim nivoima mogu da se primene neki oblici struktura demokratskih političkih sistema i da se uskladi samoupravljanje u preduzeću sa nesamoupravljanjem van preduzeća. Ako preduzeća, bolnice, škole, itd. ostanu priznate samostalne samoupravne celine, priznaje im se posebnost i posebni interes. Ti se interesi moraju usklađivati, miriti na višem nivou. Taj centar mora biti autoritativan, faktički, to mora biti vlast, tj. organizovano i legalizovano nasilje. Ili se ti interesi mogu izravnavati objektivistički, zakonom po nudi i tražnji, delovanjem tržišta. S jedne strane, pomoću vlasti, izražavaće se socijalni determinizam, a s druge, pomoću tržišta, determinizam stihije, ukupno, stihijom determinizamâ. Zaposleni u jednom preduzeću itd. imaju zajednički interes, pre svega, zasnovan na potrebi odbrane od dejstva spoljnih sila. Zato mogu postići visok stepen udruženosti i samoupravne organizovanosti.

ast će se, nolens—volens, truditi da svaki parcijalni interes bude maksimalno zadovoljen, služeći se taktikom „ravnoteže snaga”. Doći će do punog izražaja konkurencija ili pluralizam interesa, od kojih će sad ovaj, sad onaj, uspeti da se afirmiše. Ali, kako je već više puta naglašeno, pluralizam interesa stoji nasuprot čovekovom interesu, jer je određen odnos, proizveden od ljudi, ali emancipovan od njih i transformiran u silu nad njima. Uostalom, takve su tendencije u nas već evidentne. Mnogi drže da su one prevladale, mada se protiv takvog mišljenja mogu izneti ozbiljni prigovori. Jasno je toliko da se društvene snage dele oko dileme proširenja samoupravljanja ili kompromisa između samoupravnog i nesamoupravnog, da je posredi ozbiljan sukob vrednosnih sistema.

ndencija srastanja samoupravnog i nesamoupravnog ogleda se u isključivom objašnjenju samoupravljanja kao neposredne demokratije, odnosno neposrednog učešća svakog pojedinca u procesu odlučivanja na svim nivoima i po svim pitanjima. Lansirana je čak parola da građani treba da kreiraju spoljnu politiku, mada se zna da se građani, npr., o diplomatskim pregovorima, informišu telefonski: vođeni su razgovori o ratu u Vijetnamu i sl. Šta je sadržaj predmeta razgovora ostaje van domašaja saznanja građana. Kako bez tog minimuma može i da se pomisli da je moguće razumeti spoljnopolitičke događaje, a ne kreirati politiku?

lučivanje je važan događaj, ali je već svakom poznato da se može sudelovati u odlučivanju, a da donesena odluka bude nametnuta volja manjine, da uopšte ne izražava interes

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

onih koji odlučuju. Na žalost i samoupravljanje pruža takve primere. Odlukama radničkih saveta, kojim obavezno prethode javne diskusije celog kolektiva, gde, dakle, svaki pojedinac može da iznese svoje mišljenje, stav i predlog, a radnički savet mora sve te diskusije da razmotri i odgovori na njih zaključkom, uvedene su razlike u primanjima koje većina ne odobrava i protiv kojih se buni. Čak ni većina članova radničkog saveta nije saglasna s odlukom koju je donela. Uz to, takva je odluka suprotna programskim načelima, ciljevima koje je većina prihvatila. Zatim, ima mnogo pitanja o kojima se ne donose nikakve odluke, mada ih većina traži. Ili nema koristi ako se donese odluka referendumom, a izostane njeno izvršenje, itd. Iz toga se može zaključiti dvoje: prvo, više se samoupravlja ako se ne sudeluje neposredno u odlučivanju, donošenju konkretnih, najčešće tehničkih odluka, pod pretpostavkom da postoje tako uređeni odnosi da se izvan utvrđenih programskih principa i ciljeva koji proizlaze iz same suštine samoupravljanja — totaliteta humanih vrednosti — ne može doneti odluka. I, drugo, da postoji osigurana mogućnost da svako može inicirati rešenje nekog problema, da to proističe već odatle što se problem javno izrekne, kao i za slučaj da konkretna odluka ne izražava, ili se tako ceni, interese samoupravljača, da oni mogu da zahtevaju i da bez osobitih teškoća izdejsvuju promenu odluke. Tako bi se ispoljila stvarna snaga samoupravljanja. Pojedinac stvarno nesamoupravlja ako, koristeći se svojim samoupravnim pravom stalne govori, zalažući se za ostvarenje humanih odnosa, a odluke idu protiv toga, odluke kojima se mora pokoravati i koje se ne mogu menjati. To je sistem formalne demokratije koja čovekovu participaciju u određivanju uslova egzistencije formalizuje u izricanje neautoritativnog i neobavezujućeg mišljenja.

Ta je tendencija najsnažnije ispoljena uvođenjem radnih jedinica unutar preduzeća. Tako baš svaki pojedinac ima mogućnosti da glasa i donosi odluku, ali o pitanjima tako malog dometa da ona gotovo ništa ne utiču ni na uslove rada, a pogotovo ne na uslove života. Posledica toga je da su interesi još više parcelisani, a značenje je istaknuto i bilo bi ga suviše ponavljati. Radne jedinice, odnosno zborovi radnika, uprkos tome, nisu loša zamisao, ali samo kao oblik komuniciranja samoupravljača, prvenstveno radi davanja imperativnog mandata, iniciranja novih pitanja za rešavanje, ocene donesene odluke i t. sl. s pravom brzog oduzimanja mandata i za najmanju povredu sadržaja samoupravljanja, tj. ostvarivanja humanih vrednosti. I ta bi se samoupravna prava trebala odnositi na sve nivoe samoupravljanja.

Koncept koji se primenjuje u praksi je jednim delom samoupravnim, a drugim, nesamoupravnim. Po svemu onom što je nastalo u našem društvu, kao što su privredni, politički i društveni problemi, može se videti da se iz samoupravnih oblika nije razvio samoupravni sadržaj. Neki su skloni da to uzmu kao posledicu samoupravljanja, njegove ra-

zudenosti, prerezvijenosti. Koliko su takva objašnjenja netačna, suviše je dokazivati. Zbog nekoherentnosti i nerazvijenosti samoupravljanja nastaju, i nastajace takvi problemi, i ako se na njih bude društveno reagovalo, utoliko će biti bolje, kao što će se odmah videti.

) Govori se o sistemu samoupravljanja. Čak, borba za unapređenje sistema samoupravljanja postaje sastavni deo političke aktivnosti. I u naučnoj i u stručnoj literaturi raspravlja se o sistemu samoupravljanja. Sistem je pojam koji logički ne može da obuhvati samoupravljanje, pa je, pojam „sistem samoupravljanja” kontradikcija. Moguće je da do upotrebe pojma „sistem samoupravljanja” dolazi zbog neuvažavanja običnog i prihvaćenog značenja pojma sistem, zbog oskudnosti jezika da se izrazi jedno drugo značenje, zbog olake upotrebe reči bez dovoljno promišljanja u jednoj prigodnoj situaciji, odakle je, opet, nepromišljeno upotreba te reči odmah prihvaćena i proširena. U tom slučaju, na korišćenje pojma sistem prigovori bi bili formalno-terminološke prirode. U praksi ne bi bilo moguće utvrditi tendencije nastajanja sistema, pa bi i rasprava o tome bila izlišna.

ni se, ipak, da je do upotrebe pojma „sistem samoupravljanja” došlo iz potrebe da se izrazi tendencija nastajanja sistema u praksi samoupravljanja. Šta ta tendencija stvarno znači i zašto ona izražava slabost samoupravljanja? Najopštije rečeno, tendencija nastajanja sistema samoupravljanja znači tendenciju negacije samoupravljanja. Iz više razloga. Prvo, sistem podrazumeva da postoji određena horizontalna i vertikalna struktura gde svaki deo predstavlja svojevrsnu celinu s određenim funkcijama i odnose između delova koji su ustaljeni, čvrsti, propisani. Samoupravljanje, naprotiv, pretpostavlja da se i delovi i celine slobodno obrazuju, da se odnosi pojavljuju kao sagledavanje potrebe da se nešto sporazumno reši, da nastaju iz neposredne potrebe međusobnog dogovaranja o životnim pitanjima bez nekih shema i kalupa, da strukture nisu čvrste, već fleksibilne, da među njima ne postoje, kao u slučaju sistema, nikakvi odnosi podređenosti i nadređenosti, zbog čega, nema pravila koja će diktirati rešenja, same društvene potrebe diktiraju za konkretni slučaj pravila koja svi po sporazumu prihvataju i poštuju.

Stoga, u praksi samoupravljanja svaka i najmanja samoupravna ćelija ima pravila (statuti, pravilnici) po kojim samoupravlja. Pravila se mogu menjati po određenoj proceduri na relativno jednostavan način, ali izmene zahtevaju vremena. Ako jedna samoupravna ćelija utvrdi da li jedno rešenje odgovara potrebama, mora utvrditi da li je to rešenje u skladu s pravilima — unapred propisanim odnosima. Ako nije, onda ili mora tražiti rešenje koje će biti u skladu s pravilima ili mora odložiti donošenje rešenja dok ne izmeni pravila. Takođe su unapred propisani i njeni odnosi s drugim samoupravnim strukturama. Stoga ona mora utvrditi nije li nađeno rešenje koje odgovara potrebama samoupravljača u suprotnosti s pravilima viših struktura, i to ne samo da ne remeti odnose saradnje

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

već da ne remeti pravilo kao takvo (npr., samoupravljanje u radnoj jedinici i statut radne organizacije, samoupravljanje radničkog saveta i zakoni). Koliko je to ozbiljna tendencija, može se zaključiti po broju pravnih normi. Statistika kaže da se u produkciji pravnih normi nalazimo na prvom mestu u svetu. Istina, to je unekoliko i protutendencija, pošto jedno pravilo menja drugo iz potrebe da se nove situacije adekvatnije regulišu. Ali, ako se samoupravlja na osnovi utvrđenih pravila, pitanje je da li se uopšte samoupravlja. Staviše, uporedi li se jedan statut sa zakonom, videće se da je polovina odredbi prepisana iz zakona, mada je statut čin samoupravljanja, a zakon čin nadređenog organa državne vlasti.

Drugo, ako sistem predviđa određene strukture, predviđa i određene uloge pojedinaca i grupa koje su trajne i različito vrednovane. Samoupravljanje znači da su svi angažovani, da svi sudeluju, da su uloge, mada različite, ipak jednako vredne, da su podložne promenama ne po isteku vremenski određenog mandata, već po sadržaju, naime, da će uloga predstavljanja zavisiti od interesa i poznavanja određene materije i sl. Odatle ne izrasta struktura kao fiksiran oblik, obavezan, trajan. Ako samoupravljanje treba da postane sistem, onda se već ide za utvrđivanjem struktura koje će vremenom postajati sve kruće itd. Po čemu bi se tad samoupravljanje razlikovalo od demokratije, osim po tome što bi se neke strukture nazivale samoupravnim, a njihovo delovanje samoupravljanjem?

Treće, to dvoje predstavlja, ako bi se tako primetilo u praksi, institucije, institucionalizovani sistem odnosa, određeno, utvrđeno mesto i ulogu datih posebnosti koje bi dugo kao takve imale da postoje i čije bi se postojanje na svaki način štitilo. Praktično, promene bi bile osujećene. I to je ono što je za samoupravljanje najporaznije, odnosno što je inkompatibilno samoupravljanju. Nije reč da li trenutno skupština ili mesna zajednica, odbor, veće, savet, veliki broj zakona, itd. treba ili ne treba, već da li će se moći bez socijalnih potresa odstranjivati kad ne budu u saglasnosti s društvenim potrebama. Sistem je sve ono što u datom času postoji i što, po logici sistema, ima da bude obogotvoreno u smislu večnosti. Praksa samoupravljanja ima i tu ulogu da temeljito razruši preuzete institucije, a uspostavi nove društvene odnose i organizaciju. Ako se učvršćuje sistem, onda se uzima da ono što je izniklo kao novo i ono što se preuzelo kao staro treba da bude sačuvano, a ne da se novo, samoupravno razvija, a staro odbacuje, pa i ono što je ustanovljeno pod datim uslovima kao novo, ali je praksom prevaziđeno.

U jednom posebnom smislu, sistem podrazumeva određeni odnos pojedinca prema datim institucijama sistema i samom sistemu, verovanje da je dati sistem najbolji moguć, saglasnost i podržavanje tog sistema. U stvari, konformistički stav, psihologiju pomirenosti, poslušnosti, podređenosti, pasivnosti. Samoupravljanje pretpostavlja sasvim suprotnu psihologiju, uverenje da se svaki odnos, svaka institucija može učiniti boljom, prikladnijom i ak-

tivan stav prema traženju tog boljeg, jer se samoupravljanje. Samoupravljanje ne može imati razvojnu perspektivu, što je neophodno, jer je, u celini uzevši, neimar novih društvenih odnosa i vrednosti, ako se ljudi prema samoupravljanju budu odnosili konformistički, nekritički, kao posmatrači, a ne kao graditelji. Ne bi se moglo prihvatiti da bilo koji konkretni oblik samoupravljanja u pogledu pokretanja inicijative i sl. ima prednost pred drugim ili čak pojedincem. Ali to ne znači da se pledira za anarhiju. Inicijativa je osnova za razmatranje. Ako samoupravljači ne mogu da procene i predvide sve dobre ili loše strane inicijative, potražiće stručna i naučna mišljenja, i kao savremene vlade u svetu uopšte, na osnovi njih naći će najadekvatnije rešenje.

U ČEMU SU
SNAGA I SLABOST
SAMOUPRAVLJANJA

kratko, samoupravljanje se ne bi smelo zatvoriti u sistem da ne dođe do zaustavljanja procesa kojim ono treba da uspostavi sasvim različite društvene odnose. Ukoliko se samoupravljanje bude formiralo kao sistem, tu ulogu neće moći izvršiti. Danas je već očigledno da u praksi egzistiraju različiti organi, organizacije koji su nepotrebni, ne vrše nikakvu specifičnu društvenu ulogu, a poneki dupliraju sadržaj svog rada i otežavaju delovanje samoupravljanja. Društveno se reaguje na to stanje stalnim reorganizacijama, ali se njima ne ide do kraja i ne dolazi do rešenja, što je snažna potvrda tendencija uspostavljanja sistema kao protuteže odvijanju procesa samoupravljanja da bi se ostvarilo samoupravljanje.

Samoupravljanje je kreiranje, stalni proces kolektivnog stvaranja novog. On je započeo i traje u društvu u kome postoje velike razlike između ljudi. Dok su jedni nepismeni, polupismeni itd., drugi su obrazovani, upoznati itd. Po tom se kriteriju uglavnom obavljaju razne vrste radova. Vršeci određeni rad, i dalje se razvijaju sposobnosti u granicama koje daje sama vrsta rada. Tako će zidar postajati sve bolji zidar, rukovodilac -- sve bolji rukovodilac, novinar -- sve bolji novinar itd. Samoupravljanje zahteva da se takav odnos promeni, da čovek ne bude pripremljen i sposoban samo za jednu vrstu rada, za razvijanje samo u jednom pravcu. To znači, kad se pristupi praktičnom prosleđivanju, da intelektualci treba da čine sve što je moguće da sve veći broj ljudi postane intelektualcima, sve dok ne postanu svi. Ali to istovremeno znači da intelektualci tad prestaju postojati kao intelektualci, posebna grupa koja je zbog posebnosti i svojih osobina bila i društveno privilegovana. Isto je i s političarima. I oni treba da učine sve da svi postanu političari, a oni to prestanu biti. I ta delatnost, a naročito hijerarhijski više funkcije, uživa priznati društveni privilegij koji se gubi. Prilično je utopistički očekivati da će bez stanovite društvene prinude ove i druge posebnosti činiti što je potrebno da se prestanu razlikovati od drugih.

1531

Samoupravljanje je izvestan oblik socijalne prinude da se posebnosti prilagode novim društvenim potrebama i zahtevima za jednakošću. Reakcije na tu prinudu, uslovno rečeno, odražavaju skriveno suprotstavljanje, površno, for-

"SLOBODA"

malističko činjenje, faktički prikriveno nečinjenje potrebnog. Otud sporost u radu, samoupravne odluke se teško sprovode, zaboravlja se na njih, i o istoj stvari odlučuje po nekoliko puta. Prenošnje znanja je takođe usporeno, iskrsavaju nerazumljive pojave. Na primer nedostatak kapaciteta za niže obrazovanje i širenje kapaciteta za više, što je dobro, ali pod uslovom da su dovoljni kapaciteti za niže obrazovanje. Ili dosta nesavremena, neinventivna, šablonska, formalizovana i neinteresantna nastava s mnogo dogmatizma itd. u svim oblicima obrazovanja. Osuda svake kreativnosti unutar svake privilegovane grupe, utvrđivanje grupnih pravila ponašanja koja povlađuju osrednjost, osuđuju zalaganje, napore itd. Sve se to reflektuje, s jedne strane, na opšti društveni razvitak, a s druge, na razvoj samoupravljanja.

Savladavanjem navedenih izvora slabosti samoupravljanja razvije se njegova snaga. Snaga samoupravljanja leži u činjenici da je ono uvedeno, da je proces pokrenut, čime su date mnogobrojne verbalne proklamacije, tako privlačne za društvo, da bi se moglo pretpostaviti da se neće naći društvene snage i sredstva da se verbalno učini realnim. Uostalom, vidljivo je da se odnosi snaga menjaju i da samoupravljanje osvaja poziciju za pozicijom.

Snaga mu je i u tome što je samim svojim postojanjem dovelo do oštre konfrontacije snaga i odnosa. Konfrontacija vodi progresu. Bez samoupravljanja takva konfrontacija ne bi mogla uslediti, i zavisno od toga, stalno iznositi nove, naprednije zahteve.

Snaga mu je i u tome što i same reči, i u početku, najviše reči, bude ljude i podižu njihovu svest, interesovanje, aktivnost, a odatle dolazi do gomilanja društvenog potencijala koji ideju i ideal pretvara u realnost.

dr jovan
arandelović

**KRITIKA
PRAKSE**

judi su oduvek verovali u izuzetnu moć prakse. Poučeni iskustvom, čovek obično ostaje nepoverljiv prema onome što ljudi misle i kazuju o sebi, o drugima, o svetu u kojem žive i deluju. Tek se u praksi pokazuje i otkriva stvarni smisao njihovih verovanja i ubeđenja, tek ona donosi istinu o njima. Ona, dakle, uklanja sumnju, ali, isto tako, ona je i obnavlja dajući joj ljudsko značenje, čineći je osnovanom. U stvari, iz takve sumnje, koja nije sumnjičavost, nego potreba da se čovek uveri, da postane siguran, i nastaje kritika kao napor da se sumnja ukloni ili da se produbi i učini racionalnom.

I

dno je, međutim, shvatati izuzetnu snagu prakse, a drugo je idealizovati njene mogućnosti, učiniti je neprikosnovenom. Takva idolatrija prirodno dovodi do oštrog podvajanja i suprotstavljanja prakse ideji, teoriji, ljudskim vrednostima, odnosno do toga da joj se one podređuju, da se odriče svaka njihova samostalnost. Time se u korenu uništava mogućnost kritike prakse, sem ako se ova ne shvati kao uboga apologija u kojoj se ogleda i postaje vidna onostranost, svetost same prakse. Ako se, međutim, pođe od uviđanja da praksa ne nastaje nezavisno od ideje koja osmišljava i čini temelj ljudske akcije, onda postaje shvatljivo da je apologija prakse, u stvari, apologija određene, izabrane ideje. Idolatrija prakse je oblik u kojem se prihvaćena ideja zatvara prema kri-

tici, u kojem se osujećuje mogućnost da se takva ideja vrednuje sa stanovišta neke druge ideje, da se, dakle, dopusti njihova međusobna borba. Takvo zatvaranje ideje pozivanjem na praksu koja njenom realizacijom nastaje ili, što je najčešće, na praksu koja će tek biti ostvarena, nužnim načinom rađa sumnju, nepoverenje, koje je utoliko veće ukoliko je „zaštićena“ ideje od kritike snažnija. Kad se odbrana jedne zamisli počne oslanjati na pretnje i zastrašivanja onih koji traže njeno kritičko osmišljavanje, onda je obično reč o zamisli u čiju vrednost više nisu ubeđeni ni njeni kreatori. U takvoj zamisli ljudi obično vide pravi ili jedini smisao svih svojih nevolja. Naravno, oni ne moraju uvek ili u potpunosti biti u pravu, ali ovde i nije reč o tome, već o načinu na koji se ljudi postavljaju prema idejama za čiju odbranu mogu biti upotrebljena „sva sredstva“, uključujući i nasilje.

U svom osnovnom vidu, apologetsko poimanje prakse ili ideje čijim se ostvarivanjem ona uobličava temelji se na uverenju da se njihova vrednost može određivati tek na osnovu onog što će se pokazati u budućnosti, dakle, tek na osnovu budućeg izgleda prakse.

Ovakvo stanovište postaje mračnjačko ako ono znači da se jedino po budućoj praksi može suditi o postojećem. Jer, ako se o postojećem može govoriti jedino na temelju onog što je nepoznato, onda je očigledno da se o njemu može jedino ćutati. To je obično i slučaj, s tom razlikom što ćutanje nije mogućnost, nego ono što se mora ili što je obaveza „odgovorne“ ličnosti. Ovakva odbrana postojećeg traži oslonac ne u razumu, već u veri, a budućnost će pokazati ono u šta su jedino kreatori postojećeg ubeđeni — naime, to da su oni sami nepogrešivi proroci. To je ona situacija u kojoj se ideja, čijim ostvarivanjem počinje život postojećeg, brani „svim sredstvima“, dakle, svim drugim osim onim koja su primerena ili uglavnom drugim, a najmanje onim koja mogu ideju učiniti uverljivom.

Međutim, buduća praksa ima ovakvu moć uglavnom onda kad se procenjuje istinitost ideje. U nauci, samo ostvarivanje jedne pretpostavke je potvrda njene valjanosti. Ali, na sreću, ostvarljivost zamisli nije uvek i nije u svim oblastima ljudske aktivnosti merilo vrednosti. Brutalnost određene ideologije, npr., nije nikakva zapreka njenom oživotvorenju. Apologetsko tumačenje prakse univerzalizuje njenu moć, bez obzira na to da li je reč o istinitosti ili o ljudskoj, moralnoj vrednosti ideje.

Prostor za apologetsko, konformističko tumačenje ne ostavlja samo apsolutizovanje značaja buduće prakse, nego, na sličan način, i ostajanje samo na minulosti ili samo na sadašnjoj ili aktualnoj praksi. Naravno, time se pokazuje ne da je praksa nepouz-

dan oslonac, nego da razaranje prakse, s obzirom na njeno vremensko pojavljivanje, i apsolutizovane moći na takav način istrgnutih delova ne dovodi ni do čega. Tek dijalektički shvaćena praksa kao ljudsko delovanje koje ima svoj koren i svoje trajanje može biti pouzdan oslonac vrednovanja.

II

KRITIKA PRAKSE

Licemerstvo apologete ogleda se u tome što on ne odriče svaki smisao destruktivne kritike. Ovu svoju osobenost kritika gubi samo u onom slučaju u kojem apologeta govori o praksi koju on bezobzirno, bestidno, bez ikakve mere brani. Svaka druga praksa, svako drugo postojeće postaje predmet njegove bezobzirne, nemilosrdne kritike. U tom i jedino u tom odnosu apologeta shvata kritiku u onom duhu u kojem je Marks shvatao kritiku kao takvu. Ako, dakle, čak i apologeta ne odriče svaku mogućnost kritike prakse, onda to pokazuje da se ne vredi baviti njime, nego, naprotiv, prirodom same kritike prakse.

Može izgledati da u ovom odnosu apologeta shvata kritiku u onom duhu u kojem je Marks shvatao kritiku kao takvu. Međutim, ovo tumačenje je vrlo daleko ne samo od Marksovog već, uopšte, od svakog valjanog shvatanja kritike. Nihilistička, na sličan način, kao i apologetska „kritika” lišene su onog što čini dušu svake prave kritike — naime, to nisu oblici raspravljanja. Istina i, uopšte, vrednost nije nešto što treba naći, otkriti, do čega raspravljanjem treba dospeti, nego, naprotiv, nešto što se „kritikom” naprosto pokazuje.

Ilo da otkriva vrednosti u onome što je predmet njenog bavljenja ili da se prema njemu odnosi negativno, pokazujući njegove ograničenosti, kritika je svagda raspravljanje o onome što je dostignuto. Naravno, to ne znači da je svako raspravljanje ujedno i kritika. Iako je neopravdano svako oštro podvajanje ovih aktivnosti, ipak se može reći da je kritika tek ono raspravljanje koje je jasno i prevashodno usmereno na procenu vrednosti. U takvom raspravljanju koje je kritika, procena se ne ostvaruje implicitno i samo uzgred, nego je ona pravi i neposredan cilj ispitivanja. S druge strane, raspravljanje se prirodno nameće onda kad među sagovornicima postoji neslaganje ili kad se pokaže da jedna zamisao izražava prosto jedno moguće stanovište. Za razliku od kritike, cilj raspravljanja ostvaruje se uklanjanjem neslaganja, postizanjem jedinstva, a ne prosto utvrđivanjem razlika, otkrivanjem teškoća, iznošenjem prigovora.

Ove razlike znatno umanjuju mogućnosti da kritika postane dijalektička. To se u najvećoj meri odnosi na onu kritiku koja završava u produbljivanju razlika, koja je bitno destruktivna i, posebno, na onu koja se nihilistički odnosi prema predmetu procene. U stvari, takva kritika ostaje — kao na rezultatu — na onome od čega raspravljavanje počinje pa je ona, u tom smislu, ostala izvan okvira u kojima dijalektika može naći sebe, u kojima se ona može ostvariti. Ali bilo bi neosnovano pretpostaviti da se dijalektikom može nazvati ona kritika u kojoj otkrivanje razlika ustupa mesto slaganju, u kojoj oponent postaje sabesednik u razmeni mišljenja, ili kritika kojom se pokazuje jedinstvo gledišta. Još manje se to može reći za onu kritiku koja je prikrivena apologija. U svim tim slučajevima, slaganje ili jedinstvo nisu rezultat raspravljavanja, nego nešto što kritikom postaje vidno, što se njome jedino izražava. To jedinstvo nije cilj koji treba dostići, nego je ono od samog početka dato pa kritika ima jedino da ga prikaže. I u ovom svom obliku kritika ostaje lišena onih određenja raspravljavanja koja čine mogućim da ona postane dijalektička. Ako destruktivna i, naročito, nihilistička kritika ostaju na onome od čega dijalektičko raspravljavanje počinje, onda se za pozitivnu i, posebno, za apologetsku „kritiku” može reći da polaze od onoga što je u dijalektičkom raspravljanju tek cilj koji treba dostići.

Bitnu osobenost kritike, ukoliko je ona dijalektičko raspravljavanje, čini to što se prema svom predmetu odnosi istorijski, što ga shvata u njegovom razvoju, nastojeći, pri tom, da odredi njegovo mesto u celini tog kretanja i, takođe, da shvati njegove unutrašnje granice, dakle, ono po čemu je taj predmet podložan prevladavanju. Prema Marks-u, kao metod saznanja, dijalektika je u svom racionalnom obliku „po svojoj biti kritička i revolucionarna” jer „u pozitivno razumevanje postojećeg stanja unosi ujedno i razumevanje njegove... nužne propasti; jer svaki postali oblik shvata u toku kretanja, dakle, i po njegovoj prolaznoj strani”.

Dijalektičnost je, u stvari, mogućnost kritike koju ona ostvaruje utoliko ukoliko uzima oblik i osnovna obeležja pravog raspravljavanja, dakle, ukoliko se pomoću nje vrednost predmeta procene određuje njegovim prevladavanjem, odnosno njegovim uključivanjem u jednu širu, obuhvatniju celinu u kojoj se ono pokazuje kao nešto posebno, ograničeno. Tako se dijalektičnost u kritici jednog teorijskog stanovišta postiže raspravljanjem, u kojem se ono protivstavlja suprotnom stanovištu da bi se na taj način, dakle, takvim sukobljavanjem, otkrila njegova nedovoljnost, ali, ujedno, da bi se ono što je u njemu istina shvatilo, održalo i uklopilo u celinu koja je

znanje ili koja se takvom prikazuje samim tim što je postignuta raspravljanjem.

što se u dijalektičkom toku raspravljanja postiže kao rezultat obično se nameće kao znanje, dakle, kao celina ili sistem u kojem je prevladana relativnost i parcijalnost posebnih stanovišta. Međutim, i sam taj rezultat — dakle, to što se dijalektičkim procesom raspravljanja učvršćuje i kristalizuje kao znanje ili kao sistem koji nije samo jedno moguće stanovište ili mnjenje — može se, i pored sve svoje pretenzije da izražava znanje, pojaviti kao stanovište ili kao teza jednog novog dijalektičkog toka raspravljanja.

KRITIKA
PRAKSE

viđanje nerazdvojne veze kritike i raspravljanja omogućava, dakle, odbacivanje apologije i nihilizma kao temelja na kojima često počiva kritika prakse.

III

lidska praksa ili delo koje se pomoću nje uobličava, jesu posredno predmet kritičke procene. Posredovanost kritičkog odnosa prema praktičnoj delatnosti postaje uočljiva ako se obrati pažnja na to da je nužno razlikovati samu praksu od onog što jeste ili što se prikazuje kao znanje o njoj. Kritika se, u stvari, neposredno odnosi na znanje ili na određeno zamišljanje praktične aktivnosti i, tek posredno, na samu tu aktivnost.

uviđanje posredovanosti kritičkog odnosa prema praksi, koje se ponekad gubi iz vida, značajno je jer suočava ovakvo kritičko ispitivanje sa problemom njegove osnovanosti u jednom posebnom smislu. Naime, kritika — ukoliko je valjana — mora pokazati adekvatnost samog zamišljanja prakse što je neposredni predmet procene. Da bi se takva kritika mogla prihvatiti kao valjana nužno je pokazati istinitost zamišljanja same prakse. Bez toga se ne može načiniti opravdan prelaz od analize određenog saznanja o ljudskoj delatnosti na tvrđenje da takva analiza predstavlja kritičku procenu same te delatnosti. Značaj ovog uviđanja postaje razumljiv ako se pomene da se često kritika lažne ili krive svesti o stvarnim društvenim odnosima izjednačava sa kritikom tih odnosa. Takva kritika je, obično, ili glorifikatorska ili nihilistička.

taj način se pokazuje da je osnovni preduslov temeljne kritike određenih praktičnih odnosa istinito saznanje o njima.

IV

erentna ili implicitna i transcendentna kritika nisu postupci koji bi bili primenljivi jedino u procesu teorijskog određivanja vrednosti ideja, stanovišta,

opredeljenja. Naime, to nisu oblici samo teorijske kritike, nego se oba ova kritička postupka mogu, takođe, primeniti i u analizi koja izlazi izvan okvira teorijskog ispitivanja, bilo da se kao predmet kritike javljaju različiti oblici čovekove praktične aktivnosti ili da se ti oblici pojavljuju kao osnova ili uzor kritičke procene. Ovde će biti razmatrane osobenosti svakog od ovih postupaka u onoj njihovoj primeni u kojoj se kao predmet kritičke procene uzimaju određeni oblici praktične delatnosti ili rezultati takve delatnosti.

V

Izrazitim situacijama u kojima se oslanjamo na inherentnu kritiku mogu se označiti one u kojima se sud o vrednosti jedne akcije određenog subjekta nastoji da izvede iz ideja, stavova ili opredeljenja koje on inače prihvata, koje smatra valjanim, odnosno koje sam shvata kao osnovu svoje delatnosti. U ovakvom slučaju, procena se temelji na određivanju sklada između akcije i prihvaćenih principa. Pri tom, ako neko veruje da su principi na kojima se zasniva njegova akcija valjani, onda on može tu akciju smatrati opravdanom jedino ako je ona odista u skladu s tim principima. Drugim rečima, on mora prihvatiti to da je doslednost temelj odbrane njegovog ponašanja. Odbrana prakse može se, međutim, temeljiti samo na rasuđivanju kojim se pokazuje da je ona, s jedne strane, zasnovana na valjanim načelima i, s druge strane, da je u skladu s njima, odnosno da je subjekt ili onaj koji stvara datu praksu dosledan u svojoj akciji, da je veran takvim načelima. Kritika se ne može odvojiti od procene ili vrednosnog suda o prihvaćenim načelima s kojima je ispitivana akcija usklađena.

To znači, da doslednost, sama po sebi, nije dovoljna za kritičku procenu prakse, odnosno samo na osnovu znanja o doslednosti ne može se dati pozitivna procena određenog ponašanja. Ono bez čega ne može biti kritičkog suda o vrednosti ponašanja i, uopšte, ljudske prakse, jeste procena principa s kojima je usaglašena data akcija, principa koje prihvata i ostvaruje određeni subjekt i u odnosu na koje se njegova akcija određuje kao dosledna.

Sklad između prakse i nehumanih, neprihvatljivih principa jeste uporište za osudu prakse. Očigledno je da dosledno ostvarivanje takvih principa ne može voditi humanoj praksi. To imamo u vidu kad upozoravamo da sama doslednost nije dovoljno svedočanstvo za kritičku procenu prakse ili akcije čiji je ona rezultat. Prema tome, doslednost jedne po-

litike ili ideologije ne mora da bude svedočanstvo o njihovoj vrednosti. Bitno je pitanje kakva je priroda onih principa prema kojima se takva politika ocenjuje kao dosledna.

KRITIKA
PRAKSE

S druge strane, samo znanje da je određena praksa rezultat akcije u kojoj se ispoljava nedoslednost njenog subjekta, ne može biti dovoljno za kritičku procenu takve prakse. Jer, i u ovom slučaju, za kritičku procenu prakse od bitnog je značaja vrednosni sud o principima u odnosu na koje se data akcija određuje kao nedosledna. To postaje razumljivo ako se obrati pažnja na činjenicu da mi manje osuđujemo onoga koji je nedosledan kad izbegava da istrebljuje Jevreje — iako mu to nalažu principi koje prihvata — nego onoga koji ostaje dosledan takvim principima.

Ova ukazivanja usmerena su na to da pokažu granice inherentne kritike ukoliko se ona primenjuje pri određivanju vrednosti ljudske prakse. Međutim, bilo bi pogrešno ako bi se pretpostavilo da samo znanje o doslednosti nema nikakvu samostalnu vrednost nezavisno od principa u odnosu na koje se nečija praksa ili ponašanje ocenjuju kao dosledni ili nedosledni. Naime, takvo znanje je samo po sebi dovoljno za kritički sud o integritetu jedne ličnosti. Ako je reč o nedoslednoj ličnosti, onda kritika počiva na zahtevu da ponašanje, odnosno praksa budu usaglašeni ili saobraženi valjanim principima koje ta ličnost prihvata ili, s druge strane, na zahtevu da se sami principi usklade sa humanom praksom. Međutim, sama doslednost nema takvu snagu, naime, znanje da je neko dosledan ne poseduje onu dovoljnost za kritičko procenjivanje njegove ličnosti kakvu ima znanje o njegovoj nedoslednosti. U tom i samo u tom smislu može se reći da je logički neodrživo braniti doslednost kao takvu, odnosno verovati da je ona po sebi vrednost. Pohvala doslednosti — kad je reč o ljudskim praktičnim akcijama — moguća je samo pod uslovom da se ona, dakle pohvala, ujedno proteže i na principe u odnosu na koje se nečije delovanje ocenjuje kao dosledno.

VI

Ono što je rečeno o inherentnoj kritici individualne ljudske prakse, može se primeniti i na njene složene oblike kao što su stvaranje i razvijanje različitih vidova društvenog života. U ovoj sferi, kao rezultat kritike može se pojaviti uviđanje da se u ispitivanoj zajednici ne ostvaruju dosledno ili da se uopšte ne ostvaruju — u praksi društvenih odnosa — oni principi koji se obično nazivaju vladajućim, odno-

sno principi koji su oficijelno proklamovani. Otkrivanje nesklada ili protivrečnosti između vladajuće svesti i društvene prakse uvek je — empirijski uzeto, iako ne i nužnim načinom — osnova za kritiku takve svesti kao ideologije ili kao lažne, iluzorne svesti o stvarnim odnosima u društvu. U ovakvim slučajevima ima smisla govoriti o praksi kao kriterijumu istinitosti društvene svesti. Naime, praksa je uporište za odgovor na pitanje u kojoj meri su proklamovana načela jednog društvenog pokreta ostvarena, odnosno ona omogućava demistifikovanje ideološke svesti.

Ovakav cilj ostvaruje se tako što se ispitivanjem postojeće, istorijski nastale prakse izdvajaju principi na kojima ona stvarno počiva. Suočavanje takvih istinskih ili pravih principa sa proklamovanim načelima omogućava da se otkrije ideološki karakter vladajuće društvene svesti. U ovom slučaju, praksa je uporište inherentne kritike — ona nije idealni uzor procene, ona nije ili ne mora biti prihvaćena kao istinski ljudska praksa. Naprotiv, ona može biti podvrgnuta kritici. U stvari, ona je obično i pravi cilj kritike ukoliko je ova radikalna. Međutim, kritika je inherentna ako pokazuje da postojeća praksa nije u skladu s vladajućom ideologijom. Dakle, takva ideologija pojavljuje se kao uzor procene društvene prakse, kao osnova za tvđenje da praksa nije na nivou proklamovanih principa.

Prema tome, ne samo da se na temelju prakse može otkriti ideološki karakter društvene svesti već je, takođe, moguće da sama ta svest posluži kao uporište inherentne kritike postojeće društvene prakse. U ovom drugom odnosu, praksa se ne pojavljuje kao kriterijum za procenu vrednosti ideja; naprotiv, same ideje postaju mera vrednosti prakse. U tom odnosu, u kojem je praksa predmet kritike, sva moć i dostojanstvo prvenstva pripada idealizovanoj društvenoj svesti, od koje se polazi u oceni vrednosti stvarnih društvenih odnosa. Ono što pri tom ima izuzetan značaj — a što često ostaje samo prećutno pretpostavljeno — jeste to, da je ideologija u neuporedivo većem skladu sa stvarnim ljudskim težnjama i potrebama nego što je to prava ili demistifikovana svest jednog društva, do koje se dolazi proučavanjem stvarne društvene prakse.

Značaj ove pretpostavke postaje razumljiv ako se ima u vidu da se bez nje ispitivanje društvene prakse ne bi moglo shvatiti ujedno i kao kritika. Naučno ispitivanje se upravo po tome i može razgraničiti od onog koje je rezultat filozofskog razmatranja. Osobnost takvog razmatranja je njegova kritička usmerenost prema društvenoj praksi. Temelj kritike, u ovom slučaju, jeste sud o relativnoj prihvat-

ljivosti ili vrednosti idealizovane svesti u odnosu na društvenu stvarnost koja je predmet kritike.

Istraživanje kojim bi bila ustanovljena nesaglasnost između proklamovanih ili programskih načela vladajuće ideologije i odnosa koji stvarno postoje u društvu ne mora biti — logički uzeto — ujedno i kritika takvih odnosa. Ako je to tako, onda se može postaviti pitanje zašto su gotovo sva društva nastojala da otežaju ili da osujete čak i striktno naučna ispitivanja kojima se prosto ustanovljava takva nesaglasnost ili protivrečnost između ideologije i odgovarajuće prakse. Iako takvo ispitivanje u svom neposredno datom obliku nije kritika, ono ipak sadrži gotovo sve što je za takvu kritiku nužno. Njemu nedostaje nešto što je očigledno — naime, to da je vladajuća ideologija, po svom određenju i po onome što je razlog njenog postojanja, mnogo bliža istinskim, ljudskim potrebama od prakse koja se u takvoj ideologiji prikazuje u idealizovanom, iskrivljenom vidu. Očigledno je da je ljudski smisao ili vrednost datih društvenih odnosa utoliko manja ukoliko je veći nesklad između vladajuće ideologije tog društva i stvarnih odnosa koji u njemu postoje.

KRITIKA
PRAKSE

VII

Pomoću implicitne kritike, međutim, ne može se dati procena prakse koja bi se temeljila ne na onome što se u određenom društvu prihvata i ističe kao ljudska vrednost, već na onome što kritika određuje kao istinsku ljudsku vrednost. To su unutrašnje granice ovakve kritike, dakle, to je okvir iz kojeg ona ne može izići. U tom smislu se može reći da implicitna kritika ne omogućava radikalnu kritiku postojećeg.

Radikalan pristup praksi moguć je tek na osnovu transcendentne kritike. S obzirom na uzor procene, pogodno je da se jasno razgraniče dva osnovna oblika ovakve kritike. Pre svega, uzor procene može biti određena ideja koju kreira ili postavlja kritičar. Njome se određuje ideal kojem treba da bude sagrađena individualna ili društvena praksa koja je predmet kritičke procene. Međutim, kao uzor procene može biti prihvaćena i praksa ali, razume se, ona koja se razlikuje od ispitivane. Tako se ponašanje određenog pojedinca može ocenjivati sa stanovišta uzornog ponašanja izvesne ličnosti. Isto tako, postojeći društveni odnosi mogu biti kritički razmatrani sa stanovišta onih odnosa koji su njima istorijski prethodili itd.

Transcendentna kritika prakse, koja polazi od određene ideje ili stanovišta kao od uzora procene, nije prosto upoređivanje date, ili prihvaćene, ili pretpostav-

ljene ideje i prakse koja je predmet procene. To je sudbina ove kritike jedino u njenoj dogmatskoj upotrebi, u kojoj se ona odlikuje nekritičkim prihvatanjem određene zamisli kao osnove za procenu vrednosti same prakse. Takvoj zamisli vrednost se obično pridaje time što se ona shvata kao tvorevina određenog autoriteta. Pri tom, vrednost prakse određuje se prema meri njene usaglašenosti sa odgovarajućom idejom prihvaćenog autoriteta.

Ovde je pomenuta dogmatska upotreba transcendentne kritike da bi se istakao značaj opravdavanja uzora procene. Naime, ukoliko je takva kritika prakse razložna, ona se nužnim načinom usredsređuje na odbranu uzora koji čini osnovu procene, dakle ona dolazi do ideje koja omogućava vrednovanje ispitivane prakse, ona tu ideju izvodi, opravdava je, umesto da od nje polazi kao od nečeg što je dato, što se, prosto, prihvata, preuzima.

Ono što je u ovakvom procesu opravdavanja od najvećeg značaja jeste to da se pokaže ovostranost ideje koja je temelj kritike, naime, da se pokaže mogućnost njenog ostvarivanja. Razumljivo je da se kao uzor procene prakse ne može prihvatiti ideja koja u sebi ne nosi mogućnost svoje realizacije, koja ne može prerasti u praktičan ljudski odnos. Ideja je — u odnosu na praksu — utoliko u „gorem” položaju što je uvek nužno pokazati njenu ostvarljivost, naime njenu povezanost sa stvarnim čovekovim potrebama i mogućnostima. Samo takva ideja može biti osnova razložne kritike prakse. To postaje razumljivo ako se ima u vidu da je neostvarljiva zamisao, bez obzira na to što ona može biti izuzetno privlačna i plemenita, suštinski različita od prakse koja je po svom osnovnom određenju već ostvarena zamisao. Apologetska kritika, međutim, obično polazi od toga što svaku radikalnu kritiku prakse proglašava iluzornom, apstraktnom jer ona, sa realističkog stanovišta apologete, nužno polazi od nečeg što je neostvarljivo, što je samo pusta čovekova želja.

VIII

Ako je reč o transcendentnoj kritici društvene prakse, onda je od značaja da se ukaže na one situacije u kojima se sa stanovišta vladajuće ideologije procenjuje praksa društvenih odnosa neke druge zajednice koja takvu ideologiju ne prihvata ili koja joj se oštro suprotstavlja kao preživeloj, prevaziđenoj ili neostvarljivoj.

Ono što ovde treba pokazati, u neposrednoj je vezi sa osnovnim ciljem takve kritike. Naime, kritika koja se zasniva na prihvatanju određene vladajuće ideologije obično je tako usmerena da omogući tvrđenje

o nadmoćnosti prakse one zajednice u kojoj takva ideologija važi nad praksom zajednice koja tu ideologiju ne prihvata. Drugim rečima, ideologija se, u ovom slučaju, pojavljuje kao temelj kritike koja nastoji da pokaže prednosti društvene prakse koja takvu ideologiju uslovljava nad onom praksom koja se sa takvom ideologijom ne može uskladiti.

Neosnovanost ovakve kritike obično proizlazi iz neadekvatnosti njenog osnovnog cilja. Naime, praksa se može vrednovati sa stanovišta ideologije koja je primerena nekoj drukčijoj praksi, ali je neodrživo ako se takvo vrednovanje shvati kao uporište i za odbranu prakse sa kojom je u skladu data ideologija. Neodrživost takve kritike postaje uočljiva ako se ima u vidu da ideologija izražava idealne mogućnosti jedne društvene prakse koje u njoj uopšte ne moraju biti ostvarene. Prema tome, preimućstva ideologije nad praksom određenog društva koje je predmet kritičkog vrednovanja nisu ili, bar, ne moraju biti i preimućstva društvene prakse one zajednice u kojoj takva ideologija vlada. Tezu o takvom preimućstvu mogla bi da opravda samo kritika koja polazi ne od vladajuće ideologije jednog društva već od znanja o njemu, naime, od znanja o stvarnim odnosima koji u takvom društvu postoje.

KRITIKA
PRAKSE

Tako se, u stvari, pokazuje da sud o većoj vrednosti jedne prakse u odnosu na neku drugu praksu ne može biti valjano zasnovan ako se ne temelji na međusobnom upoređivanju stvarnog izgleda i unutrašnjih mogućnosti, odnosno granica svake od tih praksi.

Kad se o praksi prosuđuje sa stanovišta ideologije koja je njoj neprimerena i kad se samo na osnovu toga postavlja teza o prednostima prakse koja odgovara takvoj ideologiji, onda je posredi kritika koja je i sama ideološki usmerena i koja je nespojiva sa valjanom filozofskom kritikom prakse. Tako usmerena kritika, u najboljem slučaju, upoređuje idealne mogućnosti ili ciljeve jedne prakse — izražene u ideologiji koja joj odgovara — sa stvarnim izgledom neke drukčije prakse. Takvo upoređenje je očigledno neadekvatno. Jednako je tako očigledna i vrednost rezultata do kojeg se uopšte može doći na temelju tako usmerene kritike.

Iaravno, time nije isključena mogućnost kritike prakse sa stanovišta vladajuće ideologije koja je izraz neke druge prakse. Ono što je ovde rečeno treba jedino da ukaže na granice takve kritike, naime, na njenu stvarnu moć. Ona, dakle, ne omogućava pretpostavljanje jedne prakse nekoj drugoj, jer se u tom slučaju upoređuju potpuno raznorodni nivoi, naime, idealno, ili moguće, ili ono što je cilj protivstavlja se onome što jeste, što je na delu. Da bi

se izbeglo ovakvo brkanje nivoa, nužno je da se jedna vladajuća ideologija upoređuje sa drugom i, takođe, da se jedna praksa protivistavlja drugoj, odnosno da se saznanja o njima kritički upoređuju. Pomenuto je već da određena vladajuća ideologija može biti uporište za procenu društvene prakse koja nije u skladu sa takvom ideologijom. U stvari, ne samo da je tako nešto moguće već je reč o tome da je takva kritika nužna u onim slučajevima u kojima se upoređivane prakse bitno razlikuju u tom smislu što je jedna od njih na vrhuncu svog razvoja ili što je iscrpla sve svoje unutrašnje mogućnosti, a druga je na početku svog istorijskog nastajanja. Pri takvom upoređivanju nužno je uzeti u obzir i specifične uslove u kojima nastaje jedna nova praksa, kao i mogućnosti koje u takvim uslovima praksa ima za svoj razvoj, odnosno koje ima ideja za svoje ostvarivanje.

Kritika koja bi upoređujući uzajamno takve prakse ignorisala njihove suštinske razlike bila bi, razumljivo, neadekvatna. U tom smislu, neophodno je da se o vrednosti jednog razvijenijeg oblika prakse sudi i sa stanovišta vladajuće ideologije u kojoj su izraženi ciljevi i mogućnosti neke drukčije prakse koja se tek istorijski uobličava.

Takvo prosuđivanje prerasta u ideološku kritiku tek onda kad se unutrašnje granice ispitivane prakse shvate kao nešto po čemu se ona stvarno razlikuje od prakse u nastajanju, a ne kao nešto po čemu se ona razlikuje od ideologije u kojoj mogu biti izražene mogućnosti te druge prakse koje u njoj tek treba da budu ostvarene.

Jednu opštu karakteristiku ideološke kritike prakse čini to što ona ostaje u nagoveštajima kojima se ostavlja privid da su ograničenosti sadržane u predmetu kritike potpuno strane ili nespojive sa onom praksom koju takva kritika prihvata i pretpostavlja svakoj drugoj. Takav utisak — a to znači prividna uverljivost ove kritike — postiže se obično time što se ne naglašava ili time što se uopšte ne pominje da se o stvarnim odnosima, koji su predmet ispitivanja, prosuđuje sa stanovišta ciljeva, koje kritika prihvata a ne sa stanovišta prakse za koju se veruje da može ostvariti takve ciljeve, odnosno prakse koju kritika brani. U stvari, ideološka kritika polazi od onog što je njen ideal i što se prema praksi koju ona prihvata i brani odnosi, u najboljem slučaju, kao jedna mogućnost koja tek treba da bude izborena. Takav ideal oštro se suprotstavlja onome što u ostvarenoj praksi jeste na delu, pri čemu ostaje nejasno da se time mogućnost protistavlja stvarnosti. Štaviše, ideološka kritika je često tako usmerena da ostavlja iluziju kao da se na ovaj način o jednoj praksi prosuđuje sa stanovišta

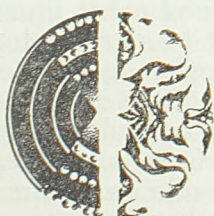
druge prakse. Filozofska kritika se bitno razlikuje od ideološke upravo po tome što ona nije apologetski usmerena. Ona, naprotiv, ne ostavlja mesta samozadovoljstvu i prividu, nego traži prostor za ljudsku akciju. U postojećem, ona vidi ne samo ostvarenje ciljeva već i uslove u kojima ciljevi mogu biti ostvareni; to znači da ona kritiku ne shvata niti kao apologiju niti kao potpunu destrukciju postojećeg, već kao procenu kojom se otkrivaju mogućnosti za njegovo menjanje i saobražavanje čovekovim potrebama. Takva kritika, dakle, u svemu otkriva njegove unutrašnje granice osmišljavajući tako ljudsko delovanje.

KRITIKA
PRAKSE

IX

Kantovo upozorenje da je naše doba pravo doba kritike kojoj se sve mora podvrći, najavilo je jedno suštinsko obeležje teorijske misli koje je došlo do svog punog izražaja upravo u vremenu u kojem živimo. Razvijajući ovu misao, koja čini kolevku Marksove ideje o dijalektici kao nemilosrdnoj kritici postojećeg, Kant u „Predgovoru” Kritici čistog uma piše: „Religija, na osnovu svoje svetosti, i zakonodavstvo, na osnovu svog veličanstva, obično žele da izbegnu kritiku. Ali oni tada izazivaju protiv sebe opravdanu sumnju, te ne mogu računati na iskreno poštovanje koje um poklanja samo onome što je moglo izdržati njegovo slobodno i javno ispitivanje.”

Kritikom se, u najgorem slučaju, može postići da sumnja postane osnovana. Međutim, gušenjem kritike se ne postiže ono bitno — ne uklanja se sumnja, nego se ona, naprotiv, produbljuje.

dr borivoje
pupić

UOPĆE O PROMJENAMA USTAVA I PRAVNIH PROPISA

KRITIČKE OPSERVACIJE UZ PREDSTOJEĆU USTAVNU REVIZIJU

Prvo pitanje koje se nameće i na koje bi trebalo odgovoriti je pitanje da li je nužna nova revizija Ustava, ako znamo da je donesen tek prije pet godina i da je već mijenjan prošle godine. Pokušat ćemo na izgled zaobilazno odgovoriti, a u biti, po našem mišljenju, ukazati na pravi put rješenja ovog pitanja. Naime, pravom se reguliraju društveni odnosi ili, tačnije, pravom se propisuju forme odvijanja društvenih odnosa. Pravo je na taj način, moglo bi se reći, sam život dat i izražen na svojevrsan način, odnosno kroz norme. Kako je život dinamičan, znači da i pravo mora biti dinamično, mora se prilagođavati promjenama u društvu. Dakle, ako čovjek hoće da u pravu ima efikasan instrument kojim, naravno u granicama objektivne datosti, usmjerava društveni razvoj, onda on taj instrument mora stalno adaptirati novim i izmijenjenim društvenim odnosima i prilikama.

U ovome je sadržan i odgovor kad ustav kao osnovni pravni akt države treba mijenjati. To je tako uopće, a kad je u pitanju jedna konkretna država i njezin ustav, onda samo stručna i naučna analiza prakse države u pitanju, mogu odgovoriti da li je ili nije potrebna revizija ustava. Da li smo mi vršili takve analize i da li se odluka o ustavnim promjenama i mogućim reperkusijama tih promjena, temelji na takvim pouzdanim stručnim i naučnim analizama? Odgovor, vjerovatno, nije ni da ni ne, već i da i ne.

Ali se ipak stiče utisak kao da se prišlo promjenama brzo i bez dovoljnih analiza o realizaciji ustavnih principa u petogodišnjoj praksi. Tu treba, dakle, prije svega imati na umu da je Ustav donesen 1963. da je mijenjan već 1967. i da je u vrijeme početnih rasprava o sadašnjim promjenama bio star jedva četiri godine. Drugo, tome treba dodati da je usaglašavanje zakona sa Ustavom trajalo dvije godine (neki nisu ni danas usaglašeni). Kad se sve to uzme u obzir, onda ispada da se Ustav stvarno primjenjuje tek koje dvije ili tri godine. To je, pak, suviše kratko vrijeme da bi se u praksi mogli provjeriti principi i stavovi ustava, tim prije što je Ustav inaugurirao takve krupne i značajne promjene koje traže duže vrijeme za svoju afirmaciju i realizaciju. Zato nam se čini da je konstatacija „Osnova za promjenu nekih odredaba Ustava“, da se nisu u potpunosti ostvarili neki principi Ustava, i prirodna i razumljiva. Nisu se ostvarili, jer i nisu mogli u tako kratkom odsječku vremena.

Jedno smatramo nedvojbenim: ako se svake tri-četiri godine mijenja osnovni zakon zemlje, onda nešto nije u redu u ustavotvornoj praksi takve zemlje. Tu onda ili analiza stvarnosti života, ili njezin normativni izraz, nije ispravna — tu se griješilo u jednom ili drugom slučaju, a možda i u oba. Dinamika života je u ovom razdoblju bila vrlo naglašena, ali, bez obzira na intenzitet društvenih promjena, osnovni pravci tih promjena i kretanja mogli su se ipak naučno predvidjeti (na bar nešto duži rok), pa, prema tome, i normativno izraziti u ustavu.

Promjene koje se predlažu su vrlo značajne i obimne. Obim i značaj tih promjena kao da nisu uvijek pratile i odgovarajuće stručne analize i pripreme. Kao da je to nekako sve brzo urađeno i riješeno. Mislimo da je i vrijeme za javnu diskusiju bilo prekratko: jedva dva, i to ljetnja mjeseca. To je suviše kratak rok i za diskusiju u stručnim krugovima, a još kraći za rasprave u širokoj javnosti. Istina, izbori koji su pred vratima, a struktura skupštine u kojoj se vrše promjene je determinirajuća za izborni sistem, traže da se na vrijeme izvrše promjene u Ustavu. Samo nije li to ipak bilo moguće sve na vrijeme predvidjeti? I nije li, konačno, riječ o takvim promjenama, da bi se, u interesu boljih rješenja, možda moglo malo pomjeriti vrijeme održavanja izbora?

Nema sumnje, dakle, da su krupne i brze promjene u razvoju našeg socijalističkog društva tražile i brze i krupne promjene u pravnom sistemu. Ali se ne bismo mogli složiti s mišljenjem da su sve te promjene, pa i ustavne, uvijek i u cjelini, bile uvjetovane promjenama u društvenoj osnovi i u društvenim odnosima uopće. Mi imamo pravu poplavu

propisa. Oni se tako brzo mijenjaju da ih ni prav-
nici ne mogu uspješno pratiti. Ako bi te mnogo-
brojne i brze promjene propisa bile uvjetovane
promjenama u društvenim odnosima, kako onda
objasniti činjenicu da se neki od njih mijenjaju
već nakon nekoliko mjeseci, nedjelja, čak i dana?
Sigurno ne solidnim pripremama.¹⁾ Nama je po-
nekad svojstveno da jedne institucije brzo zamje-
njujemo novim institucijama. Kao da očekujemo
da ćemo promjenom normi i institucija, tj. orga-
nizacionim promjenama, riješiti probleme koji se
po prirodi stvari mogu riješiti samo promjenama
u društvenim odnosima.

KRITICKE OPSERVACIJE
UZ PREDSTOJEĆU
USTAVNU REVIZIJU

Ustav kao osnovni pravni akt zemlje, morao bi imati
veću trajnost i stabilnost. Mislimo da smo već
stigli u fazu koja to omogućava. Povjerenje gra-
đana u ustav i pravni poredak uopće zavisi i od
postojanosti tog akta. Pravna sigurnost i pravna
svijest građana također mnogo zavise od tog po-
stulata. Zatim, čini nam se da se ponekad neoprav-
dano uzima da je ova ili ona norma ili institucija
prevaziđena razvojem društva i da ih treba mije-
njati, a, u stvari, nije tako, već je posrijedi po-
grešna ocjena, a ponekad i kadar koji radi na
realizaciji tih normi i institucija nema dovoljne
stručne kvalifikacije za to.

II

STRUKTURA SAVEZNE SKUPŠTINE

Strukturu Savezne skupštine, prema prijedlogu „Osnova
za promjenu nekih odredaba Ustava“, činili bi:
„Vijeće naroda kao vijeća delegata republika i au-
tonomnih pokrajina; Vijeće komuna, kao vijeće
delegata građana u općinama i Privredno vijeće,
Prosvjetno-kulturno vijeće i Socijalno-zdravstveno
vijeće, kao vijeća delegata radnih ljudi u radnim
zajednicama odgovarajućih oblasti rada“.

Tu se sigurno pošlo od stava da su za strukturu našeg
društva važne tri strukture koje i kroz posebna
vijeća treba da nađu svoj institucionalni izraz u
strukтури skupštine. To su, nacionalna i narodno-
sna struktura u Vijeću naroda; građani u komuni
u Vijeću komuna i samoupravna struktura u vije-
ćima radnih zajednica. Te tri strukture sigurno
dominiraju u nas i treba da budu posebno insti-

¹⁾ Treba istaći da mi još uvijek ne angažiramo najbolje stručne snage
na pripremi i izradi propisa.

tucionalno predstavljene, ali nismo sigurni da li predložena vijeća to čine na najbolji način. Ova sumnja posebno dobija na težini kad se pogledaju međusobni odnosi vijeća i njihove nadležnosti. Mi, naime, smatramo da te tri strukture u ovoj fazi razvoja treba jednako valorizirati. To znači da bi i vijeća koja ih predstavljaju morala biti ravnopravna. Međutim, to nije učinjeno u prijedlogu o novoj strukturi skupštine. Naprotiv, prema prijedlogu, bila bi to struktura, u kojoj bi jedno vijeće imalo dominantan položaj. To bi bilo Vijeće naroda. Ta bi graduiranost išla i dalje, jer se predviđa da Vijeće komuna ima značajnije ovlasti od vijeća radnih zajednica. To konkretno znači da bi vijeća radnih zajednica, koja su izraz samoupravljanja, to će reći bitnog i najznačajnijeg procesa u nas, procesa koji ovu zemlju, prije svega, čini socijalističkom, bila zapostavljena. Ako bi se već radilo o favoriziranju neke strukture, po našem mišljenju to bi mogla biti samo ova samoupravna, koja daje osnovno obilježje socijalističkom razvoju. Upravo tijela kao što su vijeća radnih zajednica imat će ubuduće sve veću ulogu. Takva ili slična tijela karakterizirat će sve više razvoj socijalizma. Ona treba da u jednom procesu dovedu do negacije, s jedne strane, državnih oblika, a s druge strane, da se razviju u nove društvene oblike upravljanja društvenim poslovima.

Međutim, kao što rekosmo, u ovoj fazi razvoja, fazi kad smo još klasno i političko društvo, kad se samoupravljanje nalazi u početnim fazama, a nacionalni osjećaj i suprotnosti još postoje, ne bi trebalo, bar institucionalno, davati prednost ni jednoj strukturi, već ih uzeti kao realnosti prema kojima se jednako treba odnositi i u konstituisanju najviših organa vlasti i samoupravljanja.

VIJEĆE NARODA

Prema „Osnovama”, Vijeće naroda bilo bi općenadležno vijeće Skupštine. Ono će na taj način odlučivati s odgovarajućim vijećem o svim pitanjima iz nadležnosti Skupštine, tj. federacije. Na taj način Vijeće naroda bi dobilo karakter koji obično nema federativni dom u federacijama. Ono će se tu, naime javljati, s jedne strane, kao čuvar prava i interesa članica federacije (socijalističkih republika), ali će, s druge strane, biti i predstavnik države kao cjeline. Ovu drugu značajku u pravilu nema federativni dom u drugim federacijama. On se, istina, u nizu federacija javlja kao ravnopravni dom s predstavničkim domom ili domom građana, ali mu se obično i ne daje u ustavu ovakvo nagla-

šeno dominantno mjesto u odnosu na dom građana kao što to sada mi činimo.

Zato nam se čini da bi mogli imati pravo oni koji kažu da će ovakva uloga Vijeća naroda razvodniti njegovu osnovnu i izvornu ulogu, da ono u praksi može postati više općepolitičko vijeće, a zapostaviti svoju ulogu čuvara prava i interesa članica federacije. Ono bi se moglo u tolikoj mjeri javljati kao ujedinjavajući i kohezioni faktor, tako da bi se mogao postići i efekat suprotan očekivanju autora ovakve koncepcije Vijeća naroda.

KRITICKE OPSEKACIJE
UZ PREDSTOJEĆU
USTAVNU REVIZIJU

Inače se posve ispravno stalo na stanovište da sadašnji neravnopravni položaj Vijeća naroda nije u skladu sa stupnjem razvoja međunacionalnih i samoupravnih odnosa i ustavnim položajem socijalističkih republika. Također se ispravno rezonira kad se kaže da stupanj razvoja ovih odnosa traži osamostaljivanje Vijeća naroda. Sigurno je da neravnopravna pozicija Vijeća naroda ne bi mogla osigurati dalje pozitivno razvijanje i jačanje položaja socijalističkih republika i u Ustavu zacrtani razvoj federalizma uopće. Pretvaranjem Vijeća naroda u općepolitičko vijeće, republike će preko tog vijeća sudjelovati u svim poslovima federacije. U tom se vidi kako jačanje uloge republika, tako i uopće dalje razvijanje federacije u skladu s osnovnim intencijama Ustava.

Međutim, iz razloga koje smo već iznijeli, nismo uvjereni da su to najbolja rješenja, kako sa stanovišta međunacionalnih odnosa, tako i još više sa stanovišta razvoja samoupravljanja koje se ovdje ipak potiskuje u drugi plan. Mislimo da to nije u punoj suglasnosti ni s dvostrukim karakterom federacije, tj. ona je, s jedne strane, zajednica naroda i narodnosti, ali je, s druge strane, i socijalistička zajednica radnih ljudi. Ovakav dvostruki karakter federacije govori u prilog jednakosti vijeća koja su izraz takvog karaktera federacije, a ne u prilog jačanja jednog njezinog obilježja. To bi bilo i u skladu s prirodom federacije uopće, kao oblika ravnopravnosti svih struktura koje je čine.

Naša je federacija sigurno federacija posebne vrste i ona se ne može baš uspješno i uvijek komparirati s federacijama u klasičnom smislu. Ali ta posebnost joj dolazi od njezinog socijalističkog i samoupravnog karaktera, pa ako bi te posebnosti trebalo i institucionalno izraziti i jačati, onda to, čini nam se, ne bi trebalo biti kroz jačanje nacionalnog i državnog, dakle, klasičnog, već kroz stimuliranje onog što je jača, prije svega, kao socijalističku zajednicu. Po našem mišljenju, to su u strukturi Savezne skupštine vijeća radnih zajednica.²⁾

²⁾ Kao što je već pokazano nova uloga Vijeća naroda može značiti i razvoj drugačijih tendencija. Kao da čitava ta koncepcija nije dobro do kraja domišljena.

Iz svih tih razloga plediramo za ravnopravnu, a ne dominantnu poziciju Vijeća naroda u strukturi Savezne skupštine.

Inače, u koncepciji Vijeća naroda kao općenadležnog, sadašnje Savezno vijeće postaje suvišno pa se i predviđa njegovo ukidanje.

DR. BORIVOJE
PUPIC

MEĐUZAVISNOST STRUKTURE DRUŠTVA I STRUKTURE SKUPŠTINE

Ako su društvene strukture i stupanj razvoja jednog društva relevantni za strukturu predstavničkog tijela, a smatramo da jesu, onda nam se čini da bi našoj društvenoj strukturi najbolje odgovarala skupština sastavljena od tri samostalna i ravnopravna vijeća: Vijeća naroda, Vijeća komuna i Vijeća radnih zajednica. Naime, i mi smatramo da su u nas nacionalna i narodnosna, samoupravna i građani sa svojim ukupnim interesima, strukture koje treba da nađu svoj izraz u strukturi skupštine, ali na nešto drugačiji način nego što je to predviđeno u „Osnovama”.

VIJEĆE KOMUNA

Prema „Osnovama”, Vijeće komuna bi trebalo biti predstavnik interesa radnih ljudi koji nisu predstavljeni u vijećima radnih zajednica, kao npr. u mjesnim zajednicama, interesnim zajednicama i sl. Ono bi dalje, zajedno sa Vijećem naroda, bilo izraz i predstavnik ukupnih zajedničkih interesa udruženog rada, koje odvojena vijeća radnih zajednica ne izražavaju i ne predstavljaju. Zatim, ovo bi vijeće osiguravalo dvodomni način rada skupštine. Ono bi trebalo da bude i integrirajući faktor federacije kao cjeline.

Vijeće komuna bi sudjelovalo u odlučivanju o pitanjima društveno-političkog sistema, vanjske politike, narodne odbrane, državne bezbjednosti i opće unutrašnje politike. Uz to bi sudjelovalo u odlučivanju o budžetu i završnom računu, biranju i imenovanju saveznih funkcionera itd. Ovakav djelokrug ovog vijeća čini nepotrebnim dalje postojanje Organizaciono-političkog vijeća.

Vijeće komuna koje bi se zasnovalo na proporcionalnom principu u društvu kakvo je danas naše, tj. još klasnom društvu — mislimo da je nužno. To bi vijeće, smatramo, trebalo biti predstavništvo svih građana. Ono bi na taj način izražavalo i činjenicu da je federacija sastavljena i od pojedinaca, tj. građana. Stari demokratski princip, princip većine,

bio bi u osnovi tog vijeća, kako u pogledu njegovog konstituiranja, tako i u pogledu njegovoga načina rada. U ovom vijeću bi dolazila do izražaja jednakost građana i birača u njihovoj zastupljenosti u predstavničkom tijelu, jer se na jednak broj stanovnika bira jednak broj zastupnika. Samo ovo vijeće, kao predstavništvo svih građana i da bi izrazilo ukupnost njihovih interesa, ne bi bilo nadležno tek za neke poslove, već za sva pitanja i ravnopravno sa druga dva vijeća. Ne samo, dakle, interesi komune, kako neki smatraju, već čovjek s njegovim statusom i bićem, mora imati u strukturi sistema mjesto gdje će se moći kao takav izraziti. Nije to nikakav apstraktni čovjek, već čovjek socijalizma, čovjek kao slobodno, aktivno i stvaralačko biće prakse u svim svojim manifestacijama.

Što se tiče imena ovog vijeća, ono bi moglo i drugačije glasiti. Možda vijeća građana ili, čak, savezno vijeće. Ali nam se čini da bi ipak bio najbolji naziv Komunalno vijeće. Ovaj naziv je blizak i neposredan čovjeku, a zatim, on indicira na sistem organizacije društva kakvom težimo i kakvo postepeno gradimo.

VIJEĆE RADNIH ZAJEDNICA

Jedinstveno vijeće radnih zajednica, kao izraz i predstavnik samoupravljanja, držimo da bi bolje udovoljilo svrsi ustanovljivanja takvih vijeća nego više vijeća radnih zajednica. Zašto? Prije svega zato što bi jedinstveno vijeće radnih zajednica omogućilo da se ukupni interesi udruženog rada izraze jedinstveno — u njihovom totalitetu. Sigurno je da postoje posebni interesi posebnih grana ili dijelova društvenog rada, ali je isto tako sigurno da postoje i zajednički interesi svim dijelovima rada. Sada se ti interesi sagledavaju i predstavljaju parcijalno kroz posebna vijeća radnih zajednica. Parcijalno sagledavanje je ipak samo parcijalno, ono ne osigurava da se interes sagleda u cjelini, ono ne osigurava da se uvijek sagleda ono što je najbitnije za udruženi rad kao cjelinu. Zapravo, mi današnjom organizacijom vijeća radnih zajednica kao da podržavamo partikularizme i staleško prilaženje pitanjima društvenog rada. Obično se ističe da više vijeća radnih zajednica osigurava sučeljavanje interesa posebnih dijelova društvenog rada. To je, ako se ne varamo, privid. Naime, posebni interesi, koji nesumnjivo postoje, posebnih dijelova rada, uz postojanje više vijeća radnih zajednica, raspravljaju se u tim posebnim

vijećima, odnosno i sa općenadležnim vijećem. Međutim, u takvoj organizaciji vijeća radnih zajednica, nema institucionalne mogućnosti da se u okviru samog rada na jednom mjestu sučele interesi njegovih dijelova. Ovo bi upravo omogućilo i osiguralo jedinstveno vijeće radnih zajednica.

Naravno, da bi moglo udovoljiti toj svrsi, to vijeće, bi moralo biti organizirano na odgovarajući način. Ono bi moralo biti tako organizirano i da tako funkcionira da, s jedne strane, posebni interesi u potpunosti dođu do izražaja, a da, s druge strane, sučeljavanjem tih interesa pronalazimo i osiguravamo interes udruženog rada u cjelini. Tehnički je to dosta lako postići pomoću posebnih odbora za pojedine dijelove rada. Ti odbori bi morali biti autonomni u mjeri koja će osigurati autonomiju pojedinih grana rada. Držimo, dakle, da se odgovarajućom organizacijom jedinstvenog vijeća radnih zajednica mogu osigurati i posebni interesi i njihovo sučeljavanje, ali, što je i najvažnije, ovakvom organizacijom vijeća radnih zajednica postizemo ono što ne možemo postići postojanjem više vijeća radnih zajednica, a to je: sintezu interesa rada u cjelini i njegovo jedinstveno nastupanje.

Konačno, integracioni procesi, kako u svijetu, tako i kod nas, spajaju u jedno ono što mi umjetno razdvajamo. Zatim, ako bi se već i prihvatio stav da je više vijeća uvjetovano posebnim interesima posebnih dijelova društvenog rada, onda bismo morali imati još više vijeća radnih zajednica. Ili će se, možda, tvrditi da su interesi svih onih segmenata koji su zastupljeni u Privrednom vijeću, jedinstveni. Isto, mada u manjoj mjeri, moglo bi se reći i za ostala vijeća radnih zajednica. Logika, dakle, na kojoj počiva argumentacija u prilog postojanja više vijeća radnih zajednica, kao da baš nije u punoj suglasnosti sa zdravom logikom.

Da više vijeća radnih zajednica ne osigurava, posebno ne u zadovoljavajućoj mjeri, ni sučeljavanje interesa u pravom smislu pojedinih dijelova rada,³⁾ a još manje predstavljanje onog što je zajedničko udruženom radu, dokaz je i to da je i u sadašnjoj strukturi Savezne skupštine, Organizaciono-političko vijeće sa Saveznim vijećem odlučivalo o pitanjima zajedničkim za sva vijeća radnih zajednica; kao i to da se predlaže da i u budućoj strukturi Skupštine o takvim pitanjima odlučuju Vijeća naroda i Komunalno vijeće. To je neprihvatljivo. Neprihvatljivo je da o tim pitanjima odlučuju vijeća koja nisu neposredni i direktni predstavnici udruženog rada, a ne ona vijeća, tj. vijeće, koja upravo izra-

³⁾ Pravog sučeljavanja nema ako svako ide svojim putem, već ako idući svojim putem nalazimo i ono što nam je zajedničko u jedinstvenim naporima.

staju iz toga rada i predstavljaju njegov najviši oblik integracije.

KRITICKE OPSERVACIJE
UZ PREDSTOJEĆU
USTAVNU REVIZIJU

Jedinstveno vijeće radnih zajednica, kako je ovdje zamišljeno, bilo bi ravnopravno sa Vijećem komuna i Vijećem naroda. To znači da bi ova vijeća u ravnopravnoj nadležnosti odlučivala o pitanjima iz nadležnosti federacije.⁴⁾ Ovo bi ujedno značilo i napuštanje sadašnjeg dvodomnog načina rada i odlučivanja i prelaz na trodomni sistem. Tehnika rada trodomnog sistema je, istina, nešto složenija, od tehnike dvodomnog sistema, ali ne i mnogo složenija od našeg konkretnog sadašnjeg dvodomnog načina funkcioniranja skupštine. Ali smiju li tehnički složenija ili jednostavnija rješenja biti zapreka rješenju koje ima, suštinski, društveni i politički smisao i sadržinu? Mislimo da ne smiju. Mi smo i do sada, i mnogo puta, odustajali od klasičnih i tradicionalnih rješenja i sistema i pronalazili nova i originalna rješenja, ako je i kad je trebalo da to označi novu fazu u socijalističkom razvoju. Uvjereni smo da je o takvoj novoj fazi riječ i sada i da u interesu daljeg uspješnog i bržeg socijalističkog razvoja treba ići na takvo rješenje. Prigovore tehničkog i suvog stručnog karaktera o kompliciranosti takvog sistema treba odbaciti. Uz to treba istaći da bi našem radnom čovjeku ovakav trodomni sistem bio bliži i razumljiviji od sadašnjeg. On bi u tom sistemu vidio, i to posve lako, da je on jedan od ravnopravnih i odlučujućih činilaca, da on ravnopravno preko svog vijeća sudjeluje u odlučivanju o svim pitanjima federacije.⁵⁾

U izloženom je osnovna i odlučujuća argumentacija u prilog jedinstvenog vijeća radnih zajednica. Uz to treba dodati da bi organizacija Skupštine s jedinstvenim vijećem radnih zajednica bila ekonomičnija i politički efikasnija. Ekonomičnija bi bila jer bi stajala dosta manje, a efikasnija jer bi osiguravala da se interesi triju odlučnih društvenih struktura sučele, ravnopravno tretiraju i uvažavaju i, na kraju, u demokratskoj borbi mišljenja i načinu donošenja odluka da se sublimira ono što je u zajedničkom interesu društva kao cjeline. Naravno, ne kakvog apstraktnog društva, već socijalističkog samoupravnog društva.

Prigovor da bi vijeće radnih zajednica, ako bi odlučivalo i o pitanjima van područja udruženog rada, izgubilo svoj izvorni karakter i da bi se pretvorilo u organ vlasti, treba odbaciti iz posve jednostavnih razloga.

⁴⁾ Ravnopravnosti vijeća ne bi protivrječila i posebna nadležnost svakog od tih vijeća u njihovim domenima, naročito u donošenju preporuka i rezolucija.

⁵⁾ Sadašnja podjela nadležnosti među vijećima radnih zajednica, kao i vijećima uopće, sigurno je više komplicirana od ovdje predložene. U tom smislu nova struktura bi bila znatno jednostavnija i posve laka za razumjeti.

Prvo, takvi autori bi nam najprije morali reći koja su to područja u nas izvan interesa, i to bitnog interesa, udruženog rada? I, drugo, ti autori brkaju pojam vlasti uopće, bolje rečeno, pojam vlasti u uvjetima gdje ona egzistira u punom smislu tog pojma, i pojam vlasti u našim socijalističkim uvjetima. Smatramo, naime, da je u nas interes udruženog rada interes društva uopće, a ne kakve sužene i metafizički izdvojene sfere društva. Zatim, vlast nije odlučivanje uopće, a još manje autoodlučivanje društva,⁶⁾ već samo takvo odlučivanje gdje jedan ili manjina nameće svoju volju i odluke drugom pojedincu ili većini.

U prilog jedinstvenog vijeća radnih zajednica govori i karakter uloge koju treba da ima federacija. Ona će, naime, sve više postavljati samo osnove jedinstva sistema, a sve manje konkretno regulirati društvene odnose. Pri takvoj ulozi i načinu rada vijeća Skupštine, otpada i „argument“ da zastupnici vijeća radnih zajednica nisu stručno kvalificirani da raspravljaju o pitanjima van sfere rada iz koje dolaze.⁷⁾ Ovakva nadležnost federacije u kojoj ona utvrđuje samo glavne pravce razvoja društveno-ekonomskog i političkog sistema, za nas je argument koji ide u prilog jedinstvenog vijeća radnih zajednica. Naime, ako će federacija, a to znači Skupština i njezina vijeća, određivati samo ono što je osnovno i zajedničko za zemlju kao cjelinu, onda se o tome sigurno može bolje odlučivati u jedinstvenom vijeću radnih zajednica nego parcijalno u više vijeća. Osnovno, bitno, cjelina — sigurno da se lošije sagledavaju iz uglova posebnih interesa nego iz ugla ukupnog interesa.

III

NAČIN RADA I DONOŠENJA ODLUKA U SKUPŠTINI I NJEZINIM VIJEĆIMA

„Osnovi za promjenu nekih odredaba Ustava“ ne sadrže odredbe o kvorumu i većini koji su potrebni da bi Skupština i vijeća mogli pravovaljano odlučivati. To znači da bi sadašnje odredbe Ustava o kvorumu i većini ostale na snazi. U pogledu zamišljenog Vijeća komuna i vijeća radnih zajednica, s obzirom na njihov djelokrug i mjesto u strukturi Skupštine, izgleda da su te odredbe dovoljne. Međutim, što se tiče Vijeća naroda, nije mali broj mišljenja i

⁶⁾ Autoodlučivanje je negacija vlasti, s jedne strane, i nastajanje slobodnih društvenih asocijacija, s druge strane.

⁷⁾ Kakvo birokratsko shvatanje: zastupnici Vijeća naroda i Vijeća komuna, kao profesionalni političari, imaju znanja i sposobnosti za sve, a ljudi iz žarišta života ne poznaju ga dovoljno. Mislimo da je češće obratno.

zahtjeva za drugačijim statuiranjem tog pitanja. Zahtjevi su najčešće formulirani u pravcu onemogućavanja majorizacije u ovom vijeću. Ti su zahtjevi, bez sumnje, opravdani, posebno u onom dijelu nadležnosti u kome se Vijeće naroda javlja u ulozi čuvara ravnopravnosti prava i interesa socijalističkih republika i autonomnih pokrajina. Ta osnovna uloga federalnog doma ne bi se mogla ostvarivati ako način rada i donošenja odluka u njemu ne bi osiguravali ravnopravnu poziciju članica federacije.

KRITICKE OPSERVACIJE
UZ PREDSTOJEĆU
USTAVNU REVIZIJU

Konkretni zahtjevi koji idu za onemogućavanjem majorizacije u Vijeću naroda su trovrсни. Prvi, koji traže da se u radu ovog vijeća onemogućiti preglasavanje i donošenje odluke ako joj se protivi delegacija jedne republike. Zastupnici ovog mišljenja ne traže time i uvođenje prava veta za članice federacije, već da se u takvim slučajevima nastavi tražiti suglasno rješenje ili, pak, da se odustane od donošenja odluke. Ovaj stav, sigurno, da se ne može a priori ni odbaciti ni prihvatiti u cjelini. Ne može se odbaciti jer bi to, ako ne direktno, onda indirektno impliciralo da se prihvata majorizacija u Vijeću naroda, a majorizacija je nespojiva s ulogom tog vijeća. No, s druge strane, ako bi se bez rezerve i u cjelini prihvatilo takvo stanovište, to bi u praksi moglo značiti prihvatanje prava veta članica, što je također, i prema autorima ovog zahtjeva, neprihvatljivo.

Drugi traže da se predvidi kvalificirana većina za donošenje najznačajnijih odluka u Vijeću naroda. To znači da oni prihvataju većinski princip kao redovit. Treći idu najdalje tražeći pravo veta kao jedino sigurno sredstvo protiv eventualnog pokušaja presizanja jednog u prava i interese drugog. Prihvatanje ovog zahtjeva značilo bi potpuno napuštanje dosadašnjeg načina rada, i to ne samo u Vijeću naroda već i u Saveznoj skupštini.⁸⁾ Ovo zato što će Vijeće naroda, kako se predviđa, postati općenadležno vijeće Skupštine, pa bi se veto mogao proširiti na cijelu njezinu djelatnost. Naime, kod tog vijeća, a posebno u njegovoj novoj ulozi i koncepciji, teško da bi se moglo odvojiti ono što jeste, od onog što nije poseban interes članica. Ovaj razlog upozorava da i bez uvođenja prava veta može doći do velikih teškoća u radu Vijeća naroda kao općenadležnog vijeća. Može se zamisliti da pri donošenju jednog zakona ili druge odluke, a koja ne dira u ravnopravnost članica, jedna republika, glasajući protiv te odluke, izjavi da ta odluka dira u njezina posebna prava.

⁸⁾ To bi ujedno značilo i uvođenje izvjesnih konfederalnih elemenata u našu federaciju.

Uvođenje prava veta značilo bi i institucionaliziranje delegacija republika. Delegacije bi morale nastupati i glasati kao cjelina, jer inače ne može funkcionirati institucija veta. Čini nam se da institucionaliziranje republičke delegacije ne bi bilo u interesu ni društva kao cjeline, a niti republika. Tu se ne bi smjelo zaboraviti da određene raznolikosti i suprotnosti interesa mogu postojati ne samo između pojedinih republika već i unutar jedne iste republike. Naime, razlike u razvijenosti, interesi za favorizovanjem ove ili one privredne grane, ovih ili onih institucija, službi itd. postoje ne samo u zemlji kao cjelini već i između pojedinih regiona i gradova jedne iste republike. To implicira da interesi tih krajeva i njihovih predstavnika ne moraju biti identični. Naprotiv, konkretni interesi nerazvijenih ili razvijenih u raznim republikama mogu biti bliži, i zajednički, jedni drugima od apstraktnog republičkog i nacionalnog interesa. Ako bi, dakle, republička delegacija nastupala kao cjelina, ti posebni interesi ne bi mogli dolaziti do izražaja ili ne bi u dovoljnoj mjeri bili respektirani. U takvoj situaciji ne bi bila isključena ni mogućnost da se kao prijedlog i interes republike pojavi ono što je u interesu tek jednog kraja, a ne republike kao cjeline. U takvim uvjetima bio bi idealizam očekivati jedinstvo stavova i interesa ne samo u federaciji već isto tako i u republici, a to znači i glasova. Zato nam se čini da je najbolje rješenje u demokratskoj, slobodnoj i argumentiranoj diskusiji — u demokratskom konstituiranju odluka.

Zatim, ako se u određenim slučajevima nakon svestrane diskusije i borbe mišljenja, i argumenata pro et contra, donese odluka većinom, zašto bi to trebalo biti nedemokratski i loše? Ili, zašto bi to trebalo biti gore nego eventualno onemogućavanje vetom donošenja odluke koja je dobra? Zar je moguće da u jednoj zaista samoupravnoj i demokratskoj atmosferi socijalističkog društva, jedan mora da se brani vetom od presizanja većine? Danas je praksa jednoglasnosti donošenja odluke uopće napuštena. Mislimo da je za takav način donošenja odluka potreban mnogo veći stupanj homogenosti društva nego što je to danas kod nas. Mi smo još uvijek klasno društvo. U uvjetima suprotnosti takvog društva, rješenja karakteristična za društvo na višem stupnju kohezije nisu adekvatna i za prvo. Dakle, samo ravnopravna demokratska i argumentirana borba mišljenja i u republici i u federaciji, jednako kao i u komuni i radnoj organizaciji, u skladu je sa stupnjem razvoja našeg društva. Mislimo da bi ovo trebalo dopuniti i korigirati time što bi se u najznačajnijim i u Ustavu taksativno navedenim slučajevima odluke donosile kvalificiranom većinom.

ODNOS FEDERACIJA — SOCIJALISTIČKE REPUBLIKE

Za oblast odnosa federacija — republike u normativnoj sferi karakteristična su nastojanja daljeg jačanja položaja socijalističkih republika i sužavanja ovih ovlaštenja na strani federacije. Tu se predviđa veća odgovornost republika u pitanjima isključivih prava federacije, u skladu s njihovim ustavnim pravima i dužnostima. U pitanjima potpune nadležnosti republike bi ubuduće mogle regulirati u cjelini ovu materiju ako nema saveznog zakona, ili ako su na to ovlaštene saveznim zakonom, a ne samo pojedina pitanja kao do sada. Dok bi osnovnim zakonima federacija regulirala odnose kojima se osiguravaju osnovi jedinstva društveno-ekonomskog i političkog sistema, i to samo kad je potrebno da se savezni zakon neposredno primjenjuje.

KRITICKE OPSERVACIJE
UZ PREDSTOJECU
USTAVNU REVIZIJU

Nesumnjivo je da bi ovako uređenje odnosa između federacije i republika značilo dalje razvijanje i jačanje položaja republika. Međutim, usprkos tome smatramo predložene promjene nedovoljnim. Prvo, tu se ne predviđa mijenjanje potpune nadležnosti federacije iz čl. 161 st. 1 tač. 1 Ustava, a ona je tolika i takva da vrlo osjetljivo sužava učešće članica federacije u odnosima u kojima bi po prirodi federalizma morale da sudjeluju i one. Malo tu pomaže odredba da republike reguliraju samostalno ove odnose ako nema saveznog zakona ili su na to ovlaštene saveznim zakonom, jer praksa federacije može ovu odredbu izigrati.

Drugo, osnovni zakoni kojima se postavlja i osigurava jedinstvo sistema, morali bi biti osnovni vid zakonodavnog djelovanja federacije, a ne potpuni, kako se predlaže. To proizlazi iz činjenice što po prirodi federalnog odnosa poslovi podijeljene nadležnosti — poslovi u kojima sudjeluju i federacija i članice, moraju dominirati. Naime, u državnom obliku kao što je federacija teško je precizno odvojiti šta spada u nadležnost federacije, a šta članica, jer najčešće u istoj materiji participiraju i jedan i drugi državni subjekt. Ali onda i osnovni zakoni, koji trasiraju osnovne i zajedničke pravce razvoja zemlje kao cjeline, moraju dobiti svoje pravo mjesto.

novom uređenju odnosa federacija — članice, problem je i u tome kako pronaći konkretna rješenja koja će biti u saglasnosti sa stupnjem samoupravnog razvoja i koja će ga dalje razvijati i jačati. Jednostavnim i mehaničkim prenošenjem normativnih nadležnosti s federacije na republike, ako pri tome

ne bi jačala samoupravna pozicija osnovnih socijalističkih ćelija: komune, radne organizacije i radnih ljudi, ne bismo dobili ništa. To ne bi bila nova faza deatizacije, već premještanje centara etatizma i birokratizma s jednog na drugo mjesto.

Smatramo da bi rješenje moglo imati ovu liniju kretanja. Federacija bi u svojim normama regulirala samo ono što je zajedničko za cijelu zemlju. To bi morale biti norme načela. Republike i autonomne pokrajine bi u svojim normama uopćile ono što im je zajedničko. No i njihove norme bi morale biti više načela, naravno na republičkom i pokrajinskom nivou, tako da bi ostajalo dovoljno prostora za komune i radne organizacije, tj. konkretno reguliranje moralo bi biti rezervirano za njihove samoupravne norme i akte. U ovako zamišljenoj podjeli normativnih ovlaštenja i ovlaštenja uopće, republike i autonomne pokrajine bi, naravno, dobile na značaju, ali bi to u isto vrijeme označilo i dalju i odlučnu fazu u deatizaciji s jedne strane, i razvoju samoupravljanja, s druge strane.

DR BORIVOJE
PUPIC

V

PROMJENE U STRUKTURI ORGANA SAMOUPRAVLJANJA U RADNIM ORGANIZACIJAMA

Prema „Osnovama”, promjene u strukturi organa u radnim organizacijama morale bi znatnije ojačati položaj ovih subjekata. To bi se postiglo na taj način što bi ustav i zakon postavili tek nužna načela o ovim organima, a konkretno ustanovljivanje organa samoupravljanja, njihova prava i dužnosti, način izbora ili imenovanja, trajanja mandata i sl. bili bi statuirani u samoupravnim aktima radnih organizacija.

Zamisli autora ovih promjena su, bez sumnje, na liniji osnovnog pravca našeg razvoja, jer se u vrlo osjetljivim i značajnim pitanjima želi ojačati autonomnost društvene osnove. Ali nam se ipak čini da se tu kriju izvjesne opasnosti. Naime, opasnost kao da bi mogla dolaziti od predviđenih poslovnih kolegija. Ti stručni kolegiji, a kojih do sada nije bilo, mogli bi svojom stručnošću da kapacitiraju radničke savjete, da ih na određen način potiskuju u sjenku i da tako uzurpiraju dio prava tih organa i radnih ljudi još više.

PROMJENE U IZBORNOM SISTEMU — NOVA ULOGA SSRNJ

Prema Tezama za izborni sistem za Saveznu skupštinu, Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije bio bi ne samo nosilac društveno-političke aktivnosti već i osnovni faktor predlaganja i utvrđivanja kandidata. „Ostvarivanjem ove uloge u izbornom procesu, Socijalistički savez obezbeđuje aktivno učešće građana u kandidiranju i izboru zastupnika za Saveznu skupštinu i ostvarivanje njihovih izbornih prava.” Jedno smatramo nedvojbenim: dosadašnja uloga Socijalističkog saveza nije bila dovoljna ni sa stanovišta uloge Socijalističkog saveza kao najšire političke i samoupravne tribine, a niti sa stanovišta realnih potreba političkog organiziranja i usmjeravanja izbornih aktivnosti. Polazeći od toga, smatramo da je naglašavanje veće uloge Socijalističkog saveza u izbornom i političkom procesu uopće ne samo opravdano već i nužno.

KRITICKE OPSERVACIJE
UZ PREDSTOJECU
USTAVNU REVIZIJU

KANDIDACIONA KONFERENCIJA

Međutim, ovako kako su Teze zamislile novu ulogu Socijalističkog saveza u izborima, kao da ta uloga nije do kraja ni razvijena a niti eksplicitno data. Misli se, prije svega, na ulogu Kandidacione konferencije Socijalističkog saveza. Tu nije određeno ono što je bitno za tu instituciju, a to je konkretni način njezinog nastanka. To nije, kako bi možda na prvi pogled moglo izgledati, kakvo sporedno i formalno pitanje, već pitanje koje je od takvog značaja da se nikako ne bi moglo prepustiti da ga reguliraju pravila Socijalističkog saveza. Građani bi već u ovoj fazi morali znati kako će biti konstituirana Kandidaciona konferencija, jer to može biti prejudicijelno, kako za njezin karakter i stvarnu ulogu Socijalističkog saveza u izbornom procesu, tako i za stvarnu ulogu u tom procesu građana. Nije, naime, svedeno da li će tu Konferenciju imenovati forumi Socijalističkog saveza ili će ona imati u punoj mjeri široku demokratsku osnovu, tj. biti birana od samih birača građana. Čini nam se da je samo ovaj posljednji način konstituiranja Kandidacione konferencije u skladu s demokratskim i, posebno, sa samoupravnim načelima.

od uvjetom da se ovako konstituiraju Kandidaciona konferencija, ona će moći demokratski funkcionirati samo uz slijedeća dva uvjeta: prvo, da ona ne može

odbaciti kandidate koji su dobili u pretkandidacionom postupku određenu podršku građana, odnosno zborova birača; i, drugo, da kandidate koje je istakla Kandidaciona konferencija potvrdi određeni broj zborova birača (to su novi kandidati koje nisu isticali niti verificirali zborovi birača). A ako je zamišljeno da Kandidacione konferencije imenuje bilo koji od foruma Socijalističkog saveza, a da uz to Konferencija ne bude vezana kandidatima iz pretkandidacionog postupka, odnosno kasnijom punovažnom verifikacijom zborova birača, onda bi to bio čak ozbiljan korak nazad u odnosu na ono što imamo danas. Onda bi imali za pravo oni koji kažu da se bitno sužava uloga zbora birača i da će to biti na svojevrsan način kandidati foruma, a ne radnih ljudi i građana. Ništa tu ne može izmijeniti tvrdnja da to nisu forumi, već samo za tu svrhu izabrani ljudi — da je to široko reprezentativni skup građana članova Socijalističkog saveza.

Ako bi se, dakle, izbornim pravilima Socijalističkog saveza određivao konkretni nastanak Kandidacione konferencije, onda to ne bi bilo rješavanje o pitanjima procesualne prirode, već o značajnim političkim materijalnim pravima građana. Da li mi na taj način, u želji da pozitivno razvijemo ulogu Socijalističkog saveza, ne dajemo mu pomalo i neke etatističke oznake?

Inače, u Tezama nije potpuno jasno kako bi konkretno trebalo da izgleda kandidacioni postupak i nadležnost Kandidacione konferencije. Na primer u tački 23. Teza kaže se: „Kandidaciona konferencija razmatra prijedloge kandidata koje su istakli zborovi birača u pretkandidacionom postupku, kao i predloge kandidata koje su istakle društveno-političke i druge organizacije (stručna i druga udruženja građana).” Iz ovog kao da bi se moglo zaključiti da je Kandidaciona konferencija vezana predloženim kandidatima pomenutih institucija. Tu se ne govori da li Kandidaciona konferencija, tj. njezini članovi mogu predlagati nove kandidate. Istina, kaže se da svaki član može predložiti po jednog kandidata, ali se ne kaže da li on mora biti iz kruga već predloženih ili i novih ljudi. Takva nejasnoća u jednom takvom tekstu ipak ne bi trebala biti. U tački 27. Teza kaže se da „zbor birača razmatra prijedlog kandidata Kandidacione konferencije za izbornu jedinicu”. Ni ova odredba nije posve jasna. Ona bi mogla biti shvaćena i tako kao da zbor birača ima tu i neka veća prava, a on se, u stvari, samo na taj način obaveštava o utvrđenim kandidatima, pa ako nije zadovoljan, može predložiti i nove.

Inače nismo veliki optimisti u pogledu uloge zbora birača u kandidacionom postupku nasuprot autoriteta Kandidacione konferencije. Zatim, hoće li Socijali-

stički savez biti organizator aktivnosti i zborova birača u izbornom procesu, i može li to biti s jednakom nepristrasnošću? I uvjeti koji se postavljaju za pravovaljano odlučivanje zborova birača su vrlo teški, pa i oni otežavaju aktivniju ulogu zbora birača.

NAČIN IZBORA

Način izbora koji se predviđa u Osnovama i Tezama je posredan, izuzev za Vijeće komuna. Interesantno je da se predlaže neposredno biranje za vijeće koje treba da ima manju ulogu u Skupštini, a ne za vijeće koje će biti općenadležno. Vijeće naroda je, istina, sastavljeno od delegacija republika i pokrajina, pa to govori u prilog da ga biraju ta tijela. Ali ono nije samo čuvar posebnih prava i ravnopravnosti republika kao do sada, već postaje i općenadležno i političko vijeće po svojoj funkciji, što mijenja umnogome njegov karakter, pa bi bilo dobro razmisliti ne bi li izborna osnova morala biti drugačija, tj. šira za to vijeće. Kandidiranje zastupnika za ovo vijeće, koje se spušta do općina, kao da nije zato dovoljno.

KRITIČKE OPSERVACIJE
UZ PREDSTOJEĆU
USTAVNU REVIZIJU

Neposredna demokratija se sigurno ne iscrpljuje u neposrednom odlučivanju građana. Bilo bi vulgariziranje te ideje ako bi to netko tvrdio. Ali neposredno odlučivanje građana, naravno tamo gdje je to moguće, je njezin najčistiji i najpuniji oblik. Neposredno odlučivanje treba razvijati i podsticati, a posredno prakticirati samo tamo gdje fizički nije moguće neposredno odlučivanje. Razumije se, da konkretna odluka za posredno ili neposredno odlučivanje mora polaziti od konkretnih društvenih, političkih, ekonomskih i kulturnih uvjeta i prilika. Mislimo da naši uvjeti omogućavaju da se prihvati zahtjev javnosti za neposrednošću izbora za sva vijeća. Naravno da bi to impliciralo niz složenih ne samo tehničkih i političkih problema. Tako bi pri izboru vijeća radnih zajednica nastali ozbiljni problemi kako osigurati zastupljenost proizvođača iz sfere udruženog rada, uz davanje aktivnog pa i pasivnog prava glasa tako brojnim kategorijama stanovništva ko što su poljoprivredni kooperanti, studenti, đaci i sl. No, rješenja bi se ipak mogla naći. Mislimo da se ona mogu naći i uz očuvanje primata radnih ljudi iz sfere udruženog rada, a koji je danas još neophodan.

TRAJANJE MANDATA

1563

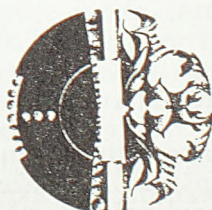
Prema Osnovama, svake četiri godine birali bi se članovi svih vijeća Skupštine. Predlaže se da se s parcijalnog načina obnavljanja skupštine prijeđe na inte-

gralni. Smatra se da parcijalno obnavljanje nije ispunilo očekivanja u pogledu kontinuiteta u radu skupštine. To je, možda, tačno, ali da li je vrijeme jednog mandatnog perioda dovoljno za provjeru tog principa i takvo zaključivanje?

OGRANIČENJE MANDATA

DR BORIVOJE
PUPIC

Dva puta uzastopno moglo bi se biti član iste skupštine. Ovom odredbom se želi suzbijati pretjerani politički profesionalizam. Mislimo da ona baš neće biti efikasna u tom pravcu. Naime, ova odredba ne sprečava da se poslije osam godina poslanikovanja u Saveznoj skupštini, bude isto toliko u republičkoj, pa opet u Saveznoj itd. Ta je odredba očito nedovoljna za svrhu koju bi željela da postigne.

dušan
popović

**PRILOG
ISTRAŽIVANJU
TEORIJSKIH
OSNOVA
LIČNOG
DOHOTKA**

Uvek kada se pokrene pitanje o fundamentalnim pojmovima, kao što su načelo raspodele prema rezultatima rada ili teorijska definicija ličnog dohotka, u situaciji smo da problem tretiramo znatno šire. Sa stanovišta krajnjeg rezultata teorijske analize može izgledati da je irelevantan prilaz istraživanju predmeta, ukoliko on odražava njegove bitne determinante. Međutim, baš od redosleda razmatranja kategorija u najvećoj meri zavisi shvatanje suštine, ukoliko želimo da ona predstavlja misaoni odraz osnovnih, uzročnih, supstancijalnih veza. U tom smislu, sagledavanje kvalitativnih karakteristika ličnog dohotka mora da pođe od objektivnog mehanizma u kome on predstavlja pojavni oblik. Već samim tim što je reč o obliku znači da je suština van njega, da se stoga mora sagledati u sklopu osnovnih ekonomskih kategorija kao teorijskih izraza objektivnih odnosa proizvodnje. Istovremeno, raspravljajući na relativno visokom nivou apstrakcije, realno smo suočeni sa mogućnošću izbora i različitog metodološkog postupka i različitih polaznih premisa koje treba da predstavljaju bitne, reprezentativne izraze sistema, da bi se na njihovoj osnovi izgradio teorijski koncept pojedinih kategorija tog sistema.

1565

To pokazuju i vrlo velike razlike stavova u diskusiji povodom metodoloških i društvenih osnova teorije dohotka, koja je inicirana Černeovim „pokušajem

ekonomsko-logičnog testiranja sedam hipoteza iz teorije dohotka".¹⁾

U tom kontekstu, po mom mišljenju, dva pitanja zaslužuju posebnu pažnju. To su:

- a) mesto institucionalne strukture našeg privrednog sistema u teoriji dohotka;
- b) tretman radne snage u okviru našeg privrednog sistema i karakter ličnog dohotka koji proizlazi iz načina prilaza ovom problemu.

DUSAN
POPOVIC

I

I pored toga što se najčešće smatra da su prevaziđeni stavovi koji su pitanja društvenih odnosa svodili na probleme upravljanja stvarima, ipak su u ovom periodu raspinjanja političke ekonomije da li da izgradi teorijske podloge za verifikaciju iskustva ili da nezavisno od njega teži ka otkrivanju dubokih unutrašnjih zakonitosti razvoja društva, u velikoj meri zastupljeni, pre svega, naturalna strana i oblici organizacije društvenog rada. U tom kontekstu u kategorijalni sistem se uključuju novi elementi koji su mu sadržajno strani, jer se ne nalaze u istoj ravni posmatranja. Inovacija pojma „vrednost” od strane sovjetske polit-ekonomske misli redukovala je ovaj kardinalni izraz društvenih odnosa na probleme složenosti matematičkog tretmana, a zakon srazmerne raspodele društvenog rada u uslovima robne proizvodnje svela na puko anticipiranje numerički definisanih odnosa, uzdižući svesnu aktivnost države na tron osnovne ekonomske zakonitosti.

Kao metod teorijske analize realnih tokova društvenog života, ova shvatanja su dobila i svoj širi, gnoseološki aspekt u koncepciji „dva tipa dijalektike”: za razliku od prethodnih društveno-ekonomskih formacija, prema ovom shvatanju, u socijalizmu se bitno menja karakter objektivnih ekonomskih zakonitosti koje, prolazeći kroz ljudsku spoznaju, sintetizuju materijalnu i idealnu stranu društvenog života.

U vrlo suptilnom obliku ovo shvatanje se manifestuje u osnovnom prilazu problematici teorije socijalističke robne proizvodnje, u uključivanju kriterijuma upravljanja kao bitnog obeležja socijalističkih proizvodnih odnosa.²⁾

¹⁾ Videti članke: dr France Černe, „Pokušaj ekonomsko-logičkog testiranja sedam hipoteza iz teorije dohotka”, Gledišta, oktobar 1967, str. 1305—1326; dr Miloš Samardžija: „Metodološke i društvene osnove teorije raspodele dohotka”, Gledišta, 1 i 2/68; dr Hrvoje Šošić: „Teorija dohotka i hipoteze dra Černea”, Gledišta, 4/68.

²⁾ Videti: dr A. Vacić, „Zakon prosečnog dohotka kao istorijski oblik delovanja zakona vrednosti u socijalizmu”, Gledišta, 4/67 str. 553. Uvažavajući razloge zbog kojih se zakon planskog, proporcionalnog razvitka ne može tretirati kao osnovni ekonomski zakon socijalizma („...sistem mera i aktivnosti zasnovanih na objektivnim zakonitostima razvoja...” — str. 557). Čitalac se nalazi pred dilemom: kako je moguće isključiti plan kao integralni deo procesa upravljanja, a sam taj proces u celini tretirati kao bitno obeležje socijalističkih produkcionih odnosa koje je relevantno za definiciju osnovnog ekonomskog zakona? (str. 566).

Verifikacija suštinskih, kategorijalnih promena vrednosnog sistema pretpostavlja naučno zasnovan odgovor na pitanje odnosa subjekta i objekta, odnosno na stvarno postojanje relevantnih elemenata racionalne ljudske aktivnosti koji kvalitativno menjaju karakter predmetnosti društvenih odnosa. Dijaletičko jedinstvo objektivnog mehanizma ekonomskih zakonitosti robne proizvodnje i aktivnog delovanja društva na planu usmeravanja privrednih aktivnosti ne znače i njihovu pojmovnu identifikaciju. Zbog toga je u primarnoj teorijskoj analizi socijalističkih proizvodnih odnosa, kao prvoj aproksimaciji, ispravnije poći od apstrahovanja svesnog elementa, da bi on bio uveden u analizu pri istraživanju distance suštine i njenih pojava oblika. Ta prethodna apstrakcija svesnog društvenog elementa i institucionalnih oblika preko kojih se privredni subjekti povezuju u realnu strukturu sistema nikako ne znači i smanjenje njihovog značaja i uloge u savremenom industrijskom radu, već samo definisanje osnovnog teorijskog modela bez ijednog objekta svesne društvene (makroekonomske) komponente.

Istovremeno, to predstavlja jednu od najspornijih tačaka i u diskusiji koja je pokrenuta u „Gledištima”. Tako se dr M. Samardžija ne slaže sa zaključcima dra F. Černea jer je on „zanemario institucionalne oblike preko kojih se osnovni privredni subjekti povezuju u sistem društvene privrede ili, tačnije, on je kao jedinu formu društvene integracije privrednih jedinica u našem sistemu istakao tržišni mehanizam”.³⁾

Novi procesi, relevantni po svom socio-ekonomskom značenju, izraženi preko kvalitativno nove institucionalne strukture koja se širi u oba pravca od do sada poznatih oblika sa preduzećem kao osnovnim elementom sistema, prouzrokuju nove kohezivne sile koje od pojedinačnog radnika do granskih oblika udruživanja daju impulse za uspešnije rešenje protivrečnosti između racionalno organizovane društvene proizvodnje i iracionalnog pojedinačnog učesća u toj proizvodnji. Sa tog stanovišta, ako se samoupravljanje shvati kao totalitet (a ono se isključivo na taj način i mora shvatiti), onda je izvesno da se pravac njegovog daljeg razvoja mora kretati u oba smera od do sada usvojenih i u praksi realizovanih pojava oblika ka izgradnji širih struktura koje će obezbediti samoupravno ponašanje na nivou grupacija istorodnih proizvođača i eliminisati recidive kapitalističke konkurencije u okviru grane proizvođača istih upotrebnih vrednosti i privrede u celini; ka stvaranju radne zajednice u najužem smislu u kojoj će svaki radnik

³⁾ Dr M. Samardžija, isto, Gledišta, 1/67, str. 130

ravnopravno, na najneposredniji način, u datim okvirima autonomije, neprekidno, pre, u toku i posle proizvodnog procesa, sintetizovati radnu i sociološku komponentu samoupravnog odlučivanja. Međutim, principi i načela formiranja te strukture ne eliminišu svoju osnovu — objektivne zakonitosti robne proizvodnje. Teorija upravljanja — naučna disciplina na granici niza društvenih i prirodnih nauka sa teorijom sistema i kibernetiskim pogledom na svet upravo i pretenduje na to da stvori pretpostavke za jedno drugačije, naučno upravljanje društvom.⁴⁾ Jedan od njenih osnovnih principa je princip objektivnosti, odnosno težnja da se ostvari homeostatičko ponašanje sistema, saglasno zahtevima objektivnih ekonomskih zakonitosti. Po mom mišljenju, te zakonitosti su isključivo relevantne u diskusiji o teoriji dohotka i ličnog dohotka jer bi svako dalje uključivanje svesne, makroekonomske komponente značilo, u suštini, mešanje predmeta i metoda različitih naučnih disciplina, sve do sasvim pragmatističkih recepata koji su, u naučnom smislu, vulgarizacija.⁵⁾

U celini, ne smatram da uključivanje makroekonomskih elemenata ima opravdanja sa stanovišta cilja i da ono ne daje pravac rešenju problema ukoliko je on ograničen na teorijsku definiciju dohotka i njegovih sastavnih komponenata.

II

Bliza određenost opštih okvira predmeta zahteva da se u analizu uključi još jedan bitni elemenat. Mnogi stavovi koji su nastali kao rezultat teorijskih istraživanja socijalističke stvarnosti jedinstveni su u tome da osnovni proizvodni odnos, logički izdvojen iz sklopa složene strukture materijalne reprodukcije, mora da sam po sebi bude izraz osnovne društvene protivrečnosti. Pod tim pojmom podrazumeva se takva specifična unutrašnja protivrečnost koja u datim uslovima na najopštiji način karakteriše konkretan društveno-ekonomski sistem. Ključna protivrečnost mora da bude integralnog karaktera, odnosno, mora da bude prisutna u svakom elementu sistema, kao i da izražava opštu,

⁴⁾ Videti: V. G. Afanasev, „Naučnoe upravljenie obščestvom“, Moskva, 1968.

⁵⁾ U tom smislu članak drugog učesnika u diskusiji — dra H. Sošića, zaslužuje punu pažnju. Ovom prilikom smatram da je potrebno staviti sledeće napomene pažnji kritičara:

a) Nije reč o konvencijama, načelima, o zakonima kao pravnim aktima, već o objektivnim zakonitostima robne proizvodnje;

b) Ne radi se o kategorijama teorije bilansiranja, kojima se ne može dokazivati ni negirati postojanje kategorije „V“, isto onako kao što „vrednost rada“ (!?) koju „utvrđuje državni organ“ (str. 625) ne može biti ozbiljniji naučni argument u prilog tvrdnje da je „utvrđivanje „V“-a nespojivo sa sistemom dohotka“ (ibid).

osnovnu tendenciju njegovog razvoja. Uključujući u sebe dva čvrsto povezana pola ona obuhvata i njihovu uslovljenost i uzajamnu negaciju u kontinuiranom, aktivnom međusobnom odnosu. Razume se, uočavanje te protivrečnosti ne znači i njeno ukidanje. Engels je konstatovao da zakon dijalektičkih protivrečnosti nije samo metod dubokog istraživanja stvari, već i metod kretanja misli, pojmova o tim stvarima, tako da on opredeljuje logičku strukturu naučne analize.

PRILOG ISTRAŽIVANJU
TEORIJSKIH OSNOVA
LIČNOG DOHOTKA

U pogledu postavljanja naučne hipoteze koja će biti izraz osnovne protivrečnosti socijalizma kao unutrašnjeg pokretača postoje vrlo velike razlike. Prikaz svih tih stavova zahtevao bi mnogo prostora. Od vrlo rasprostranjenog mišljenja u sovjetskoj stručnoj literaturi koje se formuliše kao protivrečnost između dostignutog nivoa proizvodnje i društvenih potreba (što nikako nije differentia specifica socijalizma), preko isticanja osnovnog impulsa, koji daje odnos nivoa i strukture proizvodnje i platežno sposobne tražnje, sve do suprotstavljanja umnog i fizičkog, proizvodnog i neproizvodnog rada dobili smo čitav spektar stavova. Po mom mišljenju, najbliža cilju je definicija koja ključni odnos sistema formuliše kao protivrečnost između društvenog karaktera proizvodnje i društvenog i privatnog karaktera prisvajanja. Primarni zadatak političke ekonomije kao nauke sastoji se u tome da osnovnu celiju socijalističkog načina proizvodnje — rad, udruženi rad, oslobodi nedijalektičkog tretmana, jer on nije samo jedinstvo, već odnos polova koji izražava tu osnovnu protivrečnost.

Ova prividna harmonija ogleda se u previđanju svih onih protivrečnosti u okvirima samoupravnih asocijacija (bez obzira na to da li se one posmatraju kao privredne organizacije ili kao šire granske strukture) i isticanju jedinstvenosti cilja socijalističkog robnog proizvođača, što se pokazuje u maksimalizaciji dohotka. Takav stav se reperkutuje i na teorijsku odredbu ličnog dohotka. Naime, neka specifična rešenja našeg privrednog sistema, a posebno kategorija dohodak, uneli su nove aspekte u definiciju kardinalnih pojmova političke ekonomije, ali su istovremeno doprineli i tome da se kategorija lični dohodak počne tretirati na jedan specifičan i, po mom mišljenju, uprošćen način koji je stavio akcenat na njegovu ulogu u svojstvu elementa raspodele, dok je sasvim zanemario primarni aspekt — obezbeđenje reprodukcione vrednosti asocirane radne sposobnosti, odnosno onog dela ukupnog društvenog proizvoda koji se, u skladu sa opštim istorijskim pretpostavkama, objektivno

mora usmeriti u pravcu živog rada kao činioca proizvodnje.⁶⁾

U skladu sa koncepcijom da se stvarne promene karaktera svojine mogu izraziti preko posmatranja realnih odnosa privrednog života, kao i da se osnovne tačke svakog načina proizvodnje sadrže u otkrivanju osnovnog cilja preko analize unutrašnjih protivrečnosti sistema, ne može se prihvatiti teza da je objektivni cilj socijalističkog robnog proizvođača, koji je izražen u kategorijama vrednosti moguće definisati apriornim postupkom na nivou čitave privrede. Mehanizam zakona vrednosti je unutrašnja logika velikog sistema: ne pretpostavlja individualnog robnog proizvođača kao uslov svog objašnjenja. Međutim, Marksova analiza kapitala zasniva se na prethodno sadržajno određenom odnosu kategorija „c”, „v” i „m”, da bi se one tek tako određene naknadno izrazile kao agregatne veličine u istraživanju uzroka i posledica raspodele rezultata privrednih aktivnosti pojedinačnih subjekata u društvenim razmerama. To znači da tek otkrivanje stvarnih promena u sadržaju pojedinih kategorija može da pruži respektivan teorijski stav o promeni cilja socijalističkog robnog proizvođača u odnosu na cilj kapitaliste. On nije gotova, apriorna pretpostavka, već je rezultat procesa. Ako se rešenje ovog problema traži u analogiji sa kapitalizmom, da bi se tako utvrđene kategorije jednostavnim postupkom eliminisale iz analize, onda je to samo još jedna potvrda da analogija nije metod dokazivanja, bar ne u naučnom smislu te reči.

Ekonomska analiza realnih promena cilja socijalističkog robnog proizvođača mora da počne od jedne tačke kompleksnih odnosa svojine koja najneposrednije karakteriše način spajanja radne snage sa sredstvima za proizvodnju. Koja je to tačka? U IV glavi I toma „Kapitala”, u uslovima kapitalističke robne proizvodnje, taj problem je rešavan uz postojanje dve ključne pretpostavke: robno-novčanih odnosa i suprotstavljanja najamnog rada i kapitala kao antipoda koji stoje jedan nasuprot drugom i objektivno teže ka svom spoju, jer postoje kao potencijalni rad, odvojen od uslova svoje egzistencije, i kao opredmećeni rad, bez autohtone sile svog samonarastanja. U određenim istorijski datim uslovima ta tendencija se izražava u primarnoj, vrednosnoj strukturi, iz koje u pojavnom obliku izrastaju izvedene, neutralne veličine, bez kvalitativne definicije svoje izvorne strukture.

⁶⁾ Stoga i smatram da kritika dohodne cene treba, pre svega, da bude orijentisana ne na iracionalnu kompoziciju elemenata formule prosečne dohodne stope, niti na slabosti mehanizma redukcije složenog na uslovnu jedinicu prostog rada, već na apriornu konstataciju o postojanju kvalitativne kompaktnosti dohotka, čime se previda proces razrešavanja ključnih protivrečnosti u toku konstituisanja ove kategorije. U prvom planu nije aplikacija, već sam saznajni princip.

U osnovi Marksovog metoda nisu postojale apstrakcije, bez svoje socio-ekonomske dimenzije. Poznate su njegove kritike „common sens“-a i manira da se iz realne stvarnosti izdvoji samo jedan, često ne i najbitniji odnos, da bi se on samostalno analizirao kao zakonitost „društva uopšte“. Kod Marksa su opšte kategorije bile samo most preko koga se dolazi do objektivnih zakonitosti određene društveno-ekonomske formacije, do „konkretnih apstrakcija“, kako ih slikovito naziva sovjetski filozof Rozental. Stoga se postavlja pitanje: u kojim tačkama je u socijalističkoj robnoj proizvodnji došlo do stvarnih razlika u odnosu na ove ključne pretpostavke procesa stvaranja i realizacije vrednosti. I u tim uslovima se proizvodni rad javlja pre procesa kao potencija, kao „sveopšta mogućnost bogatstva“, kao izvor vrednosti koji, pre spoja sa svojim pretpostavkama, i u pozitivnoj i u negativnoj definiciji, predstavlja samo subjektivno postojanje, „predmetnost koja se neposredno podudara sa telesnom ličnošću”.⁷⁾ Radnik je, dakle, posednik svoje radne sposobnosti. Vrlo često se u našoj polit-ekonomskoj literaturi negira postojanje privatne svojine nad radnom snagom i njen robni karakter. Tako dr M. Samardžija konstatuje da institucija lične svojine nad radnom snagom „protivreči svemu onome što se u ekonomskim i drugim društvenim, posebno pravnim naukama zna o svojinskim i radnim odnosima”.⁸⁾ Mislim da je povodom formiranja konačnog stava o tom pitanju korisno konsultovati navedene Marksove rukopise: „Za slobodnog radnika sva njegova radna snaga pojavljuje se kao njegova svojina, kao jedan od njegovih elemenata koji mu pripada kao subjektu i koga on održava prodajom.” I dalje: „Kao uslov se javlja to što radnik, prvo, raspolaže svojom radnom snagom kao slobodan sopstvenik i odnosi se prema njoj kao prema robi; za to on treba da bude sopstvenik svoje radne snage. I drugo, on mora da razmenjuje svoj rad ne u obliku druge robe, opredmećenog rada, već na taj način što je jedinstvena roba koju on može da ponudi, kojom on raspolaže, baš njegova živa radna snaga sadržana u telesnoj ličnosti...”⁹⁾

Ako se i pravni pojam svojine shvati u svom kompleksnom značenju, nema logičkih uslova za konstataciju da postoji prethodni, neutralni, metafizički spoj rada sa društvenim sredstvima za proizvodnju.

⁷⁾ Ovaj i naredni citati uzeti su iz nedavno publikovanih Marksovih neredigovanih rukopisa „Grundrisse der kritik der politischen Oekonomie“ (Rohenfurt), koji se smatraju prvim skicama „Kapitala“ (nastali su u periodu 1857–1858) i koji su tipičan primer njegove tvrdnje da se način izlaganja mora razlikovati od načina istraživanja. Rukopisi su na ruskom jeziku publikovani u časopisu „Voprosi filosofii“ u toku 1965, 1966 i 1967.

⁸⁾ Dr M. Samardžija, *ibid.*, str. 132

⁹⁾ K. Marks, *ibid.*, „Voprosi filosofii“, 6/67, str. 106.

Uključivanje u proizvodni proces, po prirodi stvari, zahteva postojanje tzv. „radničkog fonda”, odnosno „onih proizvoda koji moraju da budu prisutni da bi radnik mogao da živi kao radnik i da bi bio u stanju da preživi vreme proizvodnje dok novi proizvod ne bude stvoren”.¹⁰⁾ U svojstvu osamostaljenog robnog proizvođača ili samoupravnim dogovorom na širem, granskom nivou radna asocijacija mora da izgradi kriterijume kojima će prethodno, pre procesa, kvantificirati relativna pojedinačna učešća u poslovnom rezultatu. I ne samo to. Pre proizvodnog procesa i u njegovom toku, znači pre sagledavanja konačne društvene verifikacije uloženog rada, kvalitet i količina ulaganja dobijaju svoju unutrašnju odredbu kao potreban rad u asocijaciji (kao kolektivno potreban rad). To je *conditio sine qua non* udruživanja potencijalnog rada sa pretpostavkama proizvodnog procesa, svojevrsna „cena rada” koja ne rezultira iz najamnog odnosa, već iz slobodnog dogovora proizvođača na objektivnim osnovama zakona vrednosti radne snage. I u okvirima tih ne samo materijalnih već, pre svega, socijalnih odnosa može se u sadašnjim uslovima postaviti pitanje da li su u toku procesi koji vode prevladavanju najamnih odnosa. Nezavisno od načina na koji je tretiran u teorijama socijalističke robne proizvodnje, ovaj čin prethodne kvantifikacije radnog doprinosa i socijalni odnos tim povodom objektivno postoje i zahtevaju svoju verifikaciju i kao pojavni oblici i kao njihova suština. U suprotnom slučaju, metod apstrakcije koji čini osnovu istraživanja ne može dati, ni kao proces ni kao rezultat, odgovor na pitanje koje je postavljeno kao osnovni cilj analize, usled toga što uz eliminisanje grupe činjenica koje čine sastavni deo empirijski datog materijala, ali nisu neposredno vezane za predmet analize, eliminiše i jedan od ključnih odnosa koji se ne izražava u krajnjem rezultatu — dohotku kolektiva. U načinu na koji se, nasuprot objektivnim pretpostavkama proizvodnje, određuje masa i struktura individualno potrebnog rada u okviru radne asocijacije upravo i leži jedna od ključnih kvalitativnih socio-ekonomskih razlika prema odnosu najamni rad — kapital. To prevladavanje odnosa najamnine i njihova transformacija u osnovno načelo raspodele prema rezultatima rada u dugom procesu približavanja pojava oblika svom idejnom sadržaju ne mogu značiti i promenu prirodnog toka konstituisanja vrednosti kao društvenog odnosa. U tom smislu neprihvatljiva je analogija kapitalizma i

¹⁰⁾ K. Marks, *ibid.*, str. 118.

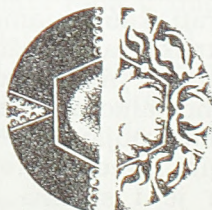
socijalizma ukoliko se konstatuje postojanje identične vrednosne strukture.

U svojoj osnovi, proces transformacije pojedinačnog radnika (njegove radne sposobnosti) u sekvencu ukupne aktivnosti robnog proizvođača, pored čisto tehničko-tehnološkog i organizacionog aspekta, znači, istovremeno, i njegovo uključivanje u socijalni sistem preko čijih normi on postaje asocijant i samo u tom svojstvu može da realizuje motive svog udruživanja. Osnovna ekonomska kategorija koja predstavlja izraz razrešavanja te protivrečnosti je lični dohodak, i to onaj njegov deo koji ima karakter prethodnog ulaganja. Identifikacijom ličnih i kolektivnih interesa nužno su poistovećeni ciljevi pojedinaca i kolektiva. Zbog toga pojam „udruženi rad”, proces udruživanja i ekonomska kategorija — lični dohodak — preko koje se taj proces izražava, nisu samo jedinstvo, već su istovremeno i pre svega nosioci osnovne protivrečnosti između društvenog i privatnog prisvajanja u uslovima robne proizvodnje. Ta protivrečnost se objektivno iskazuje u osnovnoj strukturi vrednosti, u odnosu kategorija „v” i „m”, a ne u njihovom neutralnom spoju. Nije akcenat na tome da se dokaže primat ličnog ili kolektivnog interesa, već način njihovog spajanja u procesu, mehanizam poistovećivanja koji objektivno mora da pođe od različitosti polova: ključne pretpostavke — društvene svojine i osamostaljenog radnika, posednika svoje radne sposobnosti koji zbog svog ličnog interesa, maksimalizacije ličnog dohotka, postaje nosilac zajedničkog interesa asociiranog rada. Nikakve šire integracione strukture ne mogu da eliminišu ovaj ključni odnos osnovnih elemenata sistema.

Raspodela ukupnog viška rada je u domenu konkurencije između pojedinih privrednih grana. To znači da je potreban rad u asocijaciji kao prethodna determinanta ličnog dohotka u okvirima konkretnog rada bez uticaja na kvantitet društveno-potrebnog rada, jer ne može da promeni kvotu radnog vremena koje društvo odvaja za proizvodnju date upotrebne vrednosti, ali je pretpostavka za sagledavanje stvarnog odnosa veličina „v” i „m” koje, sve do konačnog ispoljavanja u pojavnom obliku, egzistiraju samostalno, da bi tek u dohotku dobile svoj društveno priznati izraz. Pri tom se ne može razdvajanje ovih kategorija, ako odražava prirodni tok konstituisanja vrednosti, tretirati kao najamni odnos, jer takva kategorijalna struktura odražava bitno drugačiji društveni odnos. On nije ograničen na kategoriju „v”, već i na samostalno odlučivanje o sudbini „m”, odnosno o njenom pojavnom obliku — akumulaciji i svim drugim izvedenim veličinama. Ta vladačina rada koja je i suština novih produkcionih

PRILOG ISTRAZIVANJU
TEORIJSKIH OSNOVA
LIČNOG DOHOTKA

odnosa, razume se, odvija se u sferi objektivnih zakonitosti kao na svojoj osnovi, dakle, sa svim onim oblicima postvarenja rada koji se ne mogu otkloniti nikakvim egzaltacijama o budućnosti. U tom smislu lični dohodak predstavlja kategoriju u kojoj se objektivno odražavaju sve te bitne protivrečnosti. On ima dvostruku prirodu, jer je javni izraz razrešavanja protivrečnosti dva procesa: prethodnog uspostavljanja relacija u konkretnom radu individualnog robnog proizvođača i naknadne društvene verifikacije u vrednosti, odnosno u preobraženom vidu u ceni proizvodnje, kao kategoriji koja je imanentna razvijenoj robnoj proizvodnji.

rajko
danilović

I

Mišljenja o savremenoj mladoj generaciji često su kontroverzna. Različitost mišljenja, najpre, nastaje iz izrazito pristranog razmatranja te teme. Mladost, sama po sebi, podstiče divljenje i plauzibilnost, što je sve češće obeležje savremenog sveta, ili proizvodi skepsu, koja pretežno rezultira iz neverice u budućnost. To je i razumljivo, jer je u mladosti sadržana ne samo sadašnjost već i budućnost sveta. Pored toga, i naše nedovoljno znanje o tom predmetu utiče na razlike u mišljenjima. Retko je u kojoj temi prisutno toliko stereotipnosti i projekcije koliko u raspravama o savremenoj mladoj generaciji.

Najčešće sud o mladima je proizvod „lažne svesti“, koja ili opravdava svoju akciju i aspiracije ili teži da sebe poistoveti sa budućnošću čiji su akteri mladi. Zato se, obično, u razmišljanjima o mladima koristi analogija. Pokušava se suditi o mladima danas upoređujući ih sa omladinom u revoluciji ili u periodu „obnove i izgradnje“ naše zemlje. I tada merilo postaje: nekadašnja generacija mladih koja, u savremenim uslovima društvene egzistencije, donosi sud o savremenoj mladoj generaciji. To je, međutim, samo privid. Tu više predmet nije savremena mlada generacija, već savremene srednje ili starije generacije ideologiziraju sebe, svoju neospornu stvaralačku i hrabru mladost, uzimajući je kao jedini, najpouzdaniji parametar savremene mlade generacije. Mlada generacija, takvim pristupom, biva verifikovana jedino u onoj meri u kojoj svojim osobenostima liči na mladost starijih i srednjih generacija ili, bar, na nju podseća. Predmet divljenja je, prema tome, „sopstvena“ mladost. Takvim pristupom ocenjivači

ŠTA
OBELEŽAVA
MLADU
GENERACIJU
DANAS

pokazuju svoju ambivalentnu prirodu: samozadovoljstvo transponovano na svoju mladost, koja je, sada, prošlost, i nesigurnost za svoju sadašnjost. Tu su pretežno koreni teze da nema razlike između „starih” i „mladih”, jer postoje samo „napredni” i „konzervativni”. Verovatno nije dnu teza o generacijskim odnosima u našem društvu ne otkriva toliko inferiornosti starijih u odnosu na mlade, koliko upravo ta teza. Tu tvrdnju zastupaju srednje i starije generacije; mladi, nasuprot tome, niti su stvaraoci niti su zastupnici te teze; oni su jednostavno prema njoj ravnodušni.

Pored toga, tek se poslednjih godina ulažu ozbiljniji naponi u saznavanju mlade generacije; međutim, oni su ili opšte ili hipotetičko razmišljanje o omladini, ili empirijska istraživanja, koja obiluju kvantificiranim podacima, ali im nedostaje teorijsko osmišljavanje te građe. Istina, rezultati nisu izostali. Naša znanja o savremenoj mladoj generaciji su potpuniya, ali su, još uvek, daleko od toga da nas mogu zadovoljiti.

Omladina se najčešće tretira kao socijalna celina. Međutim, mladi su nehomogeno društvena grupa, jer postoje velike razlike između različitih grupa mladih (radničke, seoske i intelektualne omladine, između mladih u gradu i selu, u jednom ili drugom regionu zemlje i slično). Te razlike se moraju uvažavati. Potpunije i diferenciranije saznanje savremene mlade generacije zahteva takav pristup. Ali, i pored toga, savremena omladina poseduje izvesna opšta obeležja po kojima se razlikuje od srednjih i starijih generacija. Predmet razmatranja u ovom tekstu biće savremena mlada generacija u celini; iz tih razloga nisu prihvaćene neosporne razlike između izvesnih delova omladine, koje proističu iz njenog socijalnog položaja i tradicije. Uvažavanje tih razlika zahtevalo bi drukčiji pristup, koji ne bi bio, kao u ovom radu, generacijski.

Mlada generacija, koju su donedavno s punim pravom nazivali „generacija u senci” stupila je u javni život smelo. Ona je u nedavnim letnjim događajima (studentska junska akcija i reakcija na okupaciju Čehoslovačke) ispoljila svoju suštinu; o njoj se posle tih akcija može pouzdanije suditi nego ranije. Ono što je do juče bilo skriveno, što se moglo samo naslućivati, danas je već jasnije i oformljenije. Povodom tih događaja, i onoga što je savremena mlada generacija bila u njima, pokušaću da iznesem skicu osnovnih svojstava te generacije; svestan sam da je to samo skica, koja traži dalju razradu, dopudu i modifikaciju.

Šta je to što obeležava mladu generaciju danas, koje su njene specifičnosti po kojima se ona diferencira od srednjih i starijih generacija?

stakle su da ono što je do juče bilo maglovito i potisnuto ispolji svoju suštinu.

To je mnoge iznenadilo; čak i one koji su svakodnevno komunicirali sa savremenom mladom generacijom i mislili da je poznaju.

Pokazalo se da je dogmatski um, identifikujući sebe sa socijalističkom ideologijom, svako gledište koje se razlikovalo od njegovog proglašavao za protivnika socijalizma.

Dogmatski um se posebno plašio idejne radoznalosti i česte spremnosti mladih da prihvate i bore se za novo; u samoodbrani, on je istakao ideju koja je obično smatrana opštom istinom: mladi su apolitični, nekritični i podložni uticajima sa strane.

a zabrinutost za ideološko opredeljenje i „čistotu“ mladih, najpre, bila je sadržana u strahu od stranih uticaja. Samo-svojnost našeg društva i njegova otvorenost, izloženost uticajima Istoka i Zapada lomile su te otpore dogmatskog uma. Međutim, njegova „zabrinutost“ i „briga“ za idejnu usmerenost omladine dobijale su nove pojavne oblike: strah od ideološke indiferentnosti mladih, koje interesuje samo komfor i socijalni uspeh. Mlada generacija je, govorilo se, bez ideala; ona je deideologizirana i pragmatična. Čini se da su starije i srednje generacije, u toj tvrdnji, projektovale svoj idejni razvojni put, svoje „razočaranje“ u ideologiju „primitivnog komunizma“; oni su svoju demistifikaciju delimično transponovali na mlade: prekorevajući omladinu, oni su, u stvari, navikavali sebe na nove ideale i novi „pogled na svet“.

rvo su događaji ovog leta demantovali ideju o apolitičnosti savremene mlade generacije.

socijalističkoj idejnoj opredeljenosti savremene mlade generacije može se govoriti jedino o ostacima ideologije „primitivnog komunizma“. Oni se, najpre, ogledaju u egalitarizmu koji treba da se reprodukuje u siromašnim uslovima; u izvesnim grupama savremene mlade generacije bilo je i ima shvatanja socijalizma kao društvene zajednice jednakih u siromaštvu. Čak se zapažaju idejna opredeljenja za asketizam, koji je svojstven cružanom revolucionarnom pokretu u nerazvijenim društvima. Naravno, od toga treba jasno razdvojiti opravdani revolt i borbu protiv pojava bogaćenja, korupcije, mira i kapitalizacije, čiji su koreni monopolski položaj u sferi rada ili raspodele, a ne doprinos u radu.

ementi ideologije „primitivnog komunizma“ među mladima samo se delimično mogu objasniti indoktrinacijom.

doktrinacija mlade generacije idejama „primitivnog komunizma“ najviše, čak se može reći isključivo, ostvarena je sistemom obrazovanja. Još odmalena, u osnovnoj školi, mladima se tumači ideologizirana, primitivna predstava o socijalizmu, koji je, u toj interpretaciji, društvo idealno jednakih ravnopravnih, poštenih ljudi i slično, jednom reči, harmonično i beskonfliktno društvo. Teško se oteti utisku da je to „egalitarni“ socijalizam kombinovan sa patrijarhalno-hipokriznom ideologizacijom života i društva. U srednjoj školi i na fakultetu, znatnim delom,

STA OBELEZAVA
MLADU
GENERACIJU DANAS

razorena je takva ideologizirana predstava o socijalističkom društvu; ipak bi detaljnija analiza pokazala, čini se, da je u suštini ista funkcija obrazovanja i na tim stupnjevima školovanja.

Pored indoktrinacije, i tzv. „negativne” i „nesocijalističke” pojave izazivaju ekstremnu reakciju mlade generacije. Mladi ponekad prema takvim pojavama istupaju padajući u suprotna preterivanja: umesto bogaćenja, korupcije i mita, sve izraženijih neopravdanih socijalnih razlika, oni nude „jednakost” po svaku ocenu i rigoroznu društvenu kontrolu socijalnog ponašanja (u stvari, državnu kontrolu, što pothranjuje birokratiju).

Pored pomenutih izvora „primitivnog komunizma” među pripadnicima mlade generacije, ističe se i jedan opštije prirode: mladi doživljavaju sve, kao i društvene pojave, daleko neposrednije od svoje starije braće i očeva; oni, između sebe i sveta, imaju znatno manje normi, ustanova i organizacija, simbola i slično. Zato mlada generacija doživljava razvoj socijalizma manje složeno i posredovano nego što je on stvarno kompleksan i protivrečan; ideje „primitivnog komunizma”, dakle, nalaze, po prirodi stvari, pogodnije tlo među mladima nego među starijima i srednjim generacijama.

Iako su ti izvori „primitivnog komunizma” snažni, ipak su mladi u suštini i pretežno ideološki opredeljeni za moderni i demokratski model socijalizma. Mlade generacije poseduju izvesna svojstva, o kojima ćemo govoriti, koja ih objektivno čine nosiocima naprednije socijalističke ideologije, oslobođene iluzija o socijalističkom društvu. Mladi su sve više svesni da je socijalizam konfliktno društvo, o puno protivrečnosti ali društvo koje daje najviše prostora za socijalni i individualni razvoj ličnosti.

III

Šta je to što određuje mentalitet naše savremene mlade generacije? Koja su njena osnovna svojstva ponašanja i mišljenja?

Socijalna i privatna sfera života mladih prevashodno je obuzeta radom. Često preforsirano isticanje „interesovanja” mladih za zabavu i razonodu je privid; napor da se mladi „zadovolje” samo zabavom i razonodom pretrpe su neuspeh. I onda kada je bila izražena potreba za tim aktivnostima, u stvari, radilo se samo o „dopuni” radnog vremena i o potrebi rekreacije. Usmerenost mladih ka sferi rada nije slučajna; ona je rezultat industrijalizacije našeg društva i promena odnosa prema radu u celini, s jedne, i činjenice da je rad jedina mogućnost mladih za socijalnu promociju, s druge strane.

Generacija kojoj je rad jedina perspektiva i jedino ishodište socijalne ekspanzije razumljivo je racionalna. Ona je, za razliku od srednjih i starijih generacija, lišena mnogih mitova i iluzija.

U političkom procesu, racionalnost mladih ispoljava se kao kri-
tički odnos prema ponašanju foruma i pojedinaca: mladi
ne prihvataju ničije ponašanje a priori, oni ga uvek oce-
njuju i na njega reaguju. Vrednovanje i reakcija mladih
u političkoj sferi determinisani su relativno slobodnim
(a to znači i odgovornim) delovanjem. Mladi se, za raz-
liku od srednjih i starijih generacija koje su opterećene
reliktima etatističkog mentaliteta, samostalnije i slobod-
nije ponašaju u političkom procesu; ta autonomnost i
spremnost da se preuzme politički rizik i odgovornost
čine inovaciju našeg političkog života.

STA OBELEŽAVA
MLADU
GENERACIJU DANAS

Ubeđen sam da je teško zamisliti realizaciju samoupravnog
koncepta razvoja našeg društva, bez navedenih svojstava
mlade generacije. U mladoj generaciji, u njenom men-
talitetu, političkim aspiracijama i ponašanju, ideja samo-
upravljanja nalazi svoju „materijalnu silu”. To je, vero-
vatno, takav novum naše političke prakse koji značajno
menja njenu usmerenost razvitka; samoupravljanje pres-
taje da bude samo ideja ili ideologizirana predstava per-
fidnijeg i skrivenijeg manipulisanja vlasti društvenim raz-
vojem; ono je, ulaženjem mlade generacije u politički
život, dobilo novu snagu.

Skorašnji događaji su nepobitno dokazali da mlada generacija
nije apolitična, pasivna i politički introvertna; mladi samo
nisu spremni da prihvate politički život kao privid, kao po-
litički verbalizam i folklor; oni su upravo protiv položaja
i funkcije objekta u političkom procesu; pokazalo se da
njihov visok stepen političke svesi i aspiracije nije do-
bio u oficijelnoj, institucionalizovanoj sferi dovoljno
„prostora” za svoje ispoljavanje; zato se on preselio u
privatnu sferu, na privatne skupove, igranke, između ča-
sova, posle rada i slično. To je politički potencijal potis-
kivalo umesto da ga je ostvarivalo; on je zbog toga, umesto
da opada, rastao. Bile su samo potrebne i izvesne spo-
ljne okolnosti, momenti krize u socijalnom kretanju, pa
da se ta akumulisana politička energija izlije. To se, kao
što je poznato, i desilo: mlada generacija intelektualne
omladine, koncentrisana i organizovana poput socijalne
erupcije, neviđene u našoj posleratnoj političkoj praksi,
stupila je u javni život. Ta generacija je u političko pona-
šanje unela svežinu i neposrednost. Umesto simbola, nor-
mi, ideologizacije i sličnih međupoteza političke akcije,
mladi istupaju sa manje posredovanja, zahtevajući urgent-
no rešavanje nabujalih socijalnih problema.

Svaki otpor takvom razvitku konzervativan je, usmeren je ka
očuvanju statusa quo.

Bilo je otpora koji se, videli smo, prikazivao kao sumnja u
idejnu opredeljenost mladih; a kada je ta teza deman-
tovana u junskim događajima i u vezi s okupacijom Če-
hoslovačke, u suštini taj otpor je dobio drugi pojavni
oblik: mladi su tretirani kao objekt političkog ponaša-
nja, koji je pod uticajem delovanja ovih ili onih politič-
kih snaga; odatle, najverovatnije, tendencija da se aktiv-
nost studenata u junu faktički objašnjava uticajem ne-
prijateljskih ili drugih političkih snaga protivnih Savezu

komunista, s jedne, i da se reakcije i angažman mladih u vezi sa okupacijom Čehoslovačke tretira kao rezultat propagande i veštački stvorene političke atmosfere, s druge strane. Obe tvrdnje, iako potekle iz različitih izvora, u suštini izražavaju istu predrasudu: neautonomnost i neautentičnost mlade generacije u političkom životu. Nasuprot tome, mladi su potvrdili svoj politički aktivizam, samostalnost, izvornost i zrelost političke akcije.

RAJKO
DANILOVIĆ

IV

Od deset jugoslovenskih porodica, u kojima je dete završilo osnovnu školu, u devet je ono najobrazovaniji član porodice. Nijedna generacija u našem društvu nije toliko obrazovana koliko savremena mlada generacija.

Savremena mlada generacija započela je svoje školovanje posle oslobođenja; ona je prošla kroz reformisan sistem obrazovanja koji je, i pored polovičnih uspeha te reforme, kudikamo solidniji, organizovaniji i funkcionalniji od sistema obrazovanja neposredno posle oslobođenja. Uporedo sa ekspanzijom obrazovanja povećala se materijalna osnova školstva i stručnost nastavnog kadra. Rezultati tih promena su, pored ostalog, vidljivi u kvalitetu i u obimu znanja. Mladi, za razliku od starijih i srednjih generacija, poseduju „pravo“ tehničko i humanističko znanje; naime, tehničko-tehnološko znanje, koje su u sistemu obrazovanja sticale srednje i starije generacije, umnogome je anahronično. Istovetna je sudbina i humanističkog znanja: ono je ili ideologizirana apologija građanskog društva (pretežno kod starijih generacija) ili apologija etatističkog socijalizma (kod starijih i srednjih generacija). Mladi su, naprotiv, osvojili modernija tehnička znanja. S jedne, i autentičnije humanističko obrazovanje, s druge strane. To je svojstvo savremene mlade generacije po kome se ona sve vidljivije diferencira od ostalih generacija u našem društvu.

Znanje u savremenoj mladoj generaciji, za razliku od srednjih i starijih, nije privilegija relativno malog broja njenih pripadnika. Naprotiv, sve veći broj pripadnika savremene mlade generacije stiže viši stepen obrazovanja. Može se slobodno reći: u našem društvu, tek u savremenoj mladoj generaciji znanje postaje opšte obeležje generacije.

Otpori uključivanju tog ogromnog potencijala u proces društvenog rada su različiti, ali se jedinstveno ispoljavaju; svi ti otpori u krajnjoj liniji, mogu se svesti na zajednički imenitelj: očuvanje sopstvenog radnog, a time i socijalnog statusa. Suvišno je isticati da su ti otpori, u stvari, konzervativna društvena akcija, koja sputava brže i temeljnije promene strukture radne snage i društva u celini.

Najčešći oblik otpora znanju uopšte, pa time i znanju koje poseduje mlada generacija, jeste glorifikacija prakse. Uz dizanje prakse na nivo prvog i osnovnog uzroka društvenog napretka predstavlja samo ideologiziranu i mistificiranu odbranu statusa quo; dovedeno do krajnjih konse-

venci, to je odbrana postojeće, izrazito nepovoljne, profesionalne strukture radne snage. Upravo se u glorifikaciji prakse prenebregava osnovna istina: razvitak modernih tehnika proizvodnje i tehnologije zahteva brze i česte promene radnog procesa; za svega nekoliko godina moderna proizvodnja, u izvesnoj fabrici, može da izmeni svoju, skoro celokupnu, produkciju. Te promene može lakše da prati i da ih inicira fleksibilna i sveža, a ne već rutinizirana radna snaga, koja sporo ili sasvim teško napušta stečene proizvodne navike.

Mladi poseduju svojevrsan „nemir“, potrebu za traženjem novih mogućnosti i rešenja u radnom procesu; otkriće, koje je sve presudnija pokretačka snaga industrijskog napretka, blisko je mladima, koji su ili njegovi stvaraoci ili podržavaoci. Preindustrijski mentalitet, čiji su nosioci pretežno starije i srednje generacije, ispoljava svoju suštinu i u odnosu na ta svojstva omladine. Tu su, pored ostalog, koreni nepovoljnog odnosa prema intelektualnom i posebno stručnom radu. Slobodno se može reći: nezamislivo je ostvarivanje savremene tehnološke revolucije bez punijeg i presudnijeg učešća mlade generacije u proizvodnji. Položaj i funkcija mlade generacije u proizvodnom, političkom i kulturnom procesu, dakle, čine njeno biće ambivalentnim.

Mladi su individualno i grupno superiorni; njihovo osećanje superiornosti u društvu proističe, videli smo, iz njenih stvarnih obeležja, pre svega iz posedovanja znanja i sposobnosti. Odatle je njihovo nestrpljenje ogromno i opravdano; svet u kome žive čini ih brižnim za budućnost koja im, u zamenu za sve, bar širokogrudo daje optimizam. S druge strane, videli smo, položaj mladih u sferi rada krajnje je nepovoljan. Da paradoks bude veći: naša zemlja ima izrazito lošu kvalifikacionu i obrazovnu strukturu radne snage koja je, kako potvrđuju najnovija istraživanja faktora privrednog rasta, presudan činilac tehničkog i ekonomskog prosperiteta. Istovremeno, rekli smo, mlada generacija je potisnuta iz političke strukture; nje skoro nema u strukturi političke moći, dok je u samoupravnoj strukturi zastupljena samo simbolično.

Krećući se u rasponu između osećanja superiornosti, zbog stvarnih svojstava koje poseduje, i socijalne potisnutosti, mladi su u mogućnosti da ukinu pocepanost i razdvojenost svog socijalnog i političkog položaja. Ta osnovna protivrečnost njihovog položaja i uloge podstiče ih na socijalnu i političku akciju, koja je jedino rešenje njihovih egzistencijalnih pretpostavki. Rešavajući svoj egzistencijalni problem, mladi objektivno postaju i već jesu, zajedno sa radničkom klasom, rešenje zagonetke razvoja našeg društva u celini: izgradnje razvijene i moderne samoupravljačke i demokratske socijalističke zajednice.

STA OBELEŽAVA
MLADU
GENERACIJU DANAS

dušan
stojanović

TRADICIONALNE FILMSKE ŠKOLE I MODERNI FILM

I. FILM KAO UMETNOST DINAMIČNOGA

Još u vreme najranijih pokušaja da se proklamuju nekakve poetike filma, negde u početku dvadesetih godina, među prvim programima, proglasima i teorijskim razmišljanjima o prirodi filmskog medijuma, čula se bila misao da umetničko u filmu počiva na njegovom svojstvu da organizuje, harmonizuje i orkestrira kretanje. Jedni će u tome dinamičkom potencijalu medijuma videti veličanstveno sredstvo za preobražavanje vremena, za davanje životnom toku događaja jedne nove „uzdužne“ dimenzije u kojoj će se temporalne vrednosti pojavljivati u neslućenim varijacijama, nepoznatim ljudskom iskustvu. Drugi će poverovati da stalna promena mesta i vremena radnje na ekranu predstavlja osnovu jedne sasvim originalne dramaturgije koje nema izvan ovog medijuma, jedne „filmoturgije“, kako se to nekada volelo da kaže. Treći će otići najdalje, pa će u kovitlacu kretanja koji ekran nudi radoznom oku naći jedini smisao njegovog postojanja.

Ovo treće gledanje na ritam kao oblik organizovanog kretanja na ekranu dobiće potpuni zamah sredinom dvadesetih godina u teorijama takozvane „prve avangarde“ francuskoga nemog filma. O njemu će nadahnuto pisati korifeji rane filmske misli kakvi su bili Žermen Dilak, Leon Musinak i Žan Epsten. Ali ne samo oni. Njihovo oduševljavanje „čistim pokretom“ i „vizuelnom muzikom“ i njihova otkrića o ritmu pokazaće se zarazni: niko, pa ni nosioci oštre teorijske reakcije na klasična shvatanja filma, koji su se množili posle drugog svetskog rata, neće moći da zanemare činjenicu da je film pre i iznad svega drugoga pokretna

fotografija, da je on na ovaj ili na onaj način umetnost pokreta par excellence.

Klasična koncepcija filmskog ritma htela je da mu, kao organizovanom, intencionalno usmerenom kretanju, da apsolutni značaj. Po mišljenju pristalica ove škole, ako je kretanje bitno za film, ono što kretanje okružuje, ono kroz šta se kretanje manifestuje, pa i ono što ga nosi, ne može da ima važniju ulogu od samoga tog kretanja. Sve se potčinjava ritmu. Filmski prizor se i razlikuje od odgovarajućeg prizora u životu po tome što ga krase osobena, autorovoj viziji potčinjena ritmička pulsacija. Tu pulsaciju određuje ne samo neposredni „materijalni“ vid u kojem se akcija odvija na ekranu već i svaki pokretni oblik, svaki gest, svako premeštanje objekata u slici, svaki pokret kamere i svaka promena kadra. Svi ti elementi u svojim dinamičkim manifestacijama upoređuju se jedni sa drugima, približavaju se i razilaze, harmonizuju se i međusobno sukobljavaju: film nije ništa drugo do neka vrsta „životnog baleta“ u kojem se obični, svakodnevni pokreti suptilno uklapaju u polifoniju sveukupnog kretanja univerzuma što se pokazuje na ekranu.

TRADICIONALNE
FILMSKE SKOLE I
MODERNI FILM

Kada je ritam ovako zacario filmskom slikom, nije bilo teško da se ode i jedan — poslednji, uostalom — korak dalje. Pristalice takozvanog apsolutnog i apstraktnog filma težile su da ritam očiste od svih spoljnih, često ne samo anegdotskih već i značenjskih primesa, da bi dobile „čisto“ „zvučanje“ pokreta, koji prestaje da bude rob sopstvene funkcionalnosti u odnosu na predmet, koji se, u stvari, oslobađa svake predmetnosti i pretvara se u fenomen „po sebi“. Tako apstrahovan i izvučen iz životnog konteksta iz kojeg je potekao, pokret će zablistati u svoj svojoj lepoti i privlačnosti. Bez ikakve naracije i bez i najmanje pomisli na reprezentativnost, on će se najzad manifestovati u svojoj čistom estetičkom vidu: kao ton u muzici, dugovaće čitavu svoju izražajnu vrednost svom obimu, svom intenzitetu, svome tempu i svome mestu u polifonijskom nizu. Rodiće se vizuelna muzika, simfonija pokreta, „čist film“.

Kasnije, savremenije i korigovano gledište, koje i danas nalazi odjeka u teoriji filma i u stvaralačkoj praksi, poći će od ideje da filmska slika ne može da se liši svoga predstavljačkog karaktera, da ona, pre svega, ostaje slika nekog zbivanja koje se dogodilo ili je moglo da se dogodi u stvarnosti, a preneto je mehaničkim postupkom svetlosne vizuelno-auditivne registracije na filmsku traku, bez obzira na to koliko je ta registracija bila modifikovana posebnim uslovnostima filmske tehnike, podrazumevajući i montažu. Ali upravo zbog toga on treba da sleduje njenim zakonima, zakonima koji su proistekli i koji se ponovo usmeravaju na autentični prikaz čulne stvarnosti što je kamera sa fotoografskom preciznošću hvata u svoje objektivne. On, dakle, treba i može da se organizuje, ali ne sme da se izdvoji iz životnog konteksta koji ga je rodio ili da se postavi kao važniji od njega. On ne sme da ustane protiv svoje ontološke vezanosti za stvarnost; budući samo jedno od svojstava te stvarnosti, on je i samo jedan od mnogobrojnih

činilaca izraza čija je osnova autentični životni prizor, primarni materijal medijuma.

A ipak ti klasični zastupnici ritma ostavili su nam u trajno nasleđe saznanje da se polifonija kretanja u filmskoj slici pojavljuje kao jedan od važnih elemenata filmske strukture, i to saznanje čini ih prisutnim i u današnjem trenutku sedme umetnosti.

II. FILM KAO UMETNOST ZNAČENJA

DUSAN
STOJANOVIC

„Preobražaj kinematografa u film”, kaže francuski proučavalac Edgar Moren, „završio se u onom trenutku kada je Ejzenštejn otkrio i počeo da primenjuje svoje shvatanje o slikama što izazivaju ideje. Film će se, naravno, još razvijati, ali tada je on bio stvoren: to je povezani sistem u kojem produbljivanje i upotreba afektivne snage slika prelazi u logos.”

Nema sumnje, sa nastankom onoga što je Sergej Mihailovič Ejzenštejn nazivao „intelektualni film” otkrila se, zaista, mogućnost da se filmom izazivaju izvesni misaoni procesi. Tvrdnje velikoga sovjetskog stvaraoča da „u principu nema razlike između pokreta čoveka koji se klati pod uticajem elementarne metričke montaže i intelektualnog procesa u njemu, jer je i intelektualni proces isto tako kretanje, samo u domenu viših nervnih centara”, predstavljalo je u svoje vreme važan zaključak o tome da postoji istovremeno pulsiranje dveju struktura — one koja pripada samome fizičkom biću umetničkog dela i one koja se gradi, povodom dela, u gledaočevom doživljajnom aparatu. Verujući da među njima postoji odnos zavisnosti, Ejzenštejn je ukazao na mogućnost „dovršavanja” one prve, objektivne, ovom drugom subjektivnom, u tom smislu što se značenjske veze, omogućene montažnim sukobom dve „ćelije” utkane u tkivo filma, ali i gledaočevim senzibilitetom i, naročito, njegovim ideološkim i kulturnim opredeljenjima, definitivno uspostavljaju u njegovoj apercpciji. Kada je jednu deceniju ranije Ljev Kulješov ustvrdio da je film konstruktivistička umetnost u kojoj kadar, kao deo celine bez koje postoji samo kao sirovi „isečak života”, dobija smisao tek iz odnosa prema kadru što mu prethodi i u relaciji sa kadrom što će posle njega doći, temelj za intelektualni film već je bio postavljen. Ali između Kulješovljeve pojednostavljene predstave o narativnom značenju kadra u montažnom kontekstu i Ejzenštejnove ideje o kadru kao znaku koji može kombinovanjem sa drugim znakom da se pretvori u ideogram leži čitava razlika između dva pogleda na svet. Dok Kulješovljeva ideja podrazumeva jedan kontinuitet, jedno „preklapanje” vizuelnih doživljaja, jednu „kumulaciju” u kojoj svaki novi nadražaj biva određen, uslovljen, „obojen” prethodnim nadražajem sa ekrana, a onda sa svoje strane uslovljava i „boji” sledeći stimulus, Ejzenštejnova vizija doživljajnog procesa pokazuje se ne samo kao bogatija već, što je mnogo značajnije, kao kvalitativno drukčija: jedan element ideograma, shvaćenog kao kombinacija dve ili više slika iz čijeg dodira ne proističe zbir, već dijalektička rezultanta višeg stepena, suprotstavlja se, sukobljava

se sa sledećim, pa misaono-afektivni ishod nije u uzajamnom uticaju tih znakova, nego u njihovom novom jedinstvu koje je nešto sasvim drugo, nešto što u sebi više ne sadrži ona dva konstitutivna elementa u njihovom prvobitnom značenju, već jedno drugo značenje sasvim novog reda, jednu apstrakciju.

Danas, kada autori kakvi su Žan Lik Godar i Dušan Makavejev na svoj način koriste ovo dostignuće velikog Ejzenštejna, treba da kažemo da se plodnost njegovog pronalaska pre svega potvrđuje time što se savremeni „intelektualni film” nije zadovoljio povlađivanjem ejzenštejnovskom jezičkom načelu, nego se samo poslužio njime da bi izgradio izražajne oblike što odgovaraju sadašnjoj situaciji u kojoj se film nalazi. Naime, budući pre svega, i ontološki gledano, medijum koji operiše čulno autentičnim materijalom foto-grafsko-fonografskih zapisa iz spoljnog sveta, savremeni zvučni film ne može sebi da dozvoli da u onom stepenu narušava autentični čulni entitet životne filmske situacije u kojem je to činio nemi film, pa, prema tome, ne može ni da pretenduje na to da svoje neposredno reprezentativne zvučne-vizuelne predstave konkretnih životnih oblika prikazuje kao čiste apstrakcije, kao simbole koji nisu ništa više do elementi pojmovnog znaka — ideograma. Zato danas montaža ne može da računa na tako slobodne i apriorne kombinacije na kakve je mogla da se osloni pre četrdeset godina. Ona sada mora, i u svojim najsmelijim kombinacijama, da vodi računa o činjenici da je svaka njena „čelija” — svaki kadar — pre svega veoma upečatljiva slika stvarnog sveta, koja nas na planu dva osnovna čula, vida i sluha, gde jedinstveno deluje, uverava da je pred nama iluzionistička, ali čulna iluzionistička vizija života. Delići te stvarnosti mogu i sada u gledaočevom doživljaju da se povezuju u značenjske celine, no jedino kao njeni delovi, koji iz nje ne mogu da se otrgnu, jer su joj neotuđivi, jer je sačinjavaju. Montaža, dakle, više neće voditi računa samo o njihovim vezama na nivou „elementarnog kretanja koje se odvija uporedo sa istovetnim takvim kretanjem na planu viših nervnih centara”, kako bi to rekao Ejzenštejn, već, pre svega, o jednoj katalizi slika i zvukova koja je, ako možemo tako da kažemo, životno-logička kataliza, zakonitost, kako se izrazio Moren u navedenom citatu, jednog logosa koji postiže određeno totalno afektivno dejstvo.

Drugim rečima, kombinacija kadrova u montaži koja će sugerisati intelektualne zaključke danas je kombinacija kadrova koji zadržavaju svoje značenje u kontekstu životnog zbivanja u čije ime nastupaju, dok je Ejzenštejnov „intelektualni film” dozvoljavao sebi da ih iz takvog konteksta potpuno istrgne, da ih apstrahuje — kako je sam priznavao — do jednoznačnosti, pa da iz kombinacije takvih svedenih predstava-znakova gradi ideogramsku celinu.

ili zablude, krajnosti i teorijski zaključci uslovljeni istorijskim trenutkom su jedna stvar, a značaj nekakvog putokaznog ostvarenja sasvim druga, i za naša razmatranja mnogo važnija. Ejzenštejnov otkriće ideogramskog načela u filmu

TRADICIONALNE
FILMSKE SKOLE I
MODERNI FILM

spada u ovu drugu kategoriju i zato još i danas zrači punom svojom snagom.

III. FILM KAO UMETNOST STVARNOSTI

Složeno pitanje odnosa između stvarnosti i umetničkog dela moglo je da izgleda kao strogo teorijski problem sve dok je čovek bio suočen sa umetnostima u kojima je materijal nad kojim stvaralac radi predstavljao neživu materiju, apstraktnu tvorevinu ili deo života — čoveka, recimo — postavljen u lažne uslovnosti koje su artificijelnim putem nastajale iz isto tako artificijelnih materijala. Ali pojava kinematografa, tog sredstva za autentičnu registraciju pojavnog sveta, i njegovo brzo prerastanje u film, kako bi se izrazio Edgar Moren, učinila je od tog strogo spekulativnog problema veliko pitanje prakse. Šta da se radi sa tom ver-
nom čulnom predstavom prostora i vremena koja u našu doživljajnost priziva sva iskustva i sva empirijska znanja da bi postala nešto što prevazilazi stvarnost, što je osmiš-
ljava preko granica njenog pukog senzornog privida? Neki, kao Melijes ili nemački kaligaristi, verovali su da treba da je maksimalno udalje od poznate nam stvarnosti da bi pos-
tala izraz jedne druge stvarnosti, što se ne zadovoljava samo neobičnošću svoga dubokog, simboličnog značenja, već traži oblik koji upijaju gledaočeva čula. Drugi, a iznad svih
sovjetski eksperimentatori dvadesetih godina, mislili su da se prevazilaženje stvarnosti sastoji u pomamnim vrtlozima
delića sveta u kretanju, tom najvišem načelu, koje je u stanju da preobliči našu statičnu, fiksiranu sliku života i da nam je ponudi ne samo u novoj pulsaciji vremena i pros-
tora, već i u novoj svetlosti saznanja. Sa svoje strane, holi-
vudski tvorci sanjarija verovali su da ta stvarnost treba da se uobliči kao romantizovani poredak stvari u materijalu
koji inače pojavno zadržava svoje autentične oblike, pa su sve svoje snage bili usmerili na građenje dramatičnih priča
neposrednoga emocionalnog dejstva, verujući da životnost tih priča može da se dokaže njihovom prividnom vernošću
stvarnosti istovremeno sa pretvaranjem te stvarnosti u sop-
stvenu suprotnost: u idealizovani svet želja i sna.

Istini za volju, osećali su oni da nešto nije u redu. Moglo bi da se kaže da su imali čak i nekakvu grižu savesti i ne znajući zbog čega: stalno su se vraćali izvornoj istini ekrana, mada im se to činilo kao poraz. Sve dok se nije pojavio glasnik te savesti u vidu jednog kritičara i mislioca čije je ime bilo Andre Bazen.

Negde odmah posle drugog svetskog rata ovaj Francuz će reći svoju istinu koja je morala čudno da zazvuči u ušima njegovih neposrednih savremenika: ono čega se film toliko stideo, ono čega se plašio i od čega je bežao — neotuđivo svojstvo odraza stvarnoga čulnog reda stvari u ovome našem svetu — nije predstavljalo nikakvo srozavanje filma, nije bilo nikakvo siromaštvo stvaralaštva i invencije, već sama priroda filma njegovo osnovno svojstvo, njegova nužnost, njegova zakonitost i njegovo biće. Bojali smo se da priznamo da je film puka fotografija, ali priznajmo da je on pre svega fotografija i utvrdimo šta iz te okolnosti,

koja je nepobitna ako na stvar gledamo bez, tobože, „estetičkih“ predrasuda, može da se izvuče u korist sedme umetnosti. I odjednom, jedan psihološki, jedan antropološki zaključak — da se za živu fotografsku sliku vezuje čitav splet mitova našeg vremena, a pre svega čvrsto ukorenjeno poverenje da je njena predstava najčistije svedočanstvo — otkrio nam je njenu volšebnu moć ubeđivanja. Pred nama, na ekranu, u svom živom, nepatvorenom obliku, kao čisto čulno iskustvo, pojavljuje se stvarnost, za koju znamo da uprkos varki čula nije ništa drugo do trenutak koji je već davno nestao u prošlosti, nezadrživo i nepovratno: vaskrsnuti časak izgubljenog trajanja, „prisutno u odsutnome“, čudo u krilu same stvarnosti, magija u čulnom ruhu! „Sav život snova i svi snovi života ne samo da su najzad pred nama — oni su pred nama kao autentična stvarnost! U prisustvu smo mumije, ali ne mumije nečeg što je umrlo, već mumije života.

TRADICIONALNE
FILMSKE SKOLE I
MODERNI FILM

Od ovoga do nove, drukčije estetike nedostajao je samo jedan korak. Započeo ga je neorealizam, a dovršio rodonačelnik modernog filma Mikelandelo Antonioni. Stvarnost je prevazišla stvarnost, stvarnost se otvorila kao umetnost. Film je otkrio svoju pravu prirodu i od sada će biti načisto s tim da svi izleti duha u materijalu čulne istine kojim barata neće više moći da budu ono za šta su se toliko puta u kratkoj njegovoj istoriji izdavali — veštačke kopije drugih medijuma — već prava, autentična umetnost stvarnosti.

IV. FILM KAO MODERNI IZRAZ

Ako se pod ovim trenutkom modernog filma podrazumeva stvaralaštvo jednog Mikelandela Antonionija na jednoj i Žana Lika Godara na drugoj strani, a da lepeza blistavih filmskih ostvarenja između ova dva pola uključuje i dela autora kakvi su, na primer, Rober Breson, Federiko Felini, Ingmar Bergman, Dušan Makavejev, Luj Bunjuel, Aleksandar Petrović, Karl Teodor Drajer, Fransoa Trifo, Živojin Pavlović, Ivan Paser, Zan Ruš i još neki drugi, onda bismo taj trenutak smeli da definišemo kao trenutak u kojem se filmski medijum u punoj meri koristi svojim mogućnostima i stvara u skladu sa svojom pravom prirodom.

U ovom govoru o tome da moderni filmski izraz zapostavlja one elemente koje smo do sada pripisivali tradicionalnije umetnim školama: dinamičnu organizaciju i ritam, značenje, stvarnosni karakter prizora. On ih sve prima u sebe. Ali nijedan od tih elemenata nema danas, kao što je u doba svoje potpune vladavine imao, samostalno značenje i odličujuću vrednost. Oni su sada deo jednog jedinstva koje u sebe uključuje i nekoliko posebnih karakteristika. Te odlike savremenoga modernog filma mogu da se označe kao sledeće.

Fenomenalistički film. Poučen neorealizmom da stvarnost sagledava „u njenoj globalnoj slici posredstvom globalne svesti“, stvaralac se danas često stavlja u položaj prividno spoljnog posmatrača. Ne samo da izostaje pro-

dublјivanje smisla zbivanja njegovim analitičkim cepkanjem na mnogobrojne montažne elemente kako bi se ono sagledalo iz što više različitih uglova od kojih svaki predstavlja, između ostalog, i posebnu ćelijicu jedne izuzetne ritmičke kadence, ne samo da se „prepušta događaju da priča sam sebe“ već se u scensku situaciju unosi i niz slučajnosti koje teku oko osnovne „teme“ i prepliću se s njom; moglo bi čak da se kaže kako se događaj ne bira i ne prikazuje isključivo prema „temi“ koju je hteo reditelj iz njega da izvuče, već se želi da ta „tema“ prodre do gledalaca u sklopu brojnih sinhronih „tema“ koje sve zajedno čine kompleks autentične životne stvarnosti. Ta „utopljenost“ autorovog osnovnog motiva u složeno tkivo „slučajnosti“ koje pletu bogatu polifonijsku čipku radnje logično dovodi i do jedne druge posledice: posmatračka uloga kamere ne dozvoljava da se postupci ličnosti objašnjavaju gledaocima posredstvom izričitih motivacija: život na platnu se odvija na prividno sasvim objektivan način i mi možemo da ga pročitamo i protumačimo isključivo s obzirom na posopstvene sudove o ponašanju jedinki u njemu. Reditelj nam nikakvom psihološkom, literarnom ili bilo kojom drugom analizom neće pomoći da se u njima snađemo. Očigledno je da svi ovi elementi potiču od shvatanja da je dovoljno da od kamere očekujemo beleženje bihevioristički donetih „signala“ motivacija, ali ne i pokušaje da se oni istaknu ili da nam se tumače: kao pred ponašanjem ljudi u životu, na nama je da nagađamo smislove njihovih postupaka; drama kao da ne želi da se upravlja tokovima koji nam te smislove otkrivaju, već pre ide za tim da ih prikrije u moru svakodnevnih slučajnosti koje maksimalno liče na stihiju života. Najzanimljivije je to što u delima Antonionija, Felinija, Bergmana ili Petrovića ovako konstruisane dramske ili, bolje životne situacije otkrivaju svoj dublji smisao ne kroz odnose i razvoj tih „mistifikovanih“ postupaka ličnosti, već kroz nekakvu zgusnutu atmosferu celine zbivanja, kroz neku fluidnu nabijenost značenjem koje natapa svaki elemenat prostora i svaki trenutak vremena, kroz jednu „globalnu“ sugestiju smisla skoro iracionalne artikulacije.

Da bismo se podsetili ovih sublimnih trenutaka u tvorevinama savremenih autora, dovoljno je da dozovemo u sećanje, pored već navedenih primera iz Felinijevih filmova ULICA, PROBISVET ili KABIRIJINE NOĆI, i takva mesta kao što su traženje izgubljene devojke po kamenitom ostrvu u Antonionijevoj AVANTURI ili lutanja junakinje po pustom predgrađu iz NOĆI istog autora; uzbudljivog prizora u kojem počinje da pada sneg preko pejzaža sa silovanom i ubijenom devojkom iz Bergmanovoga DEVČANSKOG IZVORA ili zaleđenog jezera u kojem je Beli Bora sakrio leš Mirte iz Petrovićevih SKUPLJACA PERJA; devojčinoga nemotivisanog prijavljivanja policiji sopstvenog ljubavnika u Godarovom DO POSLEDNJEG DAHA ili scene sa pesmom o liniji sreće na dlanu Marijane Renoar iz njegovoga LUDOG PJEROA; kao i čestih iznenadnih odluka Džimija Barke da menja svoj životni put u Pavlovi-

čevom KAD BUDEM MRTAV I BEO.

2. Film — istina. Pri ovome ne mislim na onaj posebni dokumentaristički metod koji se pre sedam ili osam godina pojavio u zapadnoevropskom i američkom filmu i koji se sastojao od takozvanog direktnog filma, skrivene kamere koja krišom hvata prizore iz stvarnog života što se odvija ne znajući da ga kamera posmatra, i od takozvanoga anketnog filma, gde kamera insistira na intervjuisanju običnog čoveka sve do trenutka kada iz ovoga, popuštajući pred njenom upornošću, ne provali bujica iskrene emocionalnosti, već na njegove prerađene i prilagođene oblike što se nalaze u filmovima Godara, Makavejeva, Petrovića i drugih, u scenama u kojima se junaci obraćaju neposredno publici komentarišući radnju ili razmišljajući za svoj račun o problemima koji stoje u više ili manje čvrstoj vezi sa temom i zbivanjem filma, ukidajući na taj način bar trenutno iluziju da se život na ekranu odvija nezavisno od bioskopske dvorane i gledalaca u njoj. Ovaj moderni vid „distancijacije“ od iluzije doživljava stalne preobražaje u bogatom dijapazonu od Makavejvljevog Aleksića, koji drži mala predavanja svojoj vernoj publici, i Godarovog Pjeroa-Ferdinana, koji meditera o životu, literaturi i filmu, pa do cigana-muzikanata u najnovijem Petrovićevom filmu BICE SKORO PRO-PAST SVETA, koji svojim opsesivnim pesmama ironično komentarišu sve što se u filmu zbiva.

3. Film razlomljene strukture. Ovo svojstvo modernog filma kao da, na izgled, protivreči onoj „globalnosti“ koju smo u vezi sa fenomenalističkim filmom maločas pominjali: reč je o tome da se kroz čitavo jedinstveno tkivo filma raspu pojedinačni „znaci“, značenjske jedinice u vidu životnih elemenata date situacije, koje se međusobno izdavaju, sukobljavaju ili odražavaju jedne u drugima i pri čemu svaki od tih „znakova“ dobija smisao samo u refleksu koji prima od celine, od svih drugih znakova i samo prema mestu na kojem se u kontekstu nalazi. To isključuje apriornu simboliku bilo kakvog elementa „po sebi: jedan fenomen znači samo u funkciji i u relaciji sa drugima, uzimajući ponekad sasvim suprotno značenje u odnosu na značenje koje je ranije imao. Ovo se, naravno, ostvaruje ne bombardovanjem gledaočeve svesti čitljivim, izričitim i očiglednim simbolima, već prikrivanjem značenjskih elemenata pomoću njihovoga apsolutnog i prirodnog uključenja u životnu logiku situacije, u onaj Bartov logos, njihovim utapanjem u atmosferu stvarnosti, njihovim prividnim svođenjem na običan i uzgredan životni podatak koji se ne prepoznaje kao „zakačka“ asocijacije ili evokacije što smeru na otkrivanje dubljeg, skrivenog smisla. Takvi su svi Godarovi filmovi, neki u manjoj a neki u većoj meri; skoro bi moglo da se kaže kako im je idealno otelotvorenje LUDI PJERO; ali tu spadaju i filmovi Dušana Makavejeva, naročito NEVINOST BEZ ZASTITE, sva izlivena od jedne porodne mase asocijativnih veza najrazličitijih nivoa, od zabavljачkog i ironizujućeg do lucidnog i duboko tragičnog.

TRADICIONALNE
FILMSKE SKOLE I
MODERNI FILM

dr ivo
pondělíček

**DRUŠTVENI
KONTEKST
MLADOG
ČEHOSLOVAČKOG
FILMA**

Novi talas čehoslovačke kinematografije pobudio je vanrednu pažnju na međunarodnim festivalima. Glavne pogodne okolnosti koje su uslovile svetski prosperitet do tih vremena nepoznatih, po pravilu, tek debitirajućih apsolviranih Filmskog fakulteta Akademije muzičkih umetnosti u Pragu, povezani su, pre svega, sa pogodnim društveno-političkim uslovima razvitka čehoslovačke kulture tokom šezdesetih godina, sa proširenjem kulturnih vidika i ulaskom nove generacije u češki kulturni život.

Ovaj prikaz je pokušaj da se interpretira društveni kontekst iz koga je proistekao i u kome se ispoljavao filmski fenomen novog talasa u čehoslovačkoj. Grupa četvoro naučnih radnika Instituta za film (Benešová, Sviták, Štábla i autor ovog članka) služeći se sociološkim metodom, pristupila je analizi značajnih dela novog čehoslovačkog filma, i to, pre svega, ispitivanju filmskog heroja. Ovaj na prvi pogled veoma uzak aspekt pokazao se kao značajan za dalje i šire aspekte i sociološki relevantne konsekvence. Značaj sličnih ispitivanja je, naime, u tome što je de facto u pitanju ispitivanje forme i promena društvene svesti a njihovi rezultati, pak, pomažu da se shvate, na primer, i status kulture i društvene promene.

Da bi se postigao navedeni cilj istraživanja, upotrebljeni su upitnici Instituta za istraživanje komunikacionih sredstava Univerziteta u Ilinoisu (Institute of Communications Research, University of Illinois, Urbana, USA, 1962). Ovaj upitnik je prerađena varijanta upitnika za međunarodnu anketu UNESK-a („The Film Hero“) a vrednovali su ga na nekoliko međunarodnih stručnih zasedanja tokom perioda od 1958. do 1962. godine.

Izbor filmova koje smo podvrgli vrednovanju izvršen je tako da su sa spiska apsolutenata Filmskog fakulteta odabrani svi reditelji koji su posle apsolviranja tokom 1962—1965. godine snimili svoj prvi celovečernji film u produkciji Čehoslovačkog filma. Predmet vrednovanja bili su, dakle, celovečernji filmovi, koje su proizveli mladi češki i slovački reditelji tokom 1962—1965. godine, odabrani bez obzira na estetska ili druga merila. Sticajem okolnosti većina ovih filmova postigla je visoko priznanje baš zahvaljujući svojoj estetskoj i društveno-političkoj strani. Izbor dalje navedenih deset filmova nije, međutim, bio vođen nikakvim apriorno željenim i praćenim ciljem, osim želje da se pruži objektivna i tačna slika o tome kako nastupajuća generacija vidi svog filmskog heroja i u kakvim društvenim kontekstima ga prikazuje. Predmet vrednovanja bili su ovi filmovi:

1. Sunce u mreži (red. Štefan Uher)
2. Crni Petar (red. Miloš Forman)
3. Krik (red. Jaromil Jireš)
4. O nečem drugom (red. Vera Hitilova)
5. Lik koji treba podupreti (red. Pavel Juraček)
6. Dijamanti noći (red. Jan Nemec)
7. Hrabrost za svakidašnjicu (red. Evald Šorm)
8. Lutanje (red. Antonjin Maša)
9. Intimno osvetljenje (red. Ivan Paser)
10. Niko se neće smejeti (red. Hinek Bočan)

Najpre ćemo navesti rezultate analize koji se odnose na karakteristiku filmova. Naglašavamo pri tome one konstatacije koje su važne za sagledavanje društvenog konteksta.

Vi navedeni filmovi rađeni su u crno-beloj tehnici, na klasičnom formatu. Ne upotrebljavaju se tehnički eksperimenti ni trikovi, česta je upotreba ručne kamere. Filmovi su većinom snimljeni u realu — čak i enterijeri — umanjena je upotreba ateljea, a opšta tendencija u tehnici snimanja odgovara orijentaciji — *cinéma vérité*. Želja da se zahvati što je moguće autentičnija stvarnost manifestuje se i time što u navedenim filmovima glume skoro isključivo neprofesionalci. Samo u dva filma u glavnim ulogama se pojavljuju poznati glumci ali ni u tom slučaju ne možemo ove filmove okarakterisati kao filmove sa velikim starovima, dakle, kao takva dela kod kojih je glumačka kreacija značajnija od idejne namere reditelja. Tematski izvor filmova su skoro uvek izvorne filmske ideje reditelja, izuzev u dva slučaja, gde su za osnovu uzete priče savremenih autora. Filmovi imaju očitu osobinu rediteljskih filmova u kojima se ulaže napor da se stvaralac (reditelj) izrazi od ideje do konačne obrade.

DRUŠTVENI KONTEKST
MLADOG
ČEHOSLOVAČKOG FILMA

TIP FILMA I KARAKTER ZAPLETA

1591

Okarakterisati tip filma jednoznačno kao komediju ili dramu dosta je teško, budući da eksperimentalni filmovi namer-

no mešaju pojedine dramske forme. Može se, međutim, reći da preovladava usmerenost prema studiju psihološkog i društvenog karaktera, kao i prema groteskno-satiričnim kontekstima. Pažnju privlači odsustvo avanturističkog filma, istorijske i kriminalne drame, filma strave, naučno-fantastičnog filma (science-fiction) itd. Prema tome, autori se i izborom tipa filma trude da izražavaju problematiku vlastite doživljavane realnosti. Tip filma utiče i na karakter zapleta koji se kod sedam filmova ne može definisati jednoznačno a kod druga tri je u suštini tragičan. Sekundarno su prisutni epički, tragički i komički elementi. Uzevši u obzir tragičnu suštinu i orijentaciju ka psihološkim studijama, izuzetno se pojavljuju likovi koje možemo označiti kao komičke. Ukoliko se pojavljuje, komičnost proističe pretežno iz situacija likova, a u jednom slučaju njen izvor je geg. Nasuprot tome, kod tri filma veoma je vidna ukupna orijentacija ka komičnom rezultiranju situacija. Završnice filmova su skoro uvek indiferentne, pomešane, nesigurne, sa otvorenim krajem. U jednom slučaju je završnica filma sretna, u drugom se završava nesrećno. Ovome otvorenom rezultiranju filmova odgovara i razrešavanje sudbina glavnih likova za koje se ne može reći da su prikazani kao uzor životne orijentacije ili kao reprezentanti moralnih vrednosti. Kod svih filmova u pitanju su izmišljeni likovi; pa ipak filmovi se mogu smatrati verovatnom reprodukcijom životnih uslova. Kod dva filma izvestan značaj dobijaju i teme vizijâ, ali sa ciljem da se tačnije zahvati sama realnost.

VREME I AMBIJENT FILMA

Trajanje radnje pretežno se kreće u granicama od dva dana ili jedne godine. Radnja filma je, dakle, vremenski lokalizovana u relativno kratko razdoblje. Nijedan film ne zahvata period duži od godine dana. Retrospektiva se upotrebljava u tri filma. U toj vremenskoj dimenziji ne pojavljuje se zamena generacija ni starenje likova ili promene perioda ljudskog života, već samo kratki vremenski isecci. Svi filmovi odigravaju se u vreme kada su snimljeni, to jest u šezdesetim godinama, sa izuzetkom jednog čija se radnja odigrava u godinama drugog svetskog rata, ali i njegova tematika inspirisana je savremenom problematikom. Svi filmovi odigravaju se na teritoriji Čehoslovačke Republike, od toga 9 u Češkoj, 1 u Slovačkoj, 6 direktno u Pragu, 1 u Bratislavi, 3 u sreskim gradovima i 2 u unutrašnjosti. Epizodne radnje su, međutim, lokalizovane i na drugi način. Ambijent radnje pretežno je ambijent srednjih slojeva, bilo nižih ili viših. Međutim nije u pitanju ni siromašan ni elitni ambijent. Životni ambijent radnika pojavljuje se samo u jednom slučaju, dva druga filma odigravaju se u ambijentu fizičkih radnika (učenik i mehaničar za oprav-

ku televizora), ali ne u fabrici. Dva filma odigravaju se u izrazito intelektualnom ambijentu. Ovom kontekstu radnje odgovara i izbor ambijenta. Radnja se najčešće odvija u stanovima, na radnim mestima, u gradu i na ulici. Retki su ambijenti škola i zabava, dok radni ambijent poljoprivrednika, hoteli, barovi, mesta sa problematičnim ugledom i drugi ekskluzivni ambijenti gotovo potpuno izostaju. Radnja filmova odvija se pretežno u ambijentu glavnog grada i u svakidašnjem, narodnom i porodičnom ambijentu. Vanredna situacija progona ljudi postoji u jednom filmu koji se odigrava uglavnom u šumi. Inače, vanredni ambijenti nisu zastupljeni.

DRUSTVENI KONTEKST
MLADOG
CEHOSLOVACKOG FILMA

VAŽNE TEME FILMOVA

Među važnim temama filmova nalazimo naročito često ljubav i erotiku, probleme mladosti, porodične odnose i ideološke probleme. Tematika rata građanskog, kolonijalnog ili nekog drugog, ne pojavljuje se uopšte, kao ni teme zločina, sticanja materijalnih dobara ili novca, elementarnih ili socijalnih katastrofa. U tom rasporedu tematičke ogleđa se interesovanje za probleme ličnosti i izvesno odustajanje od širih socijalnih veza grupnog karaktera. Tema ljubavi i erotike tretira se kao problematika zadobijanja ljubavi druge ličnosti, postepeno odumiranje ljubavi, dok se pitanje neverstva, ljubomore i prelube nalazi pretežno u drugom planu. Nedostaju motivi čiste seksualnosti i erotike bez ljubavi, incesta, homoseksualnosti, devičanstva, silovanja i sl. Glavne ljubavne situacije koncipirane su kao ljubav između dvoje koji nemaju nikakav drugi osim ljubavni odnos. U dva maha ljubav razbija i uništava ljudske porodične odnose. Jednom se u radnji pojavljuje venčanje iz ljubavi. U tri filma potpuno nedostaju ljubavne situacije i tema ljubavi.

Porodični motiv pojavljuje se u tri slučaja kao generacioni konflikt, jednom kao ekspozicija dosade u braku, dok su teme sazrevanja i mladosti izražene u tri slučaja kao revolt mladih. Ideološki motiv ispoljava se kao glavna tema filma, u tri slučaja kao vera u ljudskost i humanost, a u dva slučaja kao raskorak između političkog ubeđenja i stvarnosti. Ideološke teme kao što su: religiozne, rodoljubive, lokal-patriotske, regionalne, propovedanje netrpeljivosti, ili drugi tipovi agresivne ideologije, nisu u tematici filmova zastupljeni uopšte, izuzimajući jedan primer, u kojem bekstvo zatvorenika iz transporta sačinjava dekor, kulisu za ekspoziciju njihovog psihološkog stanja. I tema sticanja materijalnih dobara je izvan pažnje autora i radnje filmova. Jedna od najinteresantnijih činjenica je potpuno zanemarivanje odnosa između grupa i isključiva koncentracija pažnje na individualni međuljudski odnos. Ni u jednom od filmova grupa ne igra prvostepenu ulogu, čak ni sekundarnu. Konflikti između grupa dakle ne postoje, kao

ni prijateljska društva ni radne grupe. Pod grupom, međutim, ne podrazumevamo porodicu i odnose između dve osobe.

OSTALI MOTIVI

DR IVO
PONDELICEK

Drugi važni motivi, koje treba uzeti u obzir jesu vrednosni stavovi koje filmovi naglašavaju ili opisuju. Tu nalazimo: odnos prema prijateljstvu, pravdi i nepravdi, nasilju, radu, etičkim i religioznim problemima, kao i prema pitanjima prekršaja i kazne. Samo u jednom filmu prijateljstvo igra značajnu i pozitivnu ulogu, u drugih pet igra drugorazrednu, dok se u ostala četiri ne nalazi uopšte. Samo u jednom filmu je fizičko nasilje značajno u sižeu i često se pojavljuje, dok u dva druga filma postoje epizodne tučnjave. U ostalim filmovima nasilje ne igra nikakvu važnu (ni epizodnu) ulogu. Ako se nasilje uopšte i pojavljuje, ono je prikazano samo letimično (ne u krupnom planu), a samo u jednom slučaju prikazuje se namerni krvni delikt, i to samo kao vizija. Isto tako, masovno ubijanje, rat, mučenje, silovanje, seksualni zločin i surovost ne pojavljuju se u tim filmovima. Izuzetak je film koji prikazuje progon dvojice logoraša iz konclagera gde nasilje proističe pre iz datih društvenih odnosa nego iz namera ljudi. Odnos autora prema idealu pravde izražen je u većini filmova, pri čemu se u tri slučaja ideal razlikuje od zakona, u dva filma je s njim u skladu a u druga dva autor ne zauzima prema njemu određen stav. Radna aktivnost je u filmovima prikazana relativno malo, šire samo dvaput, a rad se shvata kao nužnost ili put ka društvenom uspehu, pri čemu mu se pridaje objektivno mali značaj kao razumljivoj nužnosti. Kreativan karakter rada ni funkcije u kolektivu nisu izražavani. Kolonijalni, rasni, religiozni, nacionalni i etnički problemi nisu uopšte prikazani, izuzetak je gonjenje dvojice jevrejskih logoraša u bekstvu.

Sada ćemo preći na karakteristiku likova u ovim reprezentativnim filmovima, na karakteristiku njihovih heroja. Velika je njena važnost za sagledavanje socioloških činjenica (ili društvenog konteksta). Sa dramaturškog aspekta heroj je tipičan primer figure „pars pro toto” pošto je on u većini slučajeva taj koji izražava ideativni sloj čitavog dela. Ne govoreći uopšte o procesu identifikacije sa pričom ili njenim značenjima, što je opet apriori u vezi sa društvenim kontekstom.

Ako napravimo shemu osnovnih vrednosti koje likovi ispitivanih filmova reprezentuju i ispoljavaju u svojim ulogama, ako ih svrstamo prema tome kako često na njih nailazimo, onda dobijamo ovu osnovnu vrednosnu orijentaciju:

1. seksualni i ljubavni ciljevi,
2. poštenje, altruizam i ljubav ka bližnjem,
3. prijateljstvo, osećanja, nežnost,
4. porodica i privrženost kući,

5. društvene vrednosti,
- 6—8. respekt prema važećim zakonima,
- 6—8. čast, samopoštovanje, ponos,
- 6—8. političke i društvene vrednosti,
9. slava, renome, prestiž,
10. novac i materijalna dobra,
11. ambicije i želja za vlašću,
12. komfor, blagostanje, štimung (raspoloženje),
- 13—15. naučne vrednosti,
- 13—16. samoodržanje,
15. osveta.

U vrednosnoj orijentaciji vodećih likova nisu uopšte uključeni: zlo, nemoralni ciljevi, religiozne vrednosti, umetničke vrednosti, rodoljubive vrednosti.

DRUŠTVENI KONTEKST
MLADOG
ČEHOSLOVACKOG FILMA

z ovog pregleda očito je da značajno preimućstvo imaju vrednosti koje se direktno tiču međuljudskih odnosa, dok manje od polovine likova reprezentuje vrednosti kolektivnog i socijalnog tipa. Pažnje je vredno i to koliko je nizak broj ličnosti koje su vrednosno usmerene ka slavi, prestižu, materijalnim dobrima, vlasti, komforu, znanju. Konačno, karakteristično je i potpuno nepostojanje religioznih, umetničkih i rodoljubivih vrednosti i nemoralnih ciljeva. Vrednosti se tretiraju dinamički i odnos prema njima se kod pojedinih likova često menja, u nekim slučajevima čak i do suprotnosti prvobitnog stava. Ciljevi koje likovi prate dostižu se samo izuzetno, a rezultat težnje ka prvobitnom cilju pretežno je višeznačajan i nesiguran. Na primer, od sedamnaest likova koji se trude da postignu ljubavne ciljeve, devet likova zastupa nepromenjen stav, dok osam svoj stav menja. Samo dve ličnosti postižu svoj cilj, dve ga ne postižu, a o preostalim se ne može jednoznačno reći da li su svoj cilj postigle ili nisu.

STVARNOST, ULOGA, DOBA STAROSTI I SOCIJALNI POLOŽAJ GLAVNIH LIKOVA

ao što smo već konstatovali, filmovi prikazuju izmišljene likove.

Za dve trećine likova autor se trudi da stvori verodostojnu rekonstrukciju životnih uslova. Samo jedan lik (sportistkinja) stvarno je postojao. Životne uloge likova su retko jednoznačno karakterisane u smislu tragike ili komike. U pet slučajeva su, na primer, likovi pretežno tragični, u tri pretežno komični sa nekim dirljivim ili tragičnim momentima. U pet slučajeva likovi nisu ni tragični ni komični, a u jednom slučaju je lik u ulozi žrtve. Ni u jednom filmu se ne pojavljuje uloga zločinca. Sve glavne ličnosti prikazane su kao ličnosti u produktivnoj starosti, nije zastupljena ni rola starog čoveka ni deteta. Pretežna većina likova su adolescenti i ljudi do tridesete godine života. Adolescentni likovi prikazani su kao lica zavisna od roditelja, nesamostalna. Li-

kovi do trideset godina starosti prikazani su kao samostalni ljudi koji imaju erotske interese ili sazrevaju za brak. Svi likovi pripadaju nacionalnosti te zemlje u kojoj je film bio proizveden i gde se odigrava njegova radnja, to jest građani su ČSSR. Nacionalna pozadina likova je nekonfliktna i ne stvara probleme. Svi likovi (izuzev dva) žive u društvu zasnovanom na društvenom vlasništvu nad proizvodnim sredstvima, dakle ne u uslovima privatnog vlasništva ili u društvu kasta ili besklasnom društvu. Što se tiče društvenog položaja, preovlađuje pripadnost srednjim slojevima. Tokom filma ne dolazi ni do kakvih promena u društvenoj kategorizaciji likova, dakle, ni do uzdizanja ni do degradacije u okviru jedne klase. Likovi ne pripadaju društvenoj eliti, nisu prikazani kao članovi neke društveno povlašćene grupe. Nijedan od likova ne prikazuje poljoprivrednika i samo tri lika su izričiti pripadnici radničke klase. Osim dva slučaja iz boemskog ambijenta, likovi su prosečni predstavnici svoje klase ili društvene grupe. Društveni ambijent glavnih likova životni je ambijent prosečnog građanina; nije, dakle, u pitanju ambijent ekskluzivnog komfora, ni podsveta, nije ni ambijent zatvora, javnih kuća i sl.

FIZIČKE I DUSEVNE OSOBBINE GLAVNIH LIKOVA

Autori su se trudili da film približe realnosti pa iz toga proističe i izbor glumaca prema fizičkom izgledu. Nijedan od glavnih likova ne pripada vanredno atraktivnom tipu koji reprezentuje ideal lepote, nisu to dakle „filmski tipovi”. I obrazovanje i kulturni nivo likova približavaju se proseku. U deset slučajeva možemo da pretpostavimo da likovi imaju srednjoškolsko obrazovanje (otprilike dvanaest godina školovanja), kod šest slučajeva to nije sigurno, četvorica su studenti, jedan od njih je kulturni autoritet. Što se tiče jezičke kulture, može se reći da se likovi izražavaju govornim jezikom. Duševne osobine likova su normalne. Nijedna ličnost ne pati od duševnog oboljenja, mane ili sklonosti ka takvoj bolesti, niti je duševno manje vredna ili zaostala, nije alkoholičar, ne ispoljava duševne mane ili abnormalnosti, neuroze i psihoze, sadističke ili mazohističke sklonosti, sklonosti ka nasilju, despotizmu, osvetoljubivosti, surovosti, egoizmu. Likovi se, dakle, tretiraju kao prosečni, svakidašnji, tekući: ispoljavaju se kod njih ljudske slabosti, ali ne kao bitna abnormalnost ili duševna mana. Samo u jednom slučaju, pod uticajem fizičke iscrpljenosti i straha (logoraš u bektstvu), lik u svojoj fantaziji ispoljava tendenciju ka agresivnom nasilničkom ponašanju. Likovi ne ispoljavaju izričite društvene i lične slabosti ni abnormalnosti. Što se psihologije i morala ličnosti tiče, likovi zauzimaju ili čvrst i nepromenljiv stav pre-

ma svojim principima ili ga menjaju pod uticajem ljubavi i ličnog iskustva, pri čemu se promena shvata kao proširenje vidika i usavršavanje karaktera.

POLITIČKA ORIJENTACIJA

Nijedan lik ne manifestuje religiozno ili ateističko, rodoljubivo ili protivpatriotsko ubeđenje. Likovi ne ispoljavaju ni patriotsko oduševljenje, šovinizam, agresivni nacionalizam ili lokalpatriotizam. Nijedan lik ne igra ulogu izdajice svoje zemlje. Kod osam likova prikazan je njihov društveni i politički stav. Od tog broja kod trojice je jasno izraženo da se ne bave političkim problemima, dva lika se bore za osnovna humanistička prava čoveka, dva su aktivni članovi političke organizacije i zastupaju tradicionalne političke ideje. U jednom slučaju bori se lik protiv birokratije, u drugom za osnovna humanistička prava čoveka. Uopšteno se za politički stav može reći da su likovi pretežno pasivno koncipirani, kao objekti radnje, a politički problemi nisu direktno eksponovani kao važni. Izuzetak čini samo jedan film u kome kod političkog funkcionera, glavne ličnosti filma, dolaze u sukob osnovne ljudske vrednosti i lično političko ubeđenje. Iako likovi ne reprezentuju avangardne političke ideje, smisao filmova naglašava političku ideju osnovnih humanističkih prava čoveka protiv birokratskih deformacija društvenog uređenja. Likovi ne brane političke interese klase ili slojeva koje reprezentuju ili to čine samo izuzetno. U jednom slučaju bori se lik za prava radnih ljudi, u drugom za prava grupe koju smatra potlačenom. Likovi se, dakle, ne bore protiv vlasti i moći vlade niti protiv privilegovanih grupa. Dva lika su žrtve ideoloških predrasuda. Etničke, rasne ili nacionalne predrasude ne dolaze do izražaja u filmovima.

DRUŠTVENI KONTEKST
MLADOG
ČEHOSLOVACKOG FILMA

ZAVRŠNICA FILMA I SPOREDNI LIKOVI

0 se završnice filmova tiče, potrebno je naglasiti da nijedan od dvadeset jednog lika ne završava tragično, smrću heroja, iako su u jednom filmu obe središnje ličnosti izložene smrtnoj opasnosti. Ali smrt na kraju izbegavaju. U jednom jedinom slučaju je sudbina lika nesrećna i nezaslužena i uslovljena ne samo neuspehom u ljubavi već i društvenim neuspehom. S druge strane, srećemo se sa nedostatkom happy-enda, na koji nailazimo samo u dva slučaja. U preostalih osamnaest slučajeva ostaje završno rešenje sudbine otvoreno i ima višeznačajni kraj. U jednom filmu se uz moralni uspeh istovremeno veže i neuspeh u ljubavi. U drugom slučaju je lik rešio svoje probleme. Nijedan autor se ne trudi da moralizuje na kraju,

a time već zauzima nepristrasan, nevrednujući stav, trudi se da prikaže objektivnu činjenicu, a ne moralni značaj. Sporedni likovi nisu važni ni za jedan od ispitivanih vidova.

Socijalni kontekst mlade čehoslovačke kinematografije u razdoblju od 1962—1965. godine karakterističan je, dakle, zbog ovih nekoliko navedenih činjenica. Analiza pokazuje da u tom pravcu navedeni filmovi imaju izrazito zajedničke crte koje indirektno utiču i na estetiku i forme filmskog izraza i koje su, kao one već poslovično „ogledalo” koje gledalac uvek želi da vidi, možda i osnova uspeha novog talasa čehoslovačke kinematografije poslednjih godina.

Staviše, zbir ovih crta novog filmskog stvaralaštva u Čehoslovačkoj možemo, pored ostalog, sagledati u kontekstu sa tipom filmova i filmskih heroja pedesetih godina, kod kojih su društvene veze, grupni interesi i klasna determinacija bili osnovna tematika, što je shematizovalo produkciju onog vremena političkog dogmatizma. Može se, dakle, reći da novi talas protestom reaguje protiv ovakvog shvatanja filmskog heroja i predstave čoveka kao zbira društvenih odnosa. Naglašavanje čovekove individualnosti unosi u češki film nove ideje. Međutim, treba priznati da on istovremeno — zakonito — sužava čitav način sagledavanja čovekovih društvenih veza. Možda se time priprema put ka sintetičnijoj slici čoveka na kojoj bi njegova lična i društvena komponenta bile u izrazitijoj ravnoteži.

preveo zdenko meloun

milan
vlajčić

I. LAŽNI SJAJ SAJMA KNJIGE

DOMAĆA KNJIGA I DOMAĆI PISAC U SADAŠNJOJ IZDAVAČKOJ SITUACIJI

vi dani novembra već po tradiciju su pripali Trinaestom međunarodnom sajmu knjige i akciji „Mesec dana knjige“. Pomenuta tradicija, međutim, poslednjih godina sve više liči na puku inerciju. Sećamo se da je prošlogodišnji sajam knjiga prošao mirno i gotovo nezapaženo, njegov društveni odjek bio je uglavnom sveden na poslovnu zainteresovanost prisutnih izdavača, nije bilo nikakve šire i ambicioznije akcije koja bi potpomogla ekspanziju knjige u našem socijalističkom društvu. Propaganda i popularizacija knjige potpuno su prepuštene onima koji knjigu neposredno proizvode, a to je ipak prevelik teret za naše napaćene izdavače.

deći po onome što izlaže ovogodišnji Sajam knjige, elementi krize koja je zahvatila domaću izdavačku delatnost i društveni položaj knjige još su zaoštreniji i prisutniji. Neugodan položaj u koji su stavljene izdavačke kuće osetno je ugrozio krvnu sliku jugoslovenske knjige. Na prvi pogled to ne izgleda kao zaključak koji nameće suma izloženih izdanja na ovogodišnjem sajmu knjige. Međutim, iako statistika kaže da je u prošloj godini izdato 9.000 naslova knjiga i brošura u tiražu od 69 miliona primeraka (pri čemu se može samo nagađati koliko od toga pripada brošurama i roto-sveskama), naše izdavačke kuće koje na domaćem tržištu ne mogu ni za deset godina da prodaju veliku većinu svojih izdanja, izložile su na svojim štandovima sve ono što se zateklo u nemiljivim magacinima i podrumima. Tek bi jedan ubitačno pedantan popis mogao da pokaže da li je tačan utisak da devet

desetina jugoslovenskih izložaka predstavlja poznate goste ranijih sajмова. Naravno, ako se ovako nastavi, mnoge od tih knjiga gledaćemo sledećih desetak godina među izloženim izdanjima. Samo krajnje neupućeni nisu shvatili crnohumornu pozadinu ovakvih izdavačkih „potemkinijada”. Lažnost opšte predstave povećava prisustvo maketa-knjiga koje bi trebalo da nominalno povećaju broj najnovijih izdanja (kome li to zamazujemo oči?). Jedan deo izdavača, shvatajući pravu prirodu svoje situacije, već nekoliko godina predlaže da se Sajam knjiga priređuje u dvogodišnjem ili trogodišnjem terminu, kako bi doprinos između dva sajma odista mogao da odigra vidniju ulogu. Jugoslovenska kultura time ništa ne bi izgubila, izuzev nešto bezazlenih iluzija od kojih nikakve koristi niko ne može imati. Na žalost, u ovom vremenu kao da se iluzija najteže žrtvuje.

Pravo značenje Sajma knjige ne može se sagledati ako se pobrka njegov međunarodni ugled sa sadržajnom strukturom i uslovima pristupačnosti jugoslovenske knjige. Ono prvo, naravno, potpuno je van spora: o povećanom ugledu Sajma govori i podatak da su ove godine zastupljena 72 inostrana izlagača koji, u zajednici sa 80 domaćih kuća, izlažu blizu 45.000 knjiga. Međunarodni deo smotre veoma je instruktivan i poučan jer prikazuje napredak knjige u svetu: proširivanje tematskog i problemskog područja u sferi specijalizovanih i popularnih edicija, poboljšanje estetske i grafičke opreme knjige. To je posebno vidno u izdavačkim pregledima iz socijalističkih zemalja. Do pre neku godinu prednosti estetske i grafičke opreme naše knjige u odnosu na ovaj deo sveta bile su ogromne, danas su nas već u mnogim komponentama sustigli Čehoslovaci, Mađari i Rumuni, dok se za Bugare i Sovjete može reći da su nam se opasno primakli. Tako su svi otišli napred, posebno u pogledu plasmana i popularizacije knjige, dok smo mi stagnirali, a u ovom poslednjem i prilično nazadovali.

II. IZDAVAČKE TEGOBE I BEG OD DOMAĆEG PISCA

Javnosti je već prilično dugo poznato da je u novim uslovima privredne i društvene reforme, poslovanje izdavača u smislu održavanja kulturne misije dovedeno do nesagledivih suprotnosti. Naime, položaj naših izdavača izvanredno je otežan time što su oni potpuno prepušteni ekonomskom automatizmu na tržištu (slične primere je nemoguće naći među onima koji žele da stvore socijalističku kulturu), kao i neprihvatljivo rigoroznom tretmanu kreditne politike. Izdavač koji dobije kredit za novo izdanje mora vratiti iznos za šest meseci(!). Apsurd je ogroman, jer i u zemljama s najvišim kulturnim standardima ne sužava se prodajni ciklus knjige na manje od tri godine. Tako

su naši izdavači prinuđeni da posluju u uslovima koje ne bi mogli da izdrže ni jedan „Galimar” (Pariz) ili „Faber and Faber Ltd.” (London). Zagrebačka izdavačka kuća „Znanje” dobila je za izdavanje „Sabranih dela” Tina Ujevića u šesnaest knjiga kredit na godinu dana, što je sasvim izuzetno. Međutim, i pored toga što je reč o izvanredno značajnom kulturnom poduhvatu, sasvim je izvesno da se edicija ove vrste ne može u pomenutom roku amortizovati. Izdavač će, znači, dobro osetiti posledice svoje kulturne i profesionalne hrabrosti.

Cini nam se da je ovo vrzino kolo neprijatnih okolnosti u kojem su se našli izdavači najbolje opisao književni kritičar i direktor Izdavačkog zavoda Matice hrvatske, Vlatko Pavletić (u anketi „Telegrama” od 1. novembra 1968):

DOMAĆA KNJIGA
I DOMAĆI PISAC
U SADASNJOJ
IZDAVAČKOJ SITUACIJI

„Cijena knjiga visoka je zato što je skup cijeli niz materijala kojima se radi u grafičkoj industriji, od papira do boja, folija i platna, i što su skupe tiskare jer nisu organizirane kako treba i ne rade racionalno, i zato što su naklade male; naklade su male zato što su knjige skupe, a zato što su knjige skupe, izdavači nemaju potrebnu akumulaciju; budući, pak, da izdavači nemaju potrebnu akumulaciju, oni neprestano duguju tiskarama, a budući da neprestano duguju tiskarama, izdavači su prisiljeni da prihvaćaju od tiskara knjige koje im po kvalitetu i cijeni ne odgovaraju. Kada bi izdavači mogli zajamčiti tiskarama da će im platiti u roku od osam dana po primitku knjiga, kad bi uopće mogli s novcem u rukama tražiti određene uvjete i penale za neizvršene obaveze, kada bi izabrali tiskaru prema kvalitetu, ažurnosti i cijeni, a ne prema tome koliko će ih dugo čekati da plate račune, kad bi... Priča je duga i ne znamo joj završetka, ali znamo da su izdavači sve dalje i dalje od pravog cilja: približiti knjigu narodu.”

Pod težinom svega pomenutog, jugoslovenski izdavači su zane-marili jednu od svojih bitnih obaveza: izdavanje dela savremene domaće literature. U situaciji kad izdavački planovi, sudeći po onome što se štampa, kanda više i ne postoje, gotovo je bespredmetno ocenjivati savremenu jugoslovensku literaturu po onome što nam izdavači nude. Knjigu domaćeg savremenog pisca ponudio je na Sajmu tek možda svaki treći zvanični izdavač, ali onako uzgred, kao slučajno i bez plana. Za svakog ko je iole pratio našu izdavačku produkciju jasno je da nije reč samo o ovogodišnjem zastoju. Izdavači su se ogradili i od domaćeg pisca i od kulturne i društvene javnosti, što neki od njih i javno priznaju (pogledati pomenutu anketu u „Telegramu”). Nikada izdavački planovi nisu bili fluidnija i neobavezija stvar no danas, nikada nije bilo više zakulisnog i koterijaškog poslovanja u izdavačkoj delatnosti! Kad bi se pogledao skromni spisak novih domaćih dela objavljenih u poslednjih nekoliko godina, pa kad bi se odbile knjige pisaca koji rade u izdavačkim preduzećima (posebno kad se izdaju knjige u suparničkoj kući, da bi se u svojoj vratilo istom merom), bilans bi bio još porazniji.

Izvestan kontinuitet u izdavačkoj politici prema delima domaćih pisaca drži još samo Matica srpska (Novi Sad), pa nije nikakvo čudo da su njena izdanja pobrala četiri poslednje značajnije književne nagrade (NIN-ova nagrada — Erih Koš, za roman „Mreže“, nagrada Isidore Sekulić — Živojin Pavlović za knjigu pripovedaka „Dve večeri u jesen“, prošlogodišnja Oktobarska nagrada za književnost — Dragoslav Mihailević za proznu knjigu „Frede laku noć“, i ovogodišnja Oktobarska nagrada za književnost — Skender Kulenović za knjigu „Soneta“). Poznate „Prosvetine“ biblioteke „Jugoslovenska proza“ i „Albatros“ već su poduzele zamlje, „Nolitova“ biblioteka mladih pisaca „Terazije 27“ takođe, pa su knjige počeli da štampaju časopisi i tribine: pesnička edicija beogradske Revije „Slovo ljubve“, biblioteka beogradskih „Vidika“ i biblioteka AG 67 „Tribine mladih“ u Novom Sadu (pet knjiga), knjiga Mome Dimića „Ciganski krevet“ u izdanju beogradskog „Dela“, najavljenih petnaest knjiga u izdanju splitskih „Vidika“, jedanaest knjiga biblioteke „Razlog“ koje je na Sajmu knjiga izložio izdavač Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu. Za ovu poslednju seriju „Razloga“ je značajno da je time premašen zbir domaćih savremenih knjiga koje su u istom razdoblju objavili svi ostali zvanični hrvatski izdavači!

III. JEDAN PRESEDAN

U tom opštem begu od domaćih dela i domaćeg pisca, beogradska „Prosveta“ načinila je gest čiji se značaj još ne može proceniti. Početkom leta ona je objavila konkurs za neobjavljena dela domaćih pisaca. Zavladao je ogromno uzbuđenje među piscima i u kulturnoj javnosti jer, prvi put posle rata, jedna ugledna izdavačka kuća pozvala je na ovaj način stvaraoce. Raspisujući konkurs „Prosveta“ kao da je prećutno priznala činjenicu da je u dosadašnjem odnosu izdavača prema domaćim delima bilo mnogo mutnih i nejasnih stvari. Sada je sve u redu, reklo bi se, piscima je rečeno da na samom startu imaju podjednake šanse, a kao i na svakom konkursu — podrazumeva se da će pobediti najbolji i najvredniji. No ono što se podrazumeva, nikada u ovoj oblasti nije uživalo osobito poverenje, ponajmanje poslednjih godina. Kad se odaju dužna priznanja samoj ideji da se piscima makar formalno otvore vrata i ulije nada, ostaje oblast neraščišćenih pitanja, od kojih je pre svih bitno: kakav je odnos budućih prihvaćenih knjiga prema izdavačkom planu za sledeću godinu? Iz nekih kasnijih izjava moglo se videti da „Prosveta“ čitavu svoju buduću produkciju želi da sagleda uz ovaj konkurs. Naime, stidljivo je dato na znanje da beogradski izdavač mora da poštuje neke svoje moralne obaveze prema poznatijim piscima koji slove kao „Prosvetini“; drugim rečima, oni će imati prednost. To, otvo-

reno govoreći, znači da ako ove godine budu imali da ponude novu knjigu Andrić, Dobrica Ćosić, Branko Ćopić, i ko bi znao koga još „Prosveta” računa za svoga pisca, za druge ostaje samo — sledeće vučenje!

Kapsu kulturne javnosti može da poveća okolnost da „Prosveta” ničim nije nagovestila koji su njeni optimalni izdavački kapaciteti trenutno, i gde se mogu ukrstiti materijalne mogućnosti sa oštrinom redaktorskog kriterijuma. Takođe nigde nije obnarodovano ko će ocenjivati i odlučivati šta je vredno i dostojno objavljivanja. Odgovornost urednika postaje sve mističniji i zagonetniji pojam, pa na stranicama najuglednijih biblioteka, „Jugoslovenska proza”, „Današnji svet”, na primer, možete videti imena crtača korica i korektora, ali ime urednika koji je knjige probrao — ne!

DOMAĆA KNJIGA
I DOMAĆI PISAC
U SADASNJOJ
IZDAVACKOJ SITUACIJI

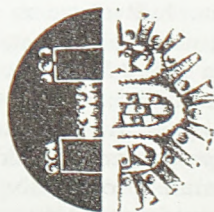
Kako je žudno bio očekivan konkurs poput ovog „Prosvetinog”, pokazuje podatak da je pristiglo oko šest stotina rukopisa spremljenih za knjigu. I sam je izdavač iznenađen ovolikim odzivom pa će verovatno proteći još nekoliko meseci dok se ne objave rezultati konkursa. No izvesno je da od uspeha ovog poduhvata zavisi da li će se još neki izdavač odlučiti na ovaj oblik saradnje sa domaćim piscima.

IV. RASPRE OKO „NOLITOVOG” POPUSTA

Kad smo govorili o objektivnim teškoćama koje sapiraju izdavačku delatnost i ometaju kulturnu misiju knjige, imali smo na umu da izdavači ne postoje samo radi sebe, već radi ove kulture i ovog društva. I zato smatramo da treba temeljno preispitati njihov status da bi se najzad iznova postavilo pitanje njihovih kulturnih i društvenih obaveza. Sami izdavači, međutim, umeju da pokažu i svoje drugo, nemilo lice, koje najednom otkrije ćpenačku i koterijašku psihologiju kojoj nije stalo do rasprostiranja knjige ako to trenutno ugrožava nečije povlašćene pozicije. Poslednji i najnoviji pimer izvanredno je indikativan u tom smislu. Naime, i ove godine, kao i prošle, na dan otvaranja Trinaestog međunarodnog sajma knjiga 1. novembra, beogradski „Nolit” dao je popust od 40 odsto za sva svoja izdanja. Jedan deo izdavača našao je za shodno da protestuje, neki su čak uoči otvaranja Sajma zapretili istupanjem sa priredbe! Zbog čega? Čime su drugi izdavači pogođeni ako „Nolit” daje popust samo na sopstvena izdanja? „Nolitova” akcija ima veoma čistu ekonomsku pozadinu. Izdavač se za račun povećanog popusta odrekao onog dela koji je ostajao akviziteru ili prodajnoj mreži. Prema tome, knjiga koju „Nolit” nudi donosi izdavaču onoliko koliko je bilo planirano, a time se ostvaruje promet i povećavaju obrtna sredstva na uštrb „mrtvih kapitala” pohranjenih u skladištima. Nije jasno kako to pogađa ostale proizvođače knjige. Ako oni nalaze svoju računicu u dosadašnjem načinu prodaje knjige,

zašto im smeta druga prodajna logika, koja takođe ima svoje rizike?

Ako zbog „Nolitovog“ sajamskog popusta neke izdavačke kuće prete da će napustiti Udruženje izdavača i knjižara SFR Jugoslavije, a direktor „Nolita“ odgovara da bi i „Nolit“ to mogao da učini jer se ne slaže sa mnogim pisanim odredbama ovog udruženja, posmatrači sa strane mogu primetiti da je velika šteta za našu kulturu što izdavači u svojim zahtevima ne nastupaju „čistih ruku“. Za sada, bez ikakve nade u blisku promenu, savremeni jugoslovenski pisac je neprijatni uljez u planovima izdavačkih kuća. On ne može da raspiše konkurs za svog izdavača, ali bi bilo poželjno kad bi izdavači češće raspisivali konkurs na kojem bi on mogao da učestvuje.

dr aleksandar
kron

KORČULA

Rad Korčulanske letnje škole izazivao je uvek, doduše, ne iz istih razloga, veliko interesovanje. Profesionalni filozofi očekivali su poneku novu misao, novu interpretaciju ili ukazivanje na neki nov problem; neki od njih očekivali su s radoznalošću susrete sa svojim kolegama iz drugih zemalja, želeći da svoja stanovišta upoređuju s drugim, a ovi iz drugih zemalja očekivali su susrete s jugoslovenskim kolegama želeći da vide novosti u filozofiji koje su na sebe već skrenule njihovu pažnju. Oni koji filozofiju prate iz dužnosti takođe su se zanimali za intelektualna zbivanja na Korčuli, letnjem stecištu jugoslovenskih filozofa, jer je to mesto gde ljudi izlažu svoja uverenja, kažu ono što misle, a te se misli i uverenja mogu procenjivati sa različitih, često nefilozofskih i, najčešće, neadekvatnih stanovišta, pri čemu filozofija, skoro očigledno, dobija značaj koji joj, prvo, ne pripada i, drugo, koji je sve ostalo samo ne značaj.

Sve godine je interesovanje za filozofsku Korčulu, opet iz različitih pobuda, bilo znatno veće nego ranijih godina. Pre svega, tema je ovoga puta bila „Marks i revolucija”; dakle, tema koja, ne toliko svojim podsećanjem na sto pedeset godina koje su prošle od rođenja Marksovog, već naročito svojim drugim delom izaziva mnogobrojne asocijacije i tako biva opravdana.

Sve ono što je na Korčuli izrečeno, a još više ono što se desilo pre i za vreme održavanja Letnje škole, pokazuje da se tema nije nametala iz knjiških pobuda; ona je bila živa i pre Korčule, a ostala je živa i posle i nezavisno od nje. Mislim da je zabluda izvesnih stanovišta upravo u tome što smatraju da filozofija može ne samo da postavi neka pitanja i da naglasi njihov značaj već i da od postavlje-

nih pitanja stvori stvarne probleme nefilozofske prirode. Na žalost, ona to nikada nije mogla niti će, po svemu sudeći, biti u stanju da to učini. Ona još jedino može, kada joj to pođe za rukom da od stvarnih problema stvori pitanja kojima će mučiti samu sebe i mnoge od onih koje ti stvarni problemi stvarno muče. Ni ovoga puta filozofija nije napravila izuzetak. Njoj bi se još jedino moglo zabraniti da postavlja pitanja, ali se to ne bi moglo opravdati ni racionalno ni dosledno.

Osim same teme, interesovanje za ovogodišnji sastanak povećavala su i neka minula zbivanja, sticaj okolnosti koje su dovodile u pitanje održavanje Letnje škole. Zbog svega toga, sastanak ove godine na Korčuli očekivan je s neporedivo većom radoznalošću nego inače.

Teško bi bilo reći da li su razgovori i predavanja opravdali radoznalost i očekivanja. Iako su oni, pored nekih padova koji su uvek verovatni u takvim prilikama, imali određenu napetost i akademsku visinu, iako su bili zanimljivi, ipak nisu bili spektakularni.

U centru pažnje bila je, kao i obično, Marksova misao, tačnije, izvesni aspekti njegove misli, sa posledicama koje iz nje proizlaze, kao i neke okolnosti savremenog sveta koje je osvetljavaju na nove načine. Može se prihvatiti tvđenje da je Marks mislilac revolucije, tvđenje koje je ovoga puta branio Gajo Petrović. Ne samo da se Marksovo delo može razumeti kao tecrijska priprema socijalističke revolucije, zasnovana isto toliko na analizama ekonomskog mehanizma kapitalističkog društva, koliko i na humanističkim idealima koje on pokušava da osnaži polaganjem njihove osnove u ljudsku suštinu, nego je i istorija posle Marksa bila u znaku revolucionarnih promena najčešće nadahnutih ili idejama samoga Marksa ili idealima koji su Marksovoj misli inherentni. Štaviše, Marks nije mislilac ove ili one konkretne revolucije, kod njega je sama ideja revolucije kao istorijskog toka i istorije kao revolucionarnog preobražaja postala cilj i centar ne samo njegovog raspravljanja već, na izvestan način, vizija ljudskog angažovanja. Nije onda ni čudno ni slučajno što je tema revolucije zaokupljala duhove i bila prisutna u diskusiji. Međutim, ona je bila tu nekim svojim stranama; pre svega, kao teorijska misao koja ima svoje utopijske i svoje istorijske aspekte. Moglo bi se reći da je zbog toga pojam revolucije upotrebljavan u veoma širokom filozofskom značenju; tačnije, revolucija je, čini se, bilo ime društvenog kretanja koje vodi jednom novom dobu — ostvarenju čovekovog društva u Marksovom smislu. To, razume se, ne znači da su ovaj pojam svi upotrebljavali na takav način, ni da je to bio slučaj u svakom kontekstu, ali je, prema mojoj subjektivnoj oceni, to bilo ono što je zajedničko u mnogim koncepcijama učesnika ovih razgovora. Zanimljivo je, možda, napomenuti da su tek na kraju, poslednjeg dana, uloženi napor da se pojam revolucije preciznije odredi. To je učinjeno, pre svega, u predavanju Mihaila Markovića, koji se založio za jedno kompleksno shvatanje revolu-

cije, uzimajući u obzir istorijske mogućnosti i potrebe koje na razumnu meru svode neophodne utopijske momente, a zatim svest o nužnosti društvenih kretanja, ideale i ljudsku akciju.

Iako je napor u određivanju pojma revolucije bio vredan pažnje, teško mi je da se otmem utisku da bi razgovori krenuli možda drugim tokom da je rasprava o ovome vođena na početku rada škole.

Jedan od vrlo zanimljivih aspekata filozofski shvaćenog pojma revolucije i socijalizma bilo je pitanje odnosa utopije i stvarnosti, pitanje koje je u svom predavanju *The Realm of Freedom and the Realm of Necessity* postavio Herbert Markuze. Polazeći od Blohove teze da je utopijski pojam blizak realnosti, Markuze pokušava da u okolnostima najnovijih revolucionarnih zbivanja, a pre svega u studentskom pokretu, nađe potvrdu ove Blohove teze, nastojeći istovremeno da pruži analizu iskustava tog pokreta. Naime, Markuze smatra da danas analiza marksizma nije moguća ako se ne uzme u obzir studentski pokret koji predstavlja revolt protiv građanskog društva, ali isto tako i revolt protiv tabua socijalizma, dovodeći tako u pitanje klasični pojam humanizma. Studentski pokret je pokazao koliki je ponor između starih ideologija i stvarnosti, kao i između starog pojma socijalizma i mogućnosti za revolucionarnu akciju u savremenom građanskom društvu. Tako se ukazala potreba da se socijalizam ponovo definiše, uz uzimanje u obzir faktora koje Marks nije mogao da uzme u obzir, pošto oni izviru tek iz strukture savremenog kapitalističkog društva. Tako se ukazala potreba i za novim ljudskim vrednostima. Buržoaski i socijalistički humanizam ne mogu se više smatrati zadovoljavajućim zato što su i jedan i drugi kompromitovani, zato što je suviše zločina i nepravdi učinjeno u ime humanizma.

Socijalistički humanizam je ideal koji predstavlja sublimaciju slobode i jednakosti. Međutim, mlada generacija se ne može pomiriti sa sublimacijom, jer ona nije potrebna ni za slobodno društvo ni za slobodnu individuu. Takav humanizam ostaje samo idealistički ideal. „Nova levica” se opredeljuje za slobodno društvo koje je istovremeno i utopijsko i realističko. „Budimo realisti”, prihvata Markuze parolu francuskog pokreta, „zahtevajmo nemoguće”. Snovu za, rekao bih, realizovanje utopije, Markuze nastoji da nađe u nekim novim odlikama savremenog društva. Sloboda je, prema Marksu, rekao bi Markuze, izvan područja nužnosti u koju spada proizvodnja ili, prosto, borba za egzistenciju. Markuze ne prihvata tvrđenje koje nalazimo i kod Marksa na nekim mestima, a koje su savremeni sociolozi i teoretičari posebno naglašavali, da čovek može ostvariti svoju slobodu izvan sfere nužnosti, izvan proizvodnje, u slobodnom vremenu koje će se stalno povećavati. Naprotiv, sloboda za Markuzea nije iznad i izvan borbe za egzistenciju, izvan područja nužnosti, već u okvirima te borbe. S jedne strane, povećana potrošnja u potrošačkom društvu povećava područje nužnosti, jer

KORCULA

nameće takmičenje u borbi za život, ali, s druge strane, u modernoj proizvodnji čovek sve više postaje stvaralac i eksperimentator; drugim rečima, sve više slobodan. Na taj način se područje slobode širi, područje nužnosti se menja, a čovek je sve više u stanju da sam određuje svoje potrebe.

Markuze se veoma mnogo zalagao za potrebu izgrađivanja novih ljudskih vrednosti, novog čoveka i novog društva. Njegova razmišljanja su bila veoma zanimljiva, ali, oslanjajući se isključivo na svoj ukus i svoje shvatanje filozofije, morao bih da dodam da i pored sve zanimljivosti i privlačnosti kojima su njegova istupanja bila obeležena, njegova koncepcija bi se mogla nazvati pre ideologijom nego filozofijom.

DR ALEKSANDAR
KRON

Sasvim klasičnu temu obradio je Ljubo Tadić u svom predavanju „Socijalistička revolucija i politička vlast”; to je bio problem odnosa ciljeva i sredstava koja vode ostvarenju tih ciljeva. Određujući kao jedan od ciljeva socijalističke revolucije ukidanje političke vlasti, Tadić razmatra upotrebu nasilja kao sredstva kojim se takva vlast ostvaruje. On se pita na koji se način upotreba sile može pravdati sa socijalističkih pozicija ili, ako se pitanje formuliše na paradoksalan način, kako se jedno društvo u kojem nema (političkog) nasilja može izgraditi primenom nasilja. Tadić je sklon da veruje kako se može govoriti o opravdanoj i o neopravdanoj upotrebi sile i nasilja. Ukoliko su ciljevi humanistički, nasilje može biti opravdano, kao što je to slučaj s diktaturom proletarijata neposredno posle uspešno izvedene socijalističke revolucije.

Tadićevo predavanje izazvalo je živu polemiku u kojoj su se javila različita mišljenja: od onoga da je u nerazvijenom i atomiziranom društvu ponekad neophodna primena sile, sve do onog prema kojem se sredstva više ne mogu pravdati ciljevima, već je neophodna jedna opšta „rehabilitacija delovanja”.

Pomenuću još dve teme koje su bile u centru pažnje. To su: ko je nosilac revolucionarnih promena u savremenom svetu; i jedna istorijska: da li je Marks samo opisao radničku klasu svoga vremena ili je stvorio pojam radničke klase.

O prvoj je govorio Markuze. Pre nekoliko godina on je bio pesimist kada se govorilo o mogućnosti da u razvijenim kapitalističkim zemljama dođe do bilo kakvih revolucionarnih promena. Međutim, ohrabren majskim događajima u Francuskoj, on veruje da su takve promene moguće. Radnička klasa ostaje i dalje nosilac revolucionarnih promena, a studentske mase predstavljaju borbenu manjinu koja radničku klasu može da pokrene u akciju.

O drugoj temi govorio je Lubač, profesor Brendajc univerziteta u SAD, tvrdeći da je Marks stvorio pojam radničke klase iako takva klasa u Marksovo vreme nije postojala. Marks je na osnovu niza karakteristika radničkih klasa Francuske, Engleske i Nemačke onoga doba stvorio pojam radničke klase koji se pokazao neobično plodnim u daljim analizama.

Razume se, to su samo neke teme koje su se neposrednije odnosile na predmet korčulanskih razgovora, teme koje su se snažnije nametale u razmišljanjima o revoluciji u Marksovom smislu. Međutim, nije potreban veliki napor da se pokaže da su se i ostale teme, ne samo po nazivima već i sadržinski, uklapale u opštu raspravu.

U filozofskim razmatranjima vrlo su se često pominjali majski događaji u Francuskoj, kao i studentski pokret uopšte. Majskim događajima je zato bio posvećen i jedan poseban sastanak. Za to je bilo više razloga: u najnovijoj istoriji radničkog pokreta (a moglo bi se reći i socijalističke misli) majski događaji u Francuskoj zauzimaju vrlo značajno mesto. Zatim, u radu Korčulanske letnje škole učestvovali su i francuski filozofi i sociolozi Goldman, Male, Žonas i Akselos, ljudi koji su ne samo bili očevici već su na različite načine, svojim radom, veoma zainteresovani za ta zbivanja; najzad, u Korčuli je bio i priličan broj naprednih studenata veoma raspoloženih za diskusije o studentskom pokretu.

I razgovorima o majskim događajima u Francuskoj mogle su se čuti različite teorije, ali je možda najupečatljiviji utisak ostavio Serž Male svojom suptilnom analizom tih događaja, a naročito analizom i ocenom uloge koju je u maju odigrala KP Francuske.

Moglo bi se reći da je postojalo slaganje u oceni da je savremeno buržoasko društvo, uprkos visokom standardu, daleko od toga da bude otporno prema zahtevima i pokretima radništva. Istovremeno, događaji u Francuskoj su pokazali koliko je ideja socijalizma snažna. Ovo tvrđenje može izgledati nedovoljno zasnovano ako se ima u vidu da su se zahtevi francuskih štrajkača često svodili (ili da je bilo pokušaja da se svedu) na zahteve za poboljšanjem ekonomskih uslova. Međutim, ne može se osporavati činjenica da je štrajk bio usmeren protiv buržoaskog društva kao takvog, protiv konzerviranih društvenih odnosa, preuskih da bi u takvim okvirima pokušaj da se ostvare humanistički ciljevi imao stvarnog smisla.

druge strane, majski događaji su pokazali i karakter KP Francuske koja nije bila, naročito u početku, ni pripremljena ni voljna da se radikalno angažuje. Opet se pokazalo da i jedna komunistička partija, koja se u svojim programima zalaže za socijalističke ideale, može delovati kao zatvorena birokratska institucija imajući u vidu svoje interese (kao što je podela poslaničkih mesta u buržoaskom parlamentu).

vogodišnji sastanak na Korčuli, za razliku od prethodnih, odlikovao se prisustvom velikog broja naših i stranih studenata. Iako neočekivano, ovo prisustvo je ipak razumljivo. Njihov aktivizam i radoznalost došli su i ovde do izražaja. Posmatrano u širim razmerama, oni su, kako ih je Markuze nazvao, „militantna manjina” koja veruje u smisao i moć akcije, pa je sasvim prirodno što su se bili okupili na Korčuli. Međutim, oni su, izgleda, najviše bili razočarani. Njima nije sasvim odgovarala akademska, univerzitetska atmosfera koja je u Korčuli dominirala.

Njihova se reč relativno malo čula i oni su se protiv toga pobunili, iako ih, istini za volju, niko nije sprečavao da se u razgovorima češće čuju. Njima je pomalo smetalo akademsko spekulisanje profesora dok su oni tražili razgovor o akciji, o konkretnim pitanjima studentskog pokreta. Pa ipak, ostaje utisak da i pored razgovora koje su oni međusobno imali, nedostaje predstava o ciljevima jednog takvog međunarodnog pokreta. Studenti su se nadali da će, možda, o tome nešto više čuti od svojih profesora, ali to nisu doživeli.

Najzad, završavajući ovaj opis utisaka sa Korčule, moram da kažem da su se tragični događaji koji su zadesili Čehoslovačku desili upravo u vreme rada ove škole. Bila je to svojevrsna ironija: dok su intelektualci razmišljali i diskutovali o socijalizmu, dok su razgovarali o mogućnostima humanizacije i izgradnje jednog novog društva bez nasilja, zemlja koja je prva izvršila socijalističku revoluciju i samu sebe okružila oreolom zaštitnika socijalizma, slobode, demokratije i progresa, ukratko, zaštitnika svih ljudskih vrednosti, primenila je nasilje, gazeći upravo one principe za koje je tako uporno tvrdila da ih štiti. U prvom trenutku se činilo da je ponor između utopije i njenog ostvarenja, između ideala i stvarnosti postao veći nego ikada, i da su sva učena razmatranja i svi razgovori o slobodi, pravdi, jednakosti, nenasilju i humanosti ostali ogoljeni u svom besmislu pred besmisлом druge vrste, pred nerazumnim nasiljem. To se sve dešavalo u trenutku kada je Čehoslovačka postajala nova nada socijalizma, demokratskog socijalizma.

Učesnici Korčulanske letnje škole, i pored duboke potištenosti, imali su toliko moralne snage i osećanja solidarnosti da svi zajedno javno osude okupaciju Čehoslovačke. To je bio samo mali praktični doprinos ostvarenju onih ideja za koje su se akademski zalagali. Moralna snaga toga gesta je utoliko veća što su u njemu sudelovali i filozofi i sociolozi nekih zemalja čije su trupe učestvovalе u okupaciji.

dr vojislav božić

MERENJE UKUPNOG POSLOVNOG USPEHA I KRITERIJUMI RASPODELE DOHOTKA

„finansijski studio“, beograd,
1968.

Dve značajne karakteristike
ine knjigu dra Vojislava Bo-
ića, „Merenje ukupnog pos-
lovnog uspeha i kriterijumi
aspođe dohotka“, posebno
nteresantnom. To su, na jed-
toj strani, kompozicija no-
og modela analize privredne
fikasnosti, a na drugoj, re-
ultati do kojih autor dolazi
orišćenjem prezentirane me-
ode u analizi privredne efi-
asnosti pojedinih oblasti i
rana jugoslovenske privrede,
ao i u politici raspodele. Po
vojnoj tematici i rezultatima
o kojih se došlo, taj rad je,
izvesnom smislu, novost u
ašoj literaturi, jer se u nje-
u, koliko je nama poznato,
rvi put jedan koncept kom-
leksne analize privredne efi-
asnosti uspešno primenjuje
konkretnoj analizi privred-
e efikasnosti nacionalne i
anske ekonomije, kao i u
onomiji preduzeća. Taj no-
koncept kompleksne ana-
e privredne efikasnosti pr-

vi je kod nas teorijski pos-
tavio prof. S. Kukoleča, te
ovaj rad, u stvari predstavlja
dalju razradu, dopunu i prak-
tičnu primenu takve teorijske
konceptije. Za potpuniju oce-
nu moramo ipak da sačeka-
mo dalju verifikaciju te kon-
ceptije u praksi. Knjiga dra
Božića je istraživački rad
zasnovan na pretežno neob-
javljenim izvorima. Analitički
rezultati do kojih je on do-
šao predstavljaju, stoga, ori-
ginalne doprinose izučavanju
naše ekonomske prakse. I to
izučavanju upravo onog pe-
rioda u kome su se dešavale
najkrupnije promene u eko-
nomsko-političkom sistemu,
kao što su izgrađivanje samo-
upravljanja i sprovođenje
mera privredne i društvene
reformе.

U prvom delu knjige, posle
kraćeg osvrta na dosadašnje
metode merenja produktiv-
nosti i privredne efikasnosti,
prezentiran je nov sistem
analize poslovnog uspeha. Os-
novne karakteristike date
analitičke metode mogle bi
se svesti na sledeće:

— Umesto dosadašnjih mno-
gobrojnih pokazatelja i in-
dikatora, koji u praksi poka-
zuju različita, često i suprot-
na kretanja, ukupan poslovni

uspeh može se sagledati i kvantificirati samo kroz jedan izraz. To je od izvanrednog značaja za ocenu ukupne poslovne efikasnosti radne organizacije, za odabiranje optimalnih tehnološko-organizacionih rešenja i najpovoljnijih puteva daljeg razvoja.

— Istovremeno moguće je precizno sagledati koliko pojedini faktori utiču na povećanje, odnosno smanjenje ukupnog poslovnog uspeha. Na primer, za koliko je ukupan poslovni uspeh povećan ili smanjen zbog promene pojedinih vrsta troškova, utroška rada, angažovanih sredstava, zatim zbog promene prodajnih i nabavnih cena, društvenih doprinosa i sl. Na taj način, efikasnim merama poslovne politike moguće je podsticati pozitivne faktore, a eliminisati negativne.

— Definisani kontrolni mehanizam može se koristiti kao efikasno sredstvo za sagledavanje stepena neiskorišćenih unutrašnjih rezervi u okviru postojeće tehnološko-organizacione strukture. Stoga kvantificiranje i sagledavanje efekata neiskorišćenog tehničkog i radnog potencijala postaje putokaz aktiviranja mera poslovne politike kojima se otkrivaju unutrašnje slabosti, poboljšava privredna efikasnost i konkurentska sposobnost, što su osnovni preduslovi za trajniji i brži porast ličnih dohodaka i standarda.

— Analitički metod merenja ukupnog poslovnog uspeha i kvantificiranje pojedinih uticajnih faktora moguće je koristiti pri odabiranju najefikasnijih tehnološko-organizacionih rešenja, što je od značaja za istraživački rad ekonomista, tehnologa, konstruktora i planera.

— Poseban značaj ovog analitičkog metoda dolazi do izražaja i pri razradi i sprovođenju kriterijuma raspodele dohotka. Ovim se prvi put stvaraju mogućnosti za diferenciranu politiku raspodele pojedinih komponenti dohotka, u zavisnosti od faktora kojima su uslovljene.

Mogućnost primene definisanog kompleksnog modela ukupnog poslovnog uspeha

proverena je na konkretnim podacima jednog preduzeća i granske ekonomije. Rezultati praktične provere sistema, može se konstatovati, u potpunosti su zadovoljili potrebe svakodnevnih prakse radnih organizacija i drugih društvenih organa i organizacija.

Pri analizi ukupnog poslovnog uspeha radne organizacije, granske ekonomije, kao i pri odabiranju optimalnih tehnološko-organizacionih rešenja i sprovođenja kriterijuma raspodele dohotka, korišćeni su, uglavnom, podaci iz završnih računa i periodičnih obračuna. To praktično znači da se ovaj sistem kompleksne analize zasniva na već postojećim analitičkim podacima iz knjigovodstva svake radne organizacije. Šira analitička evidencija u okviru radne organizacije i radne jedinice, razume se, pruža i veće mogućnosti za sagledavanje stepena uticaja pojedinih faktora na dinamiku ukupnog poslovnog uspeha.

S obzirom na to da se analiza ukupnog poslovnog uspeha može zasnivati na manjem ili većem broju analitičkih podataka i da taj broj podataka praktično može biti veoma brojan, autor daje opšte modele ukupnog poslovnog uspeha, otkrivanja unutrašnjih rezervi i odabiranja optimalnih tehnološko-organizacionih rešenja.

Zbog svojih posebnih karakteristika, sistem kompleksne analize dra Božića se može podjednako efikasno koristiti u pronalaženju puteva bržeg porasta ličnih dohodaka, fondova i dohotka radne jedinice, radne organizacije, grane ili grupacije i nacionalne privrede.

Mogućnost zahvatanja i merenja ukupnog poslovnog uspeha, kao i mogućnost sagledavanja pojedinih faktora kojima je uslovljena promena ukupnog poslovnog uspeha čine ovaj sistem naročito pogodnim za korišćenje pri sprovođenju određenih društvenih principa i kriterijuma raspodele dohotka. Stoga se može sa dosta uspeha koristiti pri izradi i sprovođenju samoupravnih dogovora aso-

cijacija radnih organizacija o politički raspodele, kao i pravičnika o raspodeli dohotka u radnim organizacijama.

Na osnovu komponovanog analitičkog metoda, u drugom delu rada, daje se analiza privredne efikasnosti pojedinih oblasti i grana. Rezultati do kojih je autor došao pružaju retrospektivno objašnjenje ekonomskih pojava koje su uslovile donošenje mera privredne i društvene reforme kao i kvantitativnu analizu uticaja pojedinih faktora na te pojave.

Rezultati analize pokazali su da je, po visini prosečne stope fizičkog obima proizvodnje od 11,7%, Jugoslavija dugi niz godina (1952—1966), zajedno s Japanom, bila na prvom mestu u svetu. S obzirom na to da ovako visoke stope rasta proizvodnje nije istovremeno pratilo srazмерно poboljšanje kvaliteta ekonomije u radnim organizacijama ostajao je neiskorišćen značajan ekonomski potencijal. U vezi s tim konstatuje se da je „...ovako ekstenzivni razvoj proizvodnje bio moguć sve dotle dok je na deficitarnom domaćem tržištu, zaštićenom od uticaja inostrane konkurencije, bilo moguće realizovati celokupan obim proizvedenih roba i dok je putem visokih izvoznih premija sanirana niža konkurentna sposobnost naših proizvođača na stranom tržištu”.

U analizi se dalje kaže da se permanentni, privredni razvoj, a samim tim i trajnije poboljšanje standarda, zasniva na sve širem uključivanju jugoslovenske privrede u svetsko tržište. S tim u vezi autor konstatuje da je „ova potreba bitna kako na strani ponude — gde dalji ubrzaniji porast proizvodnje pojedinih grana, naročito u vezi s izgradnjom optimalne veličine kapaciteta, nije moguće realizovati na domaćem tržištu — tako i na strani tražnje, koja pri izmenjenoj strukturi potrošnje sve više zahteva širi asortiman i bolji kvalitet roba”.

Pri pronalaženju puteva za ubrzaniji privredni razvoj, u analizi se naglašava:

„Intenzivniji proces uključivanja naših preduzeća u međunarodni tržišni mehanizam mogao je, uglavnom, biti ostvaren na dva načina:

(1) bilo kroz dalje povećanje ranijih, ionako visokih izvoznih premija;

(2) bilo kroz intenzivniji proces poboljšanja kvaliteta ekonomije, a to znači i kroz ulaganje većih napora za proizvodnju kvalitativnijih, pogodnijih i jeftinijih proizvoda.

S obzirom na to da dalji ekstenzivni privredni razvoj ne bi mogao biti praćen odgovarajućim porastom realnog dohotka, što znači i standarda, to je intenziviranje procesa poboljšanja kvaliteta ekonomije ostalo kao jedina alternativa dugoročnijeg privrednog razvoja.

U našim konkretnim proizvodnim i tržišnim uslovima to je sve više ukazivalo na potrebu da visoke stope ekstenzivnog povećanja proizvodnje, zasnovane na visokim stopama porasta investicija, kredita i novozaposlenih, budu zamenjene umerenijim, ali stalnim, stopama poboljšanja kvaliteta ekonomije — ostvarenjem određene proizvodnje sa što manjim ulaganjem” (str. 4).

Rezultati kompleksne analize pokazali su da je u periodu od 1960. do 1966. poslovni uspeh ukupne privrede povećan za 122%, a poslovni uspeh industrije za 61%. Za toliko je, u stvari, povećan početni neto-dohodak po jedinici rada.

Korišćenjem posebnog analitičkog metoda došlo se do zaključka da je ovoliki porast ukupnog poslovnog uspeha industrije bio uslovljen sa 10,7% porastom produktivnosti, sa 31,6% promenom troškova, sa 51,2% promenom cena a sa 6,5% promenom ekonomskih instrumenata.

U nastavku rada autor je pokušao da rekonstruiše gubitke koji nastaju kao posledica nedovoljnog korišćenja ekonomskog potencijala. To su, uglavnom, gubici koji na-

staju zbog nepotpunog korišćenja radnog fonda, nepotpunog korišćenja kapaciteta, nedovoljne stručnosti, zbog neracionalnog korišćenja sredstava u reprodukciji, zbog uticaja promena cena i zbog cikličnih kretanja u privredi.

Kvantificiranjem svih ovih gubitaka u ekonomiji rada, ekonomiji troškova i ekonomiji angažovanih sredstava došlo se do zaključka da se ukupan poslovni uspeh industrije u posmatranom petogodišnjem periodu (1960—1965), umesto porasta od 67%, pri postojećem korišćenju kapaciteta, mogao povećati oko 2 puta a pri radu u dve i po smene 3,8 puta. Iz ovog se opet izvodi logičan zaključak da bi se, pri nepromenjenim proporcijama raspodele dohotka, za toliko puta mogli povećati lični dohoci i fondovi radnih organizacija.

Ovi pokazatelji značajni su kako sa gledišta metoda kvantificiranja i otkrivanja unutrašnjih rezervi u radnim organizacijama, tako i sa gledišta, makar približnog, ukazivanja na činjenicu da u našoj privredi još postoje znatne neiskorišćene unutrašnje rezerve. Međutim, u vezi s tim bilo je potrebno da autor bliže sagleda i osvetli realnost pretpostavke od koje polazi. Jer, skoro da i nema grana, pa čak ni preduzeća u kojima bi se u potpunosti mogli likvidirati nepotrebni i beskorisni utrošci rada, materijala i sredstava, kao i u kojim bi se u punoj meri mogli koristiti raspoloživi tehnički kapaciteti.

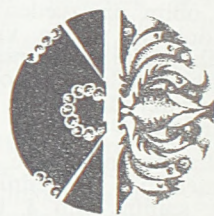
U trećem delu rada autor obrađuje teorijske aspekte delovanja objektivnih ekonomskih zakona u uslovima socijalističke samoupravne tržišne privrede, daje pregled i ocenu dosadašnjeg razvoja sistema primarne i sekundarne raspodele a zatim razrađuje društvene principe i kriterijume raspodele dohotka. Kroz iscrpnu i ciframa vrlo bogatu analizu on formuliše svoje zaključne stavove, povezujući u kvantitativnoj analizi ostvarene rezultate poslovnog uspeha, koji su prikazani u prethodnom delu,

s rezultatima raspodele i kretanjem ličnih dohodaka.

U vezi s analizom i ocenom politike raspodele, u završnim razmatranjima, dr Božić konstatuje:

„Ova složena pitanja — ekonomskog, političkog, psihološkog karaktera i sl. — i nisu samo pitanja raspodele, već se isprepliću sa pitanjem privrednog razvoja, zaposlenosti, stimulacije proizvođača, razvoja samoupravnog mehanizma, bržeg poboljšavanja standarda, izvesnim socijalnim pitanjima, obezbeđenjem odgovarajućih odnosa između ponude i potražnje i sl. Otud, rešenje svih ovih i niza drugih pitanja, izgleda da se ne može zasnivati ne samo na preporukama proizašlim iz smernica mera tekuće ekonomske politike, kao što se ne može zasnivati ni na krutim administrativnim-šemaškim rešenjima, već na mnogo širem i suptilnijem društveno-ekonomskom mehanizmu u okviru decentralizovanog samoupravnog sistema i punijeg delovanja objektivnih ekonomskih zakona” (str. 223).

stojan bulat

oskar lange

WHOLLES AND PARTS — A GENERAL THEORY OF SYSTEM BEHAVIOUR*

pergamon press ltd., heading-
ton hill hall, oxford 65

U našoj stručnoj javnosti, iz različitih razloga evidentno je interesovanje za kibernetiku i njenu primenu u praksi. U nas su takođe zabeleženi izvesni pionirski pokušaji da se ova

* Celine i delovi — opšta teorija ponašanja sistema.

materija približi i našem čitaocu. Čini se da za tu svrhu može mnogo da pomogne i knjiga O. Langea „Celine i delovi — Opšta teorija ponašanja sistema“, u kojoj se prezentira naučna metodologija koncipirana na bazi osnovnih filozofsko-metodoloških komponenata dijalektičkog materijalizma.

Probleme koji su predmet analize ove studije autor je razvrstao u deset delova: 1. Uvod, 2. Aktivni elemenat, 3. Vezivanje aktivnih elemenata, 4. Sistem aktivnih elemenata i njegova struktura, 5. Sistem višeg reda, 6. Način delovanja sistema, 7. Proces razvitka sistema, 8. Ravnoteža i stabilnost sistema, samo-regulacija, 9. Ergodični procesi i samoregulacija i 10. Priroda dijalektičkog razvitka.

Posle objašnjenja razloga koji su ga opredelili za jedno ovakvo istraživanje, autor prelazi na definisanje aktivnog elementa. Aktivnim elementom on označava materijalni objekt koji zavisi od ponašanja drugih materijalnih objekata i koji, sa svoje strane utiče na ponašanje tih drugih materijalnih objekata. Skup ovih drugih naziva sredinom, okruženjem (environment) aktivnog elementa. Sredina kojom je aktivni elemenat okružen utiče na njegovo ponašanje izazivajući promenu njegove strukture. Pojedinačni oblik i vrsta uticaja sredine na dati elemenat, prema autoru, predstavlja input elementa, dok delovanje elementa na sredinu u kojoj egzistira predstavlja output. Jedan aktivni elemenat mora imati najmanje jedan input i jedan output, što ukazuje na njegovu relativnu samostalnost i da se njegova veza sa sredinom osvaruje preko njegovih inputa i outputa. Na taj način svaki aktivni elemenat preko svojih inputa prima uticaj sredine a preko svojih outputa menja sredinu. Ove relacije između pomenutih stanja inputa i outputa, po autorom mišljenju, determinišu stanje jednog elementa, odnosno predstavljaju način delovanja datog elementa. Svi inputi i outputi elemenata či-

ne vektor inputa ($x=x_1, x_2, \dots x_n$) i vektor outputa ($y=y_1, y_2, \dots y_n$). Odnos između promene jedne komponente output vektora i promene jedne komponente input vektora, prema Langeu, predstavlja koeficijent parcijalnog efekta, koji on prikazuje matricom iz koje se lako mogu pročitati transformacije stanja posmatranog elementa. Međutim, transformaciju vektora x u vektor y , autor predstavlja takođe i sistemom diferencijalnih jednačina. U slučaju kada su parcijalni koeficijenti konstantni, rešenje diferencijalnih jednačina obrazuje sistem funkcija koji može biti napisan jednostavnije kao $y=f(x)$. U okolnostima kada su samo poznati outputi pa se na osnovu njih žele dobiti informacije o njegovim inputima, onda postaje interesantna inverzna transformacija $x = f^{-1}(y)$.

U trećem delu studije autor ispituje međusobnu povezanost aktivnih elemenata, pri čemu posebnu pažnju posvećuje matricnom prikazivanju te povezanosti, s obzirom na to da grafički prikaz u slučaju velikog broja input i output komponenata postaje nepodesan. Tako se iz matrice, koju Oskar Lange naziva veznom matricom, može lako videti povezanost elemenata u sistemu. Međutim, povezanost elemenata se može prikazati i vektorskim jednačinama, pri čemu svaka od vektorskih jednačina predstavlja jednu kariku u lancu veza. Osim toga, autor pravi razliku između otvorenog i zatvorenog lanca veza. U zatvorenoj vezi jedan aktivni elemenat je povezan sa nekim aktivnim elementom koji se već ranije pojavio u lancu veza, i takvo vezivanje predstavlja, u stvari, povratnu vezu (feed — back), koja se u veznoj matrici može lako predstaviti, a takođe i sistemom vektorskih jednačina. Autor se ne zadovoljava samo konstatacijom o međusobnoj povezanosti elemenata u sistemu već pravi korak dalje u analizi kada utvrđuje da jedan aktivni elemenat može biti povezan sa više drugih aktivnih elemenata, pri čemu razlikuje razgranjavanje (ra-

mification) inputa i outputa u sistemu.

Razmatranje aktivnih elemenata i njihove povezanosti omogućava autoru da pređe na suptilniju analizu same strukture sistema. Struktura, u stvari, predstavlja način na koji su elementi povezani u sistemu, ili, kako kaže O. Lange, to je mreža veza elemenata u sistemu. Ako je ranije povezanost dva elementa prikazao veznom matricom (kvadratnom), onda sigurno u prikazivanju strukture sistema kao celine, te vezne matrice mora koristiti kao submatrice jedne nove matrice koju naziva strukturnom matricom sistema. I u ovom slučaju struktura sistema se može prikazati vektorskim jednačinama. Autor ističe razliku između graničnih i unutrašnjih elemenata, a posebno između input graničnih i output graničnih elemenata.

Kao što se može videti, u razmatranju problema sistema O. Lange ide induktivnim putem. Prvo analizira pojedine elemente (delove) a zatim sistem (celinu). Tako on u petom delu knjige razmatra sistem višeg reda, odnosno povezanost nekih elemenata dva sistema, pri čemu oni prelaze u nov sistem koji autor naziva sistemom drugog reda. I dalje, povezanost dva sistema drugog reda obrazuje nov sistem — sistem trećeg reda. Ovu problematiku, u skladu sa dosadašnjim sistemom analize, autor matematički ilustruje.

U šestom delu autor prezentira analizu koja se odnosi na oblik delovanja sistema, pri čemu za polaznu tačku uzima transformaciju elemenata koji obrazuju sistem. Razlika je samo u tome što u analizu uvodi složen vektor inputa sistema $x = (x^1, x^2, \dots, x^N)$ i složen vektor output stanja sistema $y = (y^1, y^2, \dots, y^N)$. Koristeći se matricnim sistemom prikazivanja sistema, autor plastično i uverljivo dokazuje da za poznavanje oblika delovanja sistema nije dovoljno poznavati samo način delovanja elemenata kao individualnih komponen-

ti sistema, već i svih elemenata kao celine.

Transformacija celine stanja inputa i outputa elemenata sistema (to će reći, kretanje i razvoj sistema) u nove celine stanja ovih inputa i outputa predstavljaju, po autoru, način delovanja sistema. „Moglo bi se reći, piše Lange, da dve celine transformacija izražavaju unutrašnji zakon kretanja sistema” (str. 27). Prema tome, jedan sistem aktivnih elemenata ima sopstvene oblike delovanja, „zakon kretanja” sadržan u transformaciji stanja inputa i outputa elemenata sistema. Od oblika delovanja sistema zavisi njegova budućnost, od oblika delovanja njegovih elemenata i od strukture, odnosno mreže — veza elemenata u sistemu. Autor naglašava da treba imati u vidu da isti elementi sa istim oblicima delovanja, ali vezani na drugačiji način u odnosu na prethodni, konstituišu drukčiji sistem sa drukčijim oblikom delovanja. To znači da razlika u strukturi podrazumeva promenu načina delovanja sistema kao celine. Kretanje i razvoj sistema se odvija u vremenu. „Određeno vreme, kaže Lange, prolazi između promene stanja inputa elemenata u stanje outputa. Mi ovo vreme zovemo vreme delovanja sistema” (str. 32). U ovom delu studije autor matematički izvodi i dokazuje zakon kretanja sistema i zakon razvitka sistema u vremenu.

Interesantna su autorova razmatranja problema ravnoteže i stabilnosti sistema. On smatra da je sistem u stanju ravnoteže kada su svi inputi i outputi posmatranog sistema u vremenu konstantni — nepromenljivi, odnosno kada su inputi i outputi elemenata u vremenu periodične funkcije sa konstantnim amplitudama. „Onda stanje sistema, istina, nije nepromenljivo, ali je ponovljivo u datom intervalu vremena. Takva situacija se može nazvati cikličnom ravnotežom. U datim vremenskim intervalima sistem se vraća u isto stanje” (str. 39). Problem stabilnosti sistema

postaje naročito značajan kada se ima u vidu kretanje i razvoj sistema i kao posledica toga promena ravnoteže sistema. Autor smatra da ukoliko promene koje nastaju u vremenu tendiraju ka stanju ravnoteže (koje on predstavlja matematički ekvilibrijumskom jednačinom

$$x = \sum_{\tau=0}^{\theta} R/x, \quad \tau/ \quad \text{ili} \quad x = \int_0^{\theta} R/x,$$

τ/d $\tau/$ onda je reč o stabilnom sistemu. Stabilan sistem, čak i kada ne postoji stanje ravnoteže u početku, sa vremenom se približava ka ekvilibrijumu" (str. 41). Pošto su aktivni elementi u jednom sistemu međusobno povezani i outputi jednog elementa čine inpute drugih elemenata, može se dogoditi da se kao rezultat veza elemenata u sistemu i načina delovanja pojedinih elemenata ne može istovremeno obezbediti da stanje svih inputa i outputa omogući sistemu stanje ravnoteže. Dok jedan deo inputa i outputa vodi sistem ka ravnoteži, dotle ga ostali od nje udaljavaju. Za takvu situaciju O. Lange kaže da stanje ravnoteže nije usaglašeno i da postoji kontradikcija između stanja inputa i outputa pojedinih elemenata u sistemu. Ukoliko je reč o stabilnom sistemu, ova kontradikcija se u vremenu smanjuje i na kraju nestaje. Naprotiv, u nestabilnom sistemu, ove suprotnosti se sa vremenom povećavaju, prema tome, imaju kumulativan karakter u procesu kretanja i razvoja sistema, čime sistem biva izopaočen iz ravnoteže. Dakle, sistem u kome se pomenute suprotnosti događaju između stanja inputa i outputa njegovih elemenata, a ne nestaju sa vremenom, ne može se ni kada naći u stanju ravnoteže. Inputi i outputi elemenata u sistemu se stalno menjaju. Drugim rečima, sistem je u neprekidnom kretanju koje se javlja kao razvoj stanja inputa i outputa pojedinih elemenata. Tako O. Lange dokazuje da opšteg zaključka, koji zbog svog značaja zasluuje da bude u celini citiran: Kretanje sistema, njegov razvoj je, dakle, opšti dijalek-

tički proces, tj. proces u kome se suprotnosti događaju unutar sistema i omogućavaju njegovo kontinuelno kretanje i razvoj" (str. 73).

Knjiga Oskara Langea, po našem mišljenju, daje interesantnu interpretaciju jedne naučne metodologije. Poznata je činjenica da se nauka razvija na taj način što se iz nizom godina nagonilanih podataka i informacija, već poznatom naučnom metodologijom, izvode zaključci o prirodi i karakteru analiziranog problema. Međutim, složenost novih pojava, vremenom, zahteva da se naučna metodologija menja u smislu drugačijeg povezivanja i interpretiranja dejstva relevantnih faktora, kako bi se svestranije sagledali problemi i izveli novi zaključci. Knjiga O. Langea, čini se, predstavlja vredan intelektualni napor da se pruži jedna takva metodologija. Ono što posebno impresionira jesu polazne premise u analizi. Naime, autor polazi od osnovnih postavki dijalektičkog materijalizma.

Međutim, ako se postavi pitanje šta je to novo što nam autor svojom studijom nudi, onda je to, po našem mišljenju, matematički pristup u tretmanu odnosa između celina i delova. U stvari, koncipirana kibernetaska aparatura daje mogućnost formulisanja dva bazična problema. Jedan je problem „celina“, njihovih specifičnih svojstava i oblika delovanja koji nisu rezultat samo svojstava i načina delovanja individualnih elemenata. Drugi problem je — kako pratiti dijalektički razvoj materijalnih sistema. Ispitujući problem „celina“ pomoću izložene aparature, autor dolazi do preciznog izraza strukture sistema. S druge strane, ispitujući problem razvitka, dobija preciznu sliku dijalektičke suprotnosti bitne za sistem, u kojoj se i nalazi objašnjenje zašto je ona izvor kretanja i samorazvitka sistema. Na taj način, autor je dobio matematičku formulaciju zakona kretanja i zakona razvitka sistema, čak i više od toga. Naime, autor je prezentirao matema-

tičku teoriju samoregulacije sistema (o kojima nismo ovde govorili), teoriju koja objašnjava ove fenomene bez korišćenja metafizičkih konstrukcija.

Imajući sve ovo u vidu, knjiga O. Langea daje opštu teoriju sistema, bez pretenzija da razmatra ekonomski ili neki drugi sistem. Stoga izložena metodologija, po našem mišljenju, ima opšti karakter. Međutim, ako se za predmet analize uzme ponašanje određenog sistema, sigurno je da će on zahtevati i odgovarajuće metode istraživanja.

Na kraju, smatramo da bi ova studija, s obzirom na izneto, koja je do sada prevedena na mnoge jezike, morala naći mesto u programu izdavačke delatnosti i neke naše izdavačke kuće.

radojica savković

PROBLEMI PLANIRANJA U ZEMLJAMA U RAZVOJU*

Poslednjih dvadeset godina, iz kolonijalne i polukolonijalne zavisnosti oslobodilo se više od milijardu ljudi — gotovo polovina ukupnog čovečanstva. Time su mnoge zemlje stekle svoju političku nezavisnost — što je predstavljalo potreban, mada ne i dovoljan uslov njihove stvarne samostalnosti, i to zbog toga što istinska samostalnost može biti ostvarena jedino uz puni razvoj ekonomske ravnopravnosti. A tu ravno-

pravnost u velikoj meri determiniše stepen privredne i društvene razvijenosti zemlje.

Bez preterivanja se može reći da je stepen privredne i društvene razvijenosti zemalja u razvoju veoma nizak. O tome nam govore sledeće ilustracije: nacionalni dohodak mnogih zemalja u razvoju (nakon sticanja političke nezavisnosti) iznosio je 50-100 dolara po stanovniku Godine 1948. na primer, dohodak po glavi stanovnika u Engleskoj bio je 10,5 puta, a u SAD 20,8 puta veći nego u Indiji. Skoro sve zemlje u razvoju karakteriše agrarna struktura. Poljoprivreda angažuje oko 85-95% ukupnog stanovništva. Zbog jednostranosti u njihovim proizvodnim strukturama dolazi i do jednostranosti u njihovim izvoznim strukturama. U Burmi, na primer, izvoz pirinča predstavlja 80% ukupnog izvoza, a upravo toliko i u Malaji otpada na izvoz kaučuka i olova. U Gambiji, samo na kiriki otpada 95% ukupnog izvoza, a u Venecueli, izvoz nafte čini 92% njenog izvoza. Nepismenost je opšta pojava u tim zemljama. Prema podacima OUN, 1956. godine oko 90% stanovništva u Africi bilo je nepismeno (u Angoli i Mozambiku taj procenat se penje i do 99%). U Kolumbiji, Gvatemali, Nikaragvi i Hondurasu više od 50% stanovništva je nepismeno.

Ovakvo stanje privredne i društvene razvijenosti stavilo je, u tim zemljama, problem ekonomskog razvoja u prvi plan. Tako se iz borbe za političku nezavisnost prešlo u borbu za ekonomsku ravnopravnost. N s time nisu prestale, već su se umnožile dileme tih zemalja. Kontinuelno su se počela postavljati pitanja: kojim putem i pomoću kakvih metoda krenuti prema ostvarivanju b.žezg privrednog razvoja? Putem metoda klasičnog kapitalizma, koji je karakterističan za zemlje Zapadne Evrope, ili nekim drugim putem; na primer, putem kojim su išle socijalističke zemlje, ili, pak, traisirati neki svoj — sopstveni put?

* E. A. Utkin: „Problemy planirovanija v razvivajuščihsja stranah”,

U pojedinim zemljama u razvoju dani su različiti odgovori na postavljeno pitanje. Međutim, bez obzira na različitosti u pruženim odgovorima, gotovo u svim tim zemljama susrećemo planiranje kao metod usmeravanja i ubrzavanja njihovih privrednih kretanja. Pored drugih faktora, socijalističke zemlje, sa svojim iskustvima iz oblasti planiranja, imale su značajnog uдела u takvim kretanjima prema planiranju. A ta okolnost svakako je i navela E. A. Utkina da poseban rad posveti problemima planiranja u zemljama u razvoju. Vredno je napomenuti i činjenicu da knjiga predstavlja prvi rad te vrste iz sovjetskoj ekonomskoj literaturi i da zbog toga zasluđuje posebnu pažnju.

Rad je podeljen na šest delova, od kojih se prvi odnosi na opšte karakteristike planiranja u zemljama u razvoju; drugi, na ulogu državnog sektora u razrešavanju problema privrednog i društvenog razvoja, treći, na finansijske aspekte privrednog razvoja, četvrti, na probleme spoljne ekonomske pomoći; peti, na opšta obeležja planova razvoja pojedinih zemalja u razvoju (od kojih se detaljnije obrađuju planovi UAR Indije, Burme, Malija, Alžira i Čad); i šesti, na stavove buržoaske nauke u pogledu puteva i metoda razvoja zemalja u razvoju. Bez ustezanja se može reći da se kroz sve ove delove kao neprekidna nit provlači ideja planiranja i, posebno, specifičnosti te aktivnosti u uslovima nerazvijene materijalne i društvene baze zemalja u razvoju.

Prema autoru, „može se smelo tvrditi da je planiranje efikasno samo u uslovima postojanja suverene države... koja smelo ide putem jačanja društvene svojine” (str. 39). A društvena (državna) svojina je veoma nerazvijena u zemljama u razvoju. U Indiji, na primer, uprkos 15-godišnjoj praksi planiranja, državni sektor daje samo 10% nacionalnog dohotka zemlji (str. 128). U Egiptu situacija je u tom pogledu mnogo povoljnija, jer u njemu oko 85% industrijske proizvodnje do-

lazi iz državnog sektora (str. 109). Zbog takvog stanja, sa svim su različite mogućnosti za efikasno uticanje na raspodelu društvenog fonda rada i regulisanje procesa društvene reprodukcije u pojedinim zemljama u razvoju. S obzirom na te mogućnosti (i mnoge druge), kao i na metode kojima se sve zemlje u razvoju koriste za ubrzavanje svog privrednog rasta, autor ih svrstava u tri grupe:

Prva grupa zemalja svoju budućnost zasniva na bržem razvoju industrije, formiranju i jačanju državnog sektora u važnijim oblastima privrede (pre svega u industriji, saobraćaju i bankarstvu), u ograničavanju, a u nizu slučajeva i u zabrani aktivnosti inostranih monopola (a često i domaćeg monopolističkog kapitala). Takav put razvoja susreće se, na primer, u Alžiru, Burmi, Maliju i dr.

U drugu grupu autor svrstava zemlje u kojima se takođe mogu zapaziti progresivni elementi kao i u prvoj grupi, s tim što su oni nešto slabije izraženi. U toj grupi se nalazi Kenija, Meksiko, Indija i dr.

U treću grupu svrstavaju se zemlje koje bivše kolonijalne sile nastoje svim silama ubediti — da njihov razvoj treba da se zasniva na razvoju poljoprivrede, i na privatnom preduzetništvu. U tom pravcu posebne napore čini i Međunarodna banka za obnovu i razvoj. Ta nastojanja su i našla praktičnog izraza u planovima nekih zemalja u razvoju; na primer, u Ugandi i Tajlandu.

Težnja zemalja sve tri grupe je da maksimalno ubrzaju svoj rast. Razlike se, međutim, ispoljavaju u tome — kako i preko čega se to želi ostvariti. Specifičnosti su posebno izražene u putevima prve i treće grupe zemalja. I dok prva grupa zemalja proklamovane ciljeve i zadatke razvoja želi (po pravilu) da ostvari preko oslanjanja na industrijski razvoj, zatim uz vrlo aktivno — direktno učešće državnog sektora u privrednom životu, i uz maksimalno angažovanje sopstve-

nih — domaćih izvora, dole treća grupa zemalja, svoje razvojne ciljeve zasniva na razvoju poljoprivrede, privatnoj inicijativi i maksimalnom oslanjanju na ekonomsku pomoć iz inostranstva.

Autor veoma detaljno raspravlja o prednostima prvog puta razvoja u odnosu na treći put razvoja. On posebno analizira i zavisnost realizacije planova zemalja u razvoju od spoljne ekonomske pomoći. Ta zavisnost se može videti iz sledećih podataka: 83% svih resursa neophodnih za realizaciju trogodišnjeg plana razvoja Nepala, 40% finansijskih sredstava neophodnih za izvršavanje drugog petogodišnjeg plana Pakistana i 32% potrebnih sredstava šestogodišnjeg plana Tajlanda treba da se obezbede iz inostranih sredstava. Slična situacija je i sa Nigerijom, gde za izvišene njenog plana za period 1962—1968. godina oko 50% neophodnih planskih ulaganja treba da se obezbedi iz inostranih izvora (str. 104).

Na osnovu iznetih činjenica, autor ukazuje na veoma izraženu prenapregnutost i osetljivost planova zemalja u razvoju s obzirom na ostvarivanje planom projiciranog priticanja pomoći u vidu stranih sredstava plaćanja. Pri tome se posebno govori o pomoći koju kapitalističke zemlje pružaju zemljama u razvoju, a posebno pomoći koje zemlje u razvoju dobijaju od socijalističkih zemalja. Dok se u prvom slučaju govori o uslovima bez pomoći, u drugom slučaju se govori o pomoći bez uslova. Prema autoru, u Aziji i Africi se uz pomoć socijalističkih zemalja izgrađuje više od 400 industrijskih preduzeća. Posebno se govori i o učešću jugoslovenskih eksperata u sastavljanju drugog petogodišnjeg plana Etiopije za period 1962—1967. godina.

Kako je materijalna i društvena baza zemalja u razvoju nerazvijena, iskustvo u korišćenju planiranja relativno kratko i skromno, sasvim je razumljivo da u izgrađivanju opšte strategije (pa i taktike) razvoja u tim zemljama veoma često dolazi i do lutanja

i grešaka. Formulisanje ciljeva i zadataka razvoja koje ne prati adekvatni obim finansijskih sredstava češće predstavlja pravilo nego izuzetak u zemljama u razvoju. Ta okolnost predstavlja jedan od razloga što autor smatra da je pitanje finansiranja problem broj jedan zemalja u razvoju. U okviru toga on posebno tretira ulogu poreza, akumulacije državnih preduzeća, ulogu kreditnog sistema, državnih zajmova, deficitarnog finansiranja i drugih izvora.

U zemljama u razvoju, razvoj pojedinih aktivnosti često nije konceptijski usklađen. Stoga dolazi do pojava disproporcija u razvoju, a i do zaostajanja ostvarenih kretanja u odnosu na planirana. Druga pojava je posebno izražena pri ostvarivanju tempa rasta ukupne proizvodnje i zaposlenosti, realizacije planiranog obima investicionih ulaganja, kao i ostvarivanja planiranog obima stranih sredstava plaćanja, i to bilo po osnovu izvoza bilo po osnovu raznih oblika međunarodnih zajmova ili ekonomske pomoći. Sve te činjenice upućuju zemlje u razvoju na čvršću međusobnu saradnju i na brže razvijanje komplementarnih industrija. U tom pogledu, poslednjih godina, posebno su aktivne zemlje Zapadne Afrike.

Širenju državnog sektora autor posvećuje posebnu pažnju. Taj sektor se najčešće tretira kao cilj i osnova (mnogih) planova zemalja u razvoju i to stoga što on omogućava mobilizaciju i koncentraciju raspoloživih resursa na najvažnije objekte, što sprečava njihovo raspršavanje, i to u situaciji kada postoji ogroman raskorak između proklamovanih ciljeva i zadataka razvoja s jedne strane, i stvarnog stanja u tim zemljama s druge strane. Isto tako, razvijanje tog sektora stvara realne pretpostavke i za uspešnije usmeravanje kapitala u skladu sa ciljevima i zadacima proklamovanim planovima zemalja u razvoju.

Pažnju autora, gotovo kontinuelno, privlači i insistiranje buržoaskih ekonomista da do-

kažu racionalnost sadašnjih oblika međunarodne ekonomske razmene između razvijenih i nerazvijenih zemalja, i u okviru toga, posebno poželjnost da zemlje u razvoju i dalje ostanu izvoznici monokulturnih proizvoda — sirovinskog i prehrambenog karaktera. Navodeći konkretne primere opadanja cena sirovinskih i prehrambenih proizvoda na svetskom tržištu, autor nastoji da pokaže neodrživost takvih stavova buržoaskih ekonomista. Autor se posebno kritički odnosi prema stavu J. Strečija, po kome će „slabo razvijenim narodima biti potrebne decenije ako ne i stoleća, da bi se ubedili da put ka bogatstvu otkriva poljoprivredna proizvodnja i proizvodnja sirovina, a ne industrijalizacija“ (str. 157). U radu se raspravlja i sa stavom W. Rostowa, po kome poljoprivredni razvoj uvek mora da prethodi industrijskom razvoju. Polemiše se i sa stavom Mida, koji smatra da država treba da u svoje ruke uzme samo nerentabilne privredne grane u koje nije spreman da ide privatni kapital. Gledište autora je, međutim, da država u svoje ruke treba da uzme ključne sektore privrede.

Autor je potpuno svestan niza ograničenja koja stoje na putu efikasnog privrednog razvoja i planiranja u zemljama u razvoju: nerazvijenosti državnog sektora, odsustva adekvatnih finansijskih sredstava, oscilacija u izvoznim proizvodima, mešanja bivših ko-

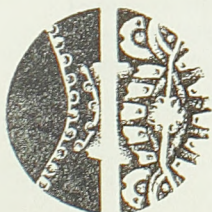
lonijalnih sila u pravce i metode razvoja tih zemalja. Ako se tim ograničenjima doda demografska ekspanzija i veoma visok stepen nepismenosti, može se videti koliko su problemi razvoja zemalja u razvoju ozbiljni i koliko je dubok jaz između želja i mogućnosti tih zemalja.

I upravo zbog svega navedenog na planiranje pada ogroman teret. No, i pored toga, ono predstavlja veliku nadu mnogih zemalja u razvoju. U kojoj meri će ta nada, međutim, biti pretvorena i u stvarnost, u znatnoj meri zavisi od prilagođavanja te aktivnosti konkretnim uslovima u pojedinim zemljama u razvoju.

Zasluga je autora što je ukazao na konkretne probleme nerazvijenosti u pojedinim zemljama u razvoju i na ulogu koju planiranje može da igra u razrešavanju tih problema. No od planiranja ne treba očekivati nemoguće, jer bi to moglo da šteti ne samo zemljama u razvoju već i planiranju kao svesnoj društvenoj aktivnosti.

Sa žaljenjem se može konstatovati da već desetak godina u našoj publicistici nije objavljen nijedan značajniji rad iz oblasti planiranja zemalja u razvoju. Rad Vojana Rusa, „Perspektivno planiranje u Indiji“, (izdanje Instituta za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1958), bio je dobar početak u tom pravcu, ali na žalost samo početak.

miodrag ostracánin

OBAVEŠTENJE ČITAOCIMA

Godišnja pretplata na časopis „Gledišta“ u 1969. godini ostaje nepromenjena i iznosi:

za studente i učenike	25 n. din.
za individualne pretplatnike	40 n. din.
za organizacije	80 n. din.
za inostranstvo (§ 12.80)	160 n. din.
pojedini primerak u prodaji koštaće	8 n. din.

Svim pretplatnicima u zemlji koji do 31. decembra 1968. godine uplate odgovarajući iznos godišnje pretplate za 1969. godinu Redakcija ODOBRAVA POSEBAN POPUST — 10% od pretplatne cene. Pri likom uplate pretplatnici će, u ovom periodu, umanjivati za 10% odgovarajući iznos pretplate.

Redakcija raspolaže jednim brojem kompleta časopisa iz ranijih godina koje, uz sniženu cenu od 50%, stavlja na raspolaganje zainteresovanim čitaocima i to:

komplet iz 1964. god.	6,00 n. din.
komplet iz 1965. god.	10,00 n. din.
komplet iz 1966. god.	15,00 n. din.
komplet iz 1967. god.	20,00 n. din.

I ovaj popust, takode, važi do 31. decembra 1968. godine.

REDAKCIJA

